

M. TULLII CICERONIS

ORATIONES

IN L. CATILINAM QUATTUOR,
PRO L. MURENA.

RECOGNOVIT

C. F. W. MÜLLER.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXXIX.

LIPSTAE: TYPIS B. G. TEUENERI.

M. TULLII CICERONIS

ORATIONES

IN L. CATILINAM QUATTUOR, PRO L. MURENA.

M. TULLI CICERONIS
ORATIO IN CATILINAM PRIMA
IN SENATU HABITA.

ARGUMENTUM.

L. Sergius Catilina, homo patricii generis, magnæ vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque, praetorius, qui iam a. u. c. 689 caedem consulum facere eaque facta rerum potiri constituerat, casu autem rem perficere prohibitus erat, ascitis ad consilium rei publicae opprimendae hominibus omnis generis perditissimis atque audacissimis, quos inopia, cupiditas, scelera stimulabant, consulatum in annum 691 p. u. c. petivit, sed cum, quae in animo habebat, perniciose rei publicae consilia parum occultata essent, studiis bonorum omnium M. Tullius Cicero una cum C. Antonio consul factus est. Qua re commotus L. Catilina M. Cicerone C. Antonio consulibus cupidius etiam sua consilia recepit, quibus maxime Ciceronis consulis diligentia restitit, ad quem Catilinae eiusque sociorum consilia a Fulvia, muliere nobili, quae rem habebat cum Q. Curio, qui particeps fuit conspirationis illius, deferebantur. Cum autem ista mala consilia contra salutem rei publicae a coniuratis inita apertius iam agitarentur, senatus consultum factum est, darent operam consules, ne quid res publica detrimenti caperet, effectumque est, ut Catilina spe consulatus, quem in proximum annum petebat, excideret, desisterentque D. Silanus et L. Murena. Quae cum ita essent, L. Catilina, qui iam ante per Italiam ad homines seditiosos, maxime veteres L. Sullae milites, concitandos nuntios miserat, ad C. Manlium, qui Faesulas, in urbem Etruriae munitam, manum armatorum coëgerat, proficisci constituit et bellum patriae inferre convocatisque nocte, quae inter VIII et VII Id. Novembres erat, sociis in domum M. Porci Laecae consilium, quod ceperat, aperuit. Qua in congregatione nocturna duo

equites Romani Ciceronem consulem illa ipsa nocte ante lucem, cum sicut salutaturi eius domum intrassent, interficiendum receperunt. M. Cicero vitatis insidiis proximo die, qui fuit a. d. VI Id. Novembres, dispositis praesidiis senatum in templum Iovis Statoris convocavit, quo cum Catilina quasi sui purgandi causa venisset, Cicero eam, quae infra legitur, orationem in Catilinam vehementissime invehens habuit.

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Palati, nihil urbis vigiliae, 5 nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora voltusque moverunt? Patere tua consilia non sentis, constrictam iam horum omnium scientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, 10 quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora, o mores! Senatus haec intellegit, consul videt; hic tamen vivit. Vivit? immo vero etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, 15 notat et designat oculis ad caedem unum quemque nostrum. Nos autem fortes viri satis facere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem, quam tu in nos 20 [omnes iam diu] machinaris. An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit; Catilinam orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? Nam illa nimis 25 antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Maesium novis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem coercerent. Habemus senatus

consultum in te, Catilina, vehemens et grave, non
deest rei publicae consilium neque auctoritas huius
ordinis; nos, nos, dico aperte, consules desumus.
2 Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul vi-
4 deret, ne quid res publica detrimenti caperet; nox
5 nulla intercessit; interfectus est propter quasdam
seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre,
avo, maioribus, occisus est cum liberis M. Fulvius
consularis. Simili senatus consulto C. Mario et L.
Valerio consulibus est permissa res publica; num
10 unum diem postea L. Saturninum tribunum pl. et C.
Servilium praetorem mors ac rei publicae poena re-
morata est? At [vero] nos vicesimum iam diem pa-
timur hebecere aciem horum auctoritatis. Habemus
enim huiusce modi senatus consultum, verum inclusum
15 in tabulis tamquam in vagina reconditum, quo ex
senatus consulto confestim te interfectum esse, Cati-
lina, convenit. Vivis, et vivis non ad deponendam,
sed ad confirmandam audaciam. Cupio, patres con-
scripti, me esse clementem, cupio in tantis rei publi-
20 cae periculis me non dissolutum videri, sed iam me
5 ipse inertiae nequitiaeque condemno. Castra sunt in
Italia contra populum Romanum in Etruriae faucibus
conlocata, crescit in dies singulos hostium numerus;
eorum autem castrorum imperatorem ducemque hostium
25 intra moenia atque adeo in senatu videmus intestinam
aliquam cotidie perniciem rei publicae molientem. Si
te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero,
credo, erit verendum mihi, ne non potius hoc omnes
boni serius a me quam quisquam crudelius factum
30 esse dicat. Verum ego hoc, quod iam pridem factum
esse oportuit, certa de causa nondum adducor ut fa-
ciam. Tum denique interficere, cum iam nemo tam
inprobus, tam perditus, tam tui similis inveniri pot-
6 erit, qui id non iure factum esse fateatur. Quamdiu
35 quisquam erit, qui te defendere audeat, vives, et vives ita,
ut [nunc] vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus,

ne commovere te contra rem publicam possis. Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

Etenim quid est, Catilina, quod iam amplius ex-
 5 pectes, si neque nox tenebris obscurare coeptus nefarios nec privata domus parietibus continere voces coniurationis tuae potest, si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta iam istam mentem, mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum. Teneris undique;
 10 luce sunt clariora nobis tua consilia omnia; quae iam mecum licet recognoscas. Meministine me ante diem 7 XII Kalendas Novembris dicere in senatu fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem VI Kal. Novembris, C. Manlium, audaciae satellitem atque
 15 administrum tuae? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox tamque incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu caedem te optumatum contulisse in ante diem V Kalendas Novembris, tum cum multi
 20 principes civitatis Roma non tam sui conservandi quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. Num infitiri potes te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia circumclusum commovere te contra rem publicam non potuisse, cum tu discessu
 25 ceterorum nostra tamen, qui remansissemus, caede te contentum esse dicebas? Quid? cum te Praeneste 8 Kalendis ipsis Novembribus occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistin illam coloniam meo iussu meis praesidiis, custodiis, vigiliis esse munitam?
 30 Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod *non* ego non modo audiam, sed etiam videam planeque sentiam. Recognosce tandem mecum noctem illam superiorem; 4 iam intelleges multo me vigilare acrius ad salutem quam te ad perniciem rei publicae. Dico te priore
 35 nocte venisse inter falcarios (non agam obscure) in M. Laecae domum; convenisse eodem complures eisdem amentiae scelerisque socios. Num negare audes?

quid taces? Convincam, si negas. Video enim esse
9 hic in senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. O
di immortales! ubinam gentium sumus? in qua urbe
vivimus? quam rem publicam habemus? Hic, hic sunt
in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae 5
sanctissimo gravissimoque consilio, qui de nostro om-
nium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis
terrarum exitio cogitent! Hos ego video consul et de
re publica sententiam rogo et, quos ferro trucidari
oportebat, eos nondum voce volnero! Fuisti igitur 10
apud Laecam illa nocte, Catilina, distribuisti partes
Italiae, statuisti, quo quemque proficisci placeret, de-
legisti, quos Romae relinqueres, quos tecum educeres,
discripsisti urbis partes ad incendia, confirmasti te
ipsum iam esse exiturum, dixisti paulum tibi esse 15
etiam nunc morae, quod ego viverem. Reperti sunt
duo equites Romani, qui te ista cura liberarent et
sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo
10 lectulo interfecturos [esse] pollicerentur. Haec ego
omnia vixdum etiam coetu vestro dimisso comperi; 20
domum meam maioribus praesidiis munivi atque fir-
mavi, exclusi eos, quos tu ad me salutatum mane
miseras, cum illi ipsi venissent, quos ego iam multis
ac summis viris ad me id temporis venturos esse
praedixeram.

5 Quae cum ita sint, Catilina, perge, quo coepisti,
egredere aliquando ex urbe; patent portae; profici-
scere. Nimium diu te imperatorem tua illa Manliana
castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos, si
minus, quam plurimos; purga urbem. Magno me 30
metu liberabis, dum modo inter me atque te murus
intersit. Nobiscum versari iam diutius non potes; non
11 feram, non patiar, non sinam. Magna dis immortali-
bus habenda est atque huic ipsi Iovi Statori, anti-
quissimo custodi huius urbis, gratia, quod hanc tam 35
taetram, tam horribilem tamque infestam rei publicae
pestem totiens iam effugimus. Non est saepius in

uno homine summa salus periclitanda rei publicae. Quamdiu mihi consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi. Cum proximis comitiis consularibus me consul⁵em in campo et competitores tuos interficere voluisti, compressi conatus tuos nefarios amicorum praesidio et copiis nullo tumultu publice concitato; denique, quotienscumque me petisti, per me tibi obstiti, quamquam videbam perniciem meam cum magna calamitate¹⁰ rei publicae esse coniunctam. Nunc iam aperte rem publicam universam petis, templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam [denique] totam ad exitium et vastitatem vocas. Quare, quoniam id, quod est primum, et quod huius imperii discipli¹⁵naeque maiorum proprium est, facere nondum audeo, faciam id, quod est ad severitatem lenius et ad communem salutem utilius. Nam si te interfici iussero, residebit in re publica reliqua coniuratorum manus; sin tu, quod te iam dudum hortor, exieris, exhaurietur²⁰ ex urbe tuorum comitum magna et pernicioosa sentina rei publicae. Quid est, Catilina? num dubitas id me imperante facere, quod iam tua sponte faciebas? Exire ex urbe iubet consul hostem. Interrogas me, num in exilium; non iubeo, sed, si me consulis, suadeo. Quid⁶ est enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est extra istam coniurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo, qui non oderit. Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? quod privatarum rerum dedecus³⁰ non haeret in fama? quae libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto corpore afuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum inlecebris inretisses, non aut ad audaciam ferrum aut ad lubricitatem facem praetulisti? Quid vero? nuper¹⁴ cum morte superioris uxoris novis nuptiis domum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto et facile

patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris in-
manitas aut extitisse aut non vindicata esse videatur
Praetermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnis
inpendere tibi proxumis Idibus senties; ad illa venio,
quae non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, 5
non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem,
sed ad summam rem publicam atque ad omnium no-
15 strum vitam salutemque pertinent. Potestne tibi haec
lux, Catilina, aut huius caeli spiritus esse iucundus,
cum scias esse horum neminem, qui nesciat te pridie 10
Kalendas Ianuarias Lepido et Tullo consulibus stetisse
in comitio cum telo, manum consulum et principum
civitatis interficiendorum causa paravisse, sceleri ac
furori tuo non mentem aliquam aut timorem tuum,
sed fortunam populi Romani obstitisse? Ac iam illa 15
omitto (neque enim sunt aut obscura aut non multa
commissa postea); quotiens tu me designatum, quotiens
consulem interficere conatus es! quot ego tuas petitiones
ita coniectas, ut vitari posse non viderentur, parva
quadam declinatione et, ut aiunt, corpore effugi! Nihil 20
[agis, nihil] adsequeris [, nihil moliris] neque tamen
16 conari ac velle desistis. Quotiens tibi iam extorta
est ista sica de manibus, quotiens [vero] excidit casu ali-
quo et elapsa est! [tamen ea carere diutius non potes]
quae quidem quibus abs te initiata sacris ac devota 25
sit, nescio, quod eam necesse putas esse in consulis
7 corpore defigere. Nunc vero quae tua est ista vita?
Sic enim iam tecum loquar, non ut odio permotus
esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi
nulla debetur. Venisti paulo ante in senatum. Quis 30
te ex hac tanta frequentia totque tuis amicis ac
necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam
contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cum sis
gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid,
quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt, quod 35
omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem con-
stituti fuerunt, simul atque adsedisti, partem istam

subselliorum nudam atque inanem reliquerunt, quo tandem animo [hoc] tibi ferundum putas? Servi 17
 mehercule mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam
 5 putarem; tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me aspectu civium quam infestis omnium oculis conspici mallet; tu cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium
 10 iustum et iam diu tibi debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum aspectum praesentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui neque eos ulla ratione placare posses, ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes. Nunc te patria, quae
 15 communis est parens omnium nostrum, odit ac metuit et iam diu nihil te iudicat nisi de parricidio suo cogitare; huius tu neque auctoritatem verebere nec iudicium sequere nec vim pertimesces? Quae tecum, 18
 Catilina, sic agit et quodam modo tacita loquitur:
 20 'Nullum iam aliquot annis facinus exstitit nisi per te, nullum flagitium sine te; tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera; tu non solum ad neglegendas leges et quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda
 25 non fuerunt, tamen, ut potui, tuli; nunc vero me totam esse in metu propter unum te, quicquid increpuerit, Catilinam timeri, nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat, non est
 30 ferendum. Quam ob rem discede atque hunc mihi timorem eripe; si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.' Haec si tecum, 8
 ita ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, 19
 etiamsi vim adhibere non possit? Quid, quod tu te
 35 ipse in custodiam dedisti, quod vitandae suspicionis causa ad M'. Lepidum te habitare velle dixisti? A quo non receptus etiam ad me venire ausus es atque, ut

domi meae te adservarem, rogasti. Cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse isdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod isdem moenibus containeremur, ad Q. Metellum praetorem venisti. A quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optumum, M. Metellum, demigrasti; quem tu videlicet et ad custodiendum diligentissimum et ad suspicandum sagacissimum et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse iam 10
20 dignum custodia iudicarit! Quae cum ita sint, Catilina, dubitas, si emori aequo animo non potes, abire in aliquas terras et vitam istam multis suppliciis iustis debitisque ereptam fugae solitudinique mandare?

‘Refer’, inquis, ‘ad senatum’; id enim postulas et, 15
si hic ordo [sibi] placere decreverit te ire in exilium, optemperatum te esse dicis. Non referam, id quod abhorret a meis moribus, et tamen faciam, ut intellegas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina, libera rem publicam metu, in exilium, si 20
hanc vocem expectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? Patiuntur, tacent. Quid expectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis?
21 At si hoc idem huic adulescenti optimo, P. Sestio, si 25
fortissimo viro, M. Marcello, dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo iure optimo senatus vim et manus intulisset. De te autem, Catilina, cum quiescunt, probant, cum patiuntur, decernunt, cum tacent, clamant, neque hi solum, quorum tibi auctoritas est 30
videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre et studia perspicere et voces paulo ante exaudire potuisti. Quorum ego 35
vix abs te iam diu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam, ut te haec, quae vastare iam

pridem studes, relinquentem usque ad portas prosequantur.

Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat,⁹
 tu ut umquam te corrigas, tu ut ullam fugam meditare,²²
 tu ut ullum exilium cogites? Utinam tibi istam mentem di immortales duint! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus recenti memoria scelerum tuorum, at in
 10 posteritatem impendeat. Sed est tanti, dum modo ista sit privata calamitas et a rei publicae periculis seiungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus rei publicae cedas, non est postulandum. Neque enim is es, Catilina,
 15 ut te aut pudor umquam a turpitudine aut metus a periculo aut ratio a furore revocarit. Quam ob rem, ut saepe iam dixi, proficiscere ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exilium; vix feram sermones hominum, si id
 20 feceris, vix molem istius invidiae, si in exilium iussu consulis ieris, sustinebo. Sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum inopportuna sceleratorum manu, confer te ad Manlium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer patriae bellum, ex-
 25 sulta impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris. Quamquam quid ego te invitem, a quo iam sciam esse praemissos, qui
 24 tibi ad Forum Aurelium praestolarentur armati, cui iam sciam pactam et constitutam cum Manlio diem, a quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac
 30 tuis omnibus confido perniciosam ac funestam futuram, cui domi tuae sacrarium [scelerum tuorum] constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illa carere diutius possis, quam venerari ad caedem proficiscens
 35 solebas, a cuius altaribus saepe istam impiam dexteram ad necem civium transtulisti? Ibis tandem aliquando, quo te iam pridem ista tua cupiditas effre-¹⁰
²⁵

- nata ac furiosa rapiebat; neque enim tibi haec res adfert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Numquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis conflata inprobiorum manum.
- 26 Hic tu qua laetitia perfrui, quibus gaudiis exultabis, quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam neque videbis! Ad huius vitae studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores tui, iacere humi non solum ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum, vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis otiosorum. Habes, ubi ostentes tuam illam praeclaram patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium, quibus te brevi tempore confectum
- 27 esse senties. Tantum profeci tum, cum te a consularu reppuli, ut exsul potius temptare quam consul vexare rem publicam posses, atque ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius quam bellum nominaretur.
- 11 Nunc, ut a me, patres conscripti, quandam prope iustam patriae querimoniam detester ac deprecer, percipite, quaeso, diligenter, quae dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim, si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res publica loquatur: 'M. Tulli, quid agis? Tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem expectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? Nonne hunc in vincla duci, non ad mortem rapi, non summo
- 28 supplicio mactari imperabis? Quid tandem te impedit? mosne maiorum? At persaepe etiam privati in hac

re publica perniciosos cives morte multarunt. An leges, quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? At numquam in hac urbe, qui a re publica defecerunt, civium iura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? Praeclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum tam mature ad summum imperium per omnis honorum gradus extulit, si propter invidiam aut alicuius periculi metum salutem civium tuorum neglegis. Sed, si quis est invidiae metus, non est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia quam inertiae ac nequitiae pertimescenda. An, cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existumas invidiae incendio conflagraturum?

His ego sanctissimis rei publicae vocibus et eorum hominum, qui hoc idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari, unius usuram horae gladiatorii isti ad vivendum non dedissem. Etenim, si summi viri et clarissimi cives Saturnini et Gracchorum et Flacci et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt, certe verendum mihi non erat, ne quid hoc parricida civium interfecto invidiae [mihi] in posteritatem redundaret. Quodsi ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo fui semper, ut invidiam virtute partam gloriam, non invidiam putarem. Quamquam non nulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quae imminet, non videant aut ea, quae vident, dissimulent; qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt coniurationemque nascentem non credendo corroboraverunt; quorum auctoritate multi non solum improbi, verum etiam inperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intellego, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat coniurationem esse factam, neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem

uno interfecto intellego hanc rei publicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quodsi se eiecerit secumque suos eduxerit et eodem ceteros undique collectos naufragos adgregarit, extinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta rei publicae pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium. Etenim iam diu, patres conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque versamur, sed nescio quo pacto omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quodsi ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati, periculum autem residuebit et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus rei publicae. Ut saepe homines aegri morbo gravi cum aestu febrique iactantur, si aquam gelidam biberunt, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque adflectantur, sic hic morbus, qui est in re publica, relevatus istius poena vehementius reliquis vivis ingravescet. Quare secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, [id] quod saepe iam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte unius cuiusque, quid de re publica sentiat. Polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta, inlustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

Hisce ominibus, Catilina, cum summa rei publicae salute, cum tua peste ac pernicie cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tu, Iuppiter, qui isdem quibus haec urbs auspiciis a

Romulo es constitutus, quem Statorem huius urbis
atque imperii vere nominamus, hunc et huius socios
a tuis [aris] ceterisque templis, a tectis urbis ac
moenibus, a vita fortunisque civium [omnium] arcebis
5 et homines bonorum inimicos, hostis patriae, latrones
Italiae scelerum foedere inter se ac nefaria socie-
tate coniunctos aeternis suppliciis vivos mortuosque
mactabis.

M. TULLI CICERONIS
ORATIO IN CATILINAM SECUNDA
AD POPULUM.

ARGUMENTUM.

Cum ea oratio, quam M. Tullius in senatu in L. Catilinam praesentem a. d. VI Id. Novembres habuit, a senatoribus ita audita esset, ut plerique consuli adsentirentur et Catilinam hostem patriae atque parricidam appellarent, ille e senatu egressus proximaque nocte relictis P. Lentulo, C. Cethego aliisque in urbe sociis, qui ea, de quibus convenisset, exsequerentur, ad Manlium profectus erat. Postridie eius diei M. Cicero contione convocata, ut populum de iis rebus, quae agitantur, edoceret et invidiam a se deprecaretur, hanc, quae infra legitur, orationem habuit.

¹₁ Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam furem audacia, scelus anhelantem, pestem patriae nefarie molientem, vobis atque huic urbi ferro flammaque minitantem ex urbe vel eiecimus vel emisimus vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit,⁵ excessit, evasit, erupit. Nulla iam perniciēs a monstro illo atque prodigio moenibus ipsis intra moenia comparabitur. Atque hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controversia vicimus. Non enim iam inter latera nostra sica illa versabitur, non in¹⁰ campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus. Loco ille motus

est, cum est ex urbe depulsus. Palam iam cum hoste nullo inpediente bellum iustum geremus. Sine dubio perdidimus hominem magnificeque vicimus, cum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium coniecimus.

5 Quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, 2
quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum e manibus extorsimus, quod incolumes cives, quod stantem urbem reliquit, quanto tandem illum maerore esse afflictum et profligatum putatis? Iacet ille nunc
10 prostratus, Quirites, et se perculsum atque abiectum esse sentit et retorquet oculos profecto saepe ad hanc urbem, quam e suis faucibus ereptam esse luget; quae quidem mihi laetari videtur, quod tantam pestem evomuerit forasque proiecerit.

15 Ac si quis est talis, quales esse omnes oportebat, 2
qui in hoc ipso, in quo exultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius quam emisirim, non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Inter-
20 fectum esse L. Catilinam et gravissimo supplicio affectum iam pridem oportebat, idque a me et mos maiorum et huius imperii severitas et res publica postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui, quae ego deferrem, non crederent, [quam multos, qui propter
25 stultitiam non putarent,] quam multos, qui etiam defenderent [quam multos, qui propter improbitatem faverent]! Ac, si illo sublato depelli a vobis omne periculum iudicarem, iam pridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae, verum etiam vitae periculo
30 sustulissem. Sed cum viderem, ne vobis quidem om- 4
nibus re etiam tum probata si illum, ut erat meritis, morte multassem, fore ut eius socios invidia oppressus persequi non possem, rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, cum hostem aperte videretis. Quem
35 quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intellegatis, quod etiam illud moleste fero, quod ex urbe parum comi-

tatus exierit. Utinam ille omnis secum suas copias eduxisset! Tongilium mihi eduxit, quem amare in praetexta coeperat, Publicium et Minucium, quorum aes alienum contractum in popina nullum rei publicae motum adferre poterat; reliquit quos viros, quanto
3 aere alieno, quam valentis, quam nobilis! Itaque
5 ego illum exercitum prae Gallicanis legionibus et hoc dilectu, quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quae a nobis cotidie comparantur, magno opere contemno collectum ex senibus desperatis,
10 ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus, ex iis, qui vadimonia deserere quam illum exercitum maluerunt; quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam,
15 quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallet secum suos milites eduxisset; qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt
20 timendi magis, quod, quid cogitent, me scire sentiunt
6 neque tamen permoventur. Video, cui sit Apulia adtributa, quis habeat Etruriam, quis agrum Picenum, quis Gallicum, quis sibi has urbanas insidias caedis atque incendiorum depoposcerit. Omnia superioris
25 noctis consilia ad me perlata esse sentiunt; patefecit in senatu hesterno die; Catilina ipse pertimuit, profugit; hi quid expectant? Ne illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

30

4 Quod expectavi, iam sum adsecutus, ut vos omnes factam esse aperte coniurationem contra rem publicam videretis; nisi vero si quis est, qui Catilinae similis cum Catilina sentire non putet. Non est iam lenitati locus; severitatem res ipsa flagitat. Unum etiam nunc
35 concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo

iter: Aurelia via profectus est; si accelerare volent,
 ad vesperam consequentur. O fortunatam rem pu- 7
 blicam, si quidem hanc sentinam urbis eiecerit! Uno
 mehercule Catilina exhausto levata mihi et recreata
 5 res publica videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi
 aut cogitari potest, quod non ille conceperit? quis
 tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis
 sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiecto,
 quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis
 10 adulter, quae mulier infamis, quis corruptor iuventutis,
 quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se
 cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quae
 caedes per hosce annos sine illo facta est, quod nefa-
 rium stuprum non per illum? Iam vero quae tanta 8
 15 umquam in ullo [homine] iuventutis inlecebra fuit,
 quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime,
 aliorum amoris flagitiosissime serviebat, aliis fructum
 lubricum, aliis mortem parentum non modo impel-
 lendo, verum etiam adiuvando pollicebatur. Nunc
 20 vero quam subito non solum ex urbe, verum etiam
 ex agris ingentem numerum perditorum hominum
 collegerat! Nemo non modo Romae, sed [ne] ullo
 in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit,
 quem non ad hoc incredibile sceleris foedus ascen-
 25 dit. Atque ut eius diversa studia in dissimili ra-
 tione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio
 paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinae
 esse fateatur, nemo in scaena levior et nequior,
 qui se non eiusdem prope sodalem fuisse comme-
 30 moret. Atque idem tamen stuprorum et scelerum
 exercitatione adsuefactus frigore et fame et siti et
 vigiliis perferendis fortis ab istis praedicabatur, cum
 industriae subsidia atque instrumenta virtutis in lubi-
 dine audaciaque consumeret. Hunc vero si secuti 10
 35 erunt sui comites, si ex urbe exierint desperatorum
 hominum flagitiosi greges, o nos beatos, o rem publi-
 cam fortunatam, o praeclaram laudem consulatus mei!

Non enim iam sunt mediocres hominum lubricines, non humanae ac tolerandae audaciae; nihil cogitant nisi caedem, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua profuderunt, fortunas suas obligaverunt; res eos iam pridem deseruit, fides nuper deficere coepit; eadem tamen 5 illa, quae erat in abundantia, libido permanet. Quodsi in vino et alea comissiones solum et scorta quaererent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi; hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos 10 sobriis, dormientis vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis complexi mulieres impudicas vino languidi, conferti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris eructant sermonibus suis caedem bonorum 11 atque urbis incendia. Quibus ego confido impendere 15 fatum aliquod, et poenam iam diu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitam aut instare iam plane aut certe adpropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus, sed multa saecula propagarit rei publi- 20 cae. Nulla est enim natio, quam pertimescamus, nullus rex, qui bellum populo Romano facere possit. Omnia sunt externa unius virtute terra marique pacata; domesticum bellum manet, intus insidiae sunt, intus inclusum periculum est, intus est hostis. Cum 25 luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites; suscipio inimicitias hominum perditorum; quae sanari poterunt, quacumque ratione sanabo, quae resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere. Proinde 30 aut exeant aut quiescant aut, si et in urbe et in eadem mente permanent, ea, quae merentur, expectent.

6
12 At etiam sunt, qui dicant, Quirites, a me eiectum in exilium esse Catilinam. Quod ego si verbo adsequi possem, istos ipsos eicerem, qui haec locuntur. 35 Homo enim videlicet timidus aut etiam permodestus vocem consulis ferre non potuit; simul atque ire in

exilium iussus est, paruit, ivit. Hesterno die, Quirites, cum domi meae paene interfectus essem, senatum in aedem Iovis Statoris convocavi, rem omnem ad patres conscriptos detuli. Quo cum Catilina venisset, quis
 5 eum senator appellavit, quis salutavit, quis denique ita aspexit ut perditum civem ac non potius ut inportunissimum hostem? Quin etiam principes eius ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. Hic ego vehemens
 10 ille consul, qui verbo civis in exilium eicio, quaesivi a Catilina, in nocturno conventu apud M. Laecam fuisset necne. Cum ille homo audacissimus conscientia⁽¹³⁾ convictus primo reticuisset, patefeci cetera; quid ea nocte egisset, [ubi fuisset,] quid in proximam constituisset,
 15 quem ad modum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Cum haesitaret, cum teneretur, quaesivi, quid dubitaret proficisci eo, quo iam pridem pararet, cum arma, cum secures, cum fasces, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille etiam
 20 sacrarium [scelerum] domi suae fecerat, scirem esse praemissam. In exilium eiciebam, quem iam ingres-
 sum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Manlius iste centurio, qui in agro Faesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit, et illa
 25 castra nunc non Catilinam ducem expectant, et ille eiectus in exilium se Massiliam, ut aiunt, non in haec castra conferet.

O condicionem miseram non modo administrandae, 7
 verum etiam conservandae rei publicae! Nunc si L.
 30 Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi abiecerit et ex hoc cursu sceleris ac belli iter ad fugam atque in exilium converterit, non ille a me spoliatus
 35 armis audaciae, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus innocens in exilium eiectus a consule vi et

- minis esse dicetur; et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum, me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint!
- 15 Est mihi tanti, Quirites, huius invidiae falsae atque iniquae tempestatem subire, dum modo a vobis huius 5 horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane eiectus esse a me, dum modo eat in exilium. Sed, mihi credite, non est iturus. Numquam ego ab dis immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae levandae causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium atque 10 in armis volitare audiat, sed triduo tamen audietis; multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emisero potius quam quod eiecerim. Sed cum sint homines, qui illum, cum profectus sit, eiectum esse dicant, idem, si interfectus 15 esset, quid dicerent? Quamquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manium quam ad Massilienses ire malit. Ille autem, si mehercule hoc, quod agit, numquam antea 20 cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet quam exulem vivere. Nunc vero, cum ei nihil adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est, optemus 8 potius, ut eat in exilium, quam queramus. 25
- 17 Sed cur tam diu de uno hoste loquimur, et de eo hoste, qui iam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo; de his, qui dissimulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo 30 fieri possit, non tam ulcisci studeo quam sanare sibi ipsos, placare rei publicae, neque, id quare fieri non possit, si me audire volent, intellego. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istae copiae comparentur; deinde singulis medicinam con- 35 silii atque orationis meae, si quam potero, adferam.
- 18 Unum genus est eorum, qui magno in aere alieno

maiores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima (sunt enim locupletes), voluntas vero et causa inpudentissima. Tu agris, tu aedificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis et dubites de possessione detrahere, 5 acquirere ad fidem? Quid enim expectas? bellum? Quid ergo? in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas novas? Errant, 10 qui istas a Catilina expectant; meo beneficio tabulae novae proferentur, verum auctionariae; neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent neque, id quod stultissimum est, certare cum usuris 15 fructibus praediorum, et locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rem publicam quam arma laturi. Alte- 9
19
20 rum genus est eorum, qui quamquam premuntur aere alieno, dominationem tamen expectant, rerum potiri volunt, honores, quos quietam re publica desperant, perturbata se consequi posse arbitrantur. Quibus hoc praecipendum videtur, unum scilicet et idem quod 25 reliquis omnibus, ut desperent se id, quod conantur, consequi posse; primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere rei publicae; deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam [maximam multitudinem], magnas praeterea militum copias; deos 30 denique immortalis huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi contra tantam vim sceleris praesentis auxilium esse laturos. Quodsi iam sint id, quod summo furore cupiunt, adepti, num illi in cinere urbis et in sanguine civium, quae mente con- 35 scelerata ac nefaria concupiverunt, consules se aut dictatores aut etiam reges sperant futuros? Non vident id se cupere, quod si adepti sint, fugitivo alicui

20 aut gladiatori concedi sit necesse? Tertium genus
est aetate iam adfectum, sed tamen exercitatione ro-
bustum; quo ex genere iste est Manlius, cui nunc
Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis,
quas Sulla constituit; quas ego universas civium esse 5
optimorum et fortissimorum virorum sentio, sed tamen
ii sunt coloni, qui se *in* insperatis ac repentinis pe-
cuniis sumptuosius insolentiusque iactarunt. Hi dum
aedificant tamquam beati, dum praediis lectis, familiis
magnis, conviviis apparatus delectantur, in tantum aes 10
alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit
iis ab inferis excitandus; qui etiam non nullos agre-
stis homines tenues atque egentes in eandem illam
spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utros-
que in eodem genere praedatorum direptorumque pono, 15
sed eos hoc moneo, desinant furere ac proscriptiones
et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum
dolor inustus est civitati, ut iam ista non modo ho-
mines, sed ne pecudes quidem mihi passurae esse vi-
10 deantur. Quartum genus est sane varium et mixtum 20
21 et turbulentum; qui iam pridem premuntur, qui num-
quam emergunt, qui partim inertia, partim male gerendo
negotio, partim etiam sumptibus in vetere aere alieno
vacillant, qui vadimoniis, iudiciis, proscriptione bonorum
defetigati permulti et ex urbe et ex agris se in illa 25
castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites
acris quam infitiores lentos esse arbitror. Qui ho-
mines *quam* primum, si stare non possunt, corruant,
sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem
proximi sentiant. Nam illud non intellego, quam ob 30
rem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter
velint, aut cur minore dolore perituros se cum multis,
22 quam si soli pereant, arbitrentur. Quintum genus est
parricidarum, sicariorum, denique omnium facinero-
sorum. Quos ego a Catilina non revoco; nam neque 35
ab eo divelli possunt et pereant sane in latrocinio,
quoniam sunt ita multi, ut eos carcer capere non

possit. Postremum autem genus est non solum numero, verum etiam genere ipso atque vita, quod proprium Catilinae est, de eius dilectu, immo vero de complexu eius ac sinu; quos pexo capillo nitidos aut inberbis
 5 aut bene barbatos videtis, manicatis et talaribus tunicis, velis amictos, non togis; quorum omnis industria vitae et vigilandi labor in antelucanis cenis expromitur. In
 23 his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac
 10 delicati non solum amare et amari neque saltare et cantare, sed etiam sicas vibrare et spargere venena didicerunt. Qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiamsi Catilina perierit, scitote hoc in re publica seminarium Catilinarum futurum. Verum tamen quid sibi isti
 15 miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? Quem ad modum autem illis carere poterunt, his praesertim iam noctibus? Quo autem pacto illi Appenninum atque illas pruinas ac nives perferent? nisi ideirco se facilius hiemem toleraturos
 20 putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt.

O bellum magno opere pertimescendum, cum hanc
 sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam! 11
 Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras 24
 Catilinae copias vestra praesidia vestrosque exercitus.
 25 Et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite; deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum florem totius Italiae ac robur educite. Iam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumultibus.
 30 silvestribus. Neque ego ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. Sed si omissis his rebus, quibus
 25 nos suppeditamur, eget ille, senatu, equitibus Romanis, urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis
 35 omnibus, exteris nationibus, si his rebus omissis causas ipsas, quae inter se configunt, contendere velimus, ex eo ipso, quam valde illi iaceant, intellegere possu-

mus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitudine; hinc continentia, illinc libido; denique aequitas, temperantia, 5 fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, luxuria, ignavia, temeritate, cum vitiis omnibus; postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione configit. In eius modi certamine ac proelio nonne, si hominum studia deficient, 10 di ipsi immortales cogant ab his praeclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari?

12 Quae cum ita sint, Quirites, vos, quem ad modum
26 iam antea dixi, vestra tecta vigiliis custodiisque 15 defendite; mihi, ut urbi sine vestro motu ac sine ullo tumultu satis esset praesidii, consultum atque provisum est. Coloni omnes municipesque vestri certiores a me facti de hac nocturna excursionem Catilinae facile urbes suas finesque defendent; gladiatores, quam sibi ille 20 manum certissimam fore putavit, quamquam animo meliore sunt quam pars patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego hoc prospiciens in agrum Gallicum Picenumque praemisi, aut opprimet hominem aut eius omnis motus conatus- 25 que prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

27 Nunc illos, qui in urbe remanserunt, atque adeo qui contra urbis salutem omniumque vestrum in urbe 30 a Catilina relictis sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia [nati] sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc expectavit, ut id, quod latebat, erumperet. Quod reliquum est, iam non possum oblivisci meam hanc esse patriam, 35 me horum esse consulem, mihi aut cum his vivendum aut pro his esse moriendum. Nullus est portis custos,

nullus insidiator viae; si qui exire volunt, conivere possum; qui vero se in urbe commoverit, cuius ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse
 5 consules vigilantis, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt.

Atque haec omnia sic agentur, Quirites, ut maxumae¹³
 10 res minimo motu, pericula summa nullo tumultu,²⁸ bellum intestinum ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum et maximum me uno togato duce et imperatore sedetur. Quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus
 15 quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat. Sed si vis manifestae audaciae, si inpendens patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerit, illud profecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut neque
 20 bonus quisquam intereat paucorumque poena vos omnes salvi esse possitis. Quae quidem ego neque²⁹ mea prudentia neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites, sed multis et non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus ego ducibus in hanc
 25 spem sententiamque sum ingressus; qui iam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste atque longinquo, sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendunt. Quos vos, Quirites, precari, venerari, implorare debetis, ut, quam
 30 urbem pulcherrimam florentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique superatis a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

M. TULLI CICERONIS
ORATIO IN CATILINAM TERTIA
AD POPULUM.

ARGUMENTUM.

Aliquanto post quam haec gesta erant, cum legati Allobrogum, qui a Lentulo temptati M. Cicerone auctore favere se coniurationi simulaverant, exeuntes ex urbe cum T. Volturcio, qui erat a Lentulo ad Catilinam missus, in ponte Mulvio nocte comprehensi essent litteraeque, quae ab Lentulo, Cethego, P. Gabinio Cimbro ad Catilinam ferebantur, Ciceroni traditae, is arcessitis coniurationis principibus senatum in aedem Concordiae coëgit III Non. Decembres. Ibi cum legati et Volturcius omnem rem indicassent, coniurati litteris suis convicti in custodiam dati sunt, Ciceroni autem gratiae a senatu actae supplicatioque decreta est. Quibus rebus peractis Cicero in contionem prodiit et populo, quae acta essent, exposuit hac, quae infra legitur, oratione.

- ¹ Rem publicam, Quirites, vitamque omnium vestrum,
¹ bona, fortunas, coniuges liberosque vestros atque hoc
domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pul-
cherrimamque urbem, hodierno die deorum immortalium
summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculis
meis e flamma atque ferro ac paene ex faucibus fati
ereptam et vobis conservatam ac restitutam videtis.
² Et si non minus nobis iucundi atque inlustres sunt ii
dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur,
quod salutis certa laetitia est, nascendi incerta con- 10

dicio, et quod sine sensu nascimur, cum voluptate servamur, profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, ad deos immortalis benivolentia fama-
que sustulimus, esse apud vos posterosque vestros in honore
5 debebit is, qui eandem hanc urbem conditam ampli-
ficatamque servavit. Nam toti urbi, templis, delubris,
tectis ac moenibus subiectos prope iam ignis circum-
datosque restinximus, idemque gladios in rem publicam
dstrictos rettudimus mucronesque eorum a iugulis
10 vestris deiecimus. Quae quoniam in senatu inlustrata, 3
patefacta, comperta sunt per me, vobis iam exponam
breviter, Quirites, ut, et quanta et quam manifesta et
qua ratione investigata et comprehensa sint, vos, qui
et ignoratis et expectatis, scire possitis.

15 Principio ut Catilina paucis ante diebus erupit ex
urbe, cum sceleris sui socios huiusce nefarii belli
acerrimos duces Romae reliquisset, semper vigilavi
et providi, Quirites, quem ad modum in tantis et tam
absconditis insidiis salvi esse possemus. Nam tum, 2
20 cum ex urbe Catilinam eiciebam (non enim iam vereor
huius verbi invidiam, cum illa magis sit timenda,
quod vivus exierit), sed tum, cum illum exterminari
volebam, aut reliquam coniuratorum manum simul
exituram aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo
25 ac debiles fore putabam. Atque ego ut vidi, quos 4
maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam,
eos nobiscum esse et Romae remansisse, in eo omnes
dies noctesque consumpsi, ut, quid agerent, quid moli-
rentur, sentirem ac viderem, ut, quoniam auribus
30 vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris
minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehen-
derem, ut tum demum animis salutis vestrae provide-
retis, cum oculis maleficium ipsum videretis. Itaque,
ut comperi legatos Allobrogum belli Transalpini et
35 tumultus Gallici excitandi causa a P. Lentulo esse
sollicitatos, eosque in Galliam ad suos civis eodemque
itinere cum litteris mandatisque ad Catilinam esse

missos, comitemque iis adiunctum esse T. Volturcium, atque huic esse ad Catilinam datas litteras, facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam ab dis immortalibus, ut tota res non solum a me, sed etiam a senatu et a vobis 5 manifesto deprehenderetur. Itaque hesterno die L. Flaccum et C. Pomptinum praetores, fortissimos atque amantissimos rei publicae viros, ad me vocavi, rem exposui, quid fieri placeret, ostendi. Illi autem, qui omnia de re publica praeclara atque egregia sentirent, 10 sine recusatione ac sine ulla mora negotium susceperunt et, cum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt atque ibi in proximis villis ita bipertito fuerunt, ut Tiberis inter eos et pons interesset. Eodem autem et ipsi sine cuiusquam suspitione mul- 15 tos fortis viros eduxerant, et ego ex praefectura Reatina complures delectos adulescentes, quorum opera utor adsidue in rei publicae praesidio, cum gladiis 6 miseram. Interim tertia fere vigilia exacta cum iam pontem Mulvium magno comitatu legati Allobrogum 20 ingredi inciperent unaque Volturcius, fit in eos impetus; educuntur et ab illis gladii et a nostris. Res praetoribus erat nota solis, ignorabatur a ceteris. 3 Tum interventu Pomptini atque Flacci pugna, quae erat commissa, sedatur. Litterae, quaecumque erant 25 in eo comitatu, integris signis praetoribus traduntur; ipsi comprehensi ad me, cum iam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum inprobissimum machinatorem, Cimbrum Gabinium, statim ad me nihil- dum suspicantem vocavi; deinde item accersitus est 30 L. Statilius et post eum C. Cethegus; tardissime autem Lentulus venit, credo quod in litteris dandis praeter 7 consuetudinem proxima nocte vigilarat. Cum summis et clarissimis huius civitatis viris, qui audita re frequentes ad me mane convenerant, litteras a me prius 35 aperiri quam ad senatum deferri placeret, ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus iniectus

civitati videretur, negavi me esse facturum, ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quae erant ad me delata, reperta non essent, tamen ego non ar-
5 bitrabar in tantis rei publicae periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coëgi. Atque interea 8 statim admonitu Allobrogum C. Sulpicium praetorem, fortem virum, misi, qui ex aedibus Cethegi, si quid
10 telorum esset, efferret; ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladiatorum extulit.

Introduxi Volturcium sine Gallis; fidem publicam 4 iussu senatus dedi; hortatus sum, ut ea, quae sciret, sine timore indicaret. Tum ille dixit, cum vix se ex
15 magno timore recreasset, a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et litteras, ut servorum praesidio uteretur, ut ad urbem quam primum cum exercitu accederet; id autem eo consilio, ut, cum urbem ex omnibus partibus, quem ad modum discriptum distributumque erat, incendissent caedemque infinitam civium
20 fecissent, praesto esset ille, qui et fugientis exciperet et se cum his urbanis ducibus coniungeret. Introducti 9 autem Galli ius iurandum sibi et litteras ab Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem data esse dixerunt,
25 atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse praescriptum, ut equitatum in Italiam quam primum mitterent; pedestres sibi copias non defuturas. Lentulum autem sibi confirmasse ex fati Sibyllinis haruspicumque responsis se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum
30 huius urbis atque imperium pervenire esset necesse; Cinnam ante se et Sullam fuisse. Eundemque dixisse fatalem hunc annum esse ad interitum huius urbis atque imperii, qui esset annus decimus post virginum
absolutionem, post Capitolii autem incensionem vice-
35 simus. Hanc autem Cethego cum ceteris controversiam 10 fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis Saturnalibus caedem fieri atque urbem incendi placeret, Cethego

5 nimium id longum videretur. Ac ne longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimus, quae a quoque dicebantur datae. Primo ostendimus Cethego; signum cognovit. Nos linum incidimus, legimus. Erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo sese, quae eorum legatis confirmasset, facturum esse; orare, ut item illi facerent, quae sibi eorum legati recepissent. Tum Cethegus, qui paulo ante aliquid tamen de gladiis ac sicis, quae apud ipsum erant deprehensa, respondisset dixissetque se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis litteris debilitatus atque abiectus conscientia repente conticuit. Introductus est Statilius; cognovit et signum et manum suam. Recitatae sunt tabellae in eandem fere sententiam; confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo et quaesivi, cognosceretne signum. Adnuit. 'Est vero', inquam, 'notum quidem signum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et cives suos; quae quidem te a tanto scelere
11 etiam muta revocare debuit.' Leguntur eadem ratione ad senatum Allobrogum populumque litterae. Si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit; post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito, surrexit; quaesivit a Gallis, quid sibi esset cum iis, quam ob rem domum suam venissent, itemque a Volturcio. Qui cum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum quotiensque venissent, quaesissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus, tum ille subito scelere demens, quanta conscientiae vis esset, ostendit. Nam, cum id posset infitiri, repente praeter opinionem omnium confessus est. Ita eum non modo ingenium illud et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam propter vim sceleris manifesti atque deprehensi impudentia, qua superabat omnis, 25
2 improbitasque defecit. Volturcius vero subito litteras proferri atque aperiri iubet, quas sibi a Lentulo ad

Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus tamen et signum et manum suam cognovit. Erant autem sine nomine, sed ita: 'Quis sim, scies ex eo, quem ad te misi. Cura, 5 ut vir sis, et cogita, quem in locum sis progressus. Vide, ecquid tibi iam sit necesse, et cura, ut omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum.' Gabinius deinde introductus cum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil 10 ex iis, quae Galli insimulabant, negavit. Ac mihi 13 quidem, Quirites, cum illa certissima visa sunt argumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio, tum multo certiora illa, color, oculi, voltus, taciturnitas. Sic enim ob- 15 stupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim non numquam inter sese aspiciebant, ut non iam ab aliis indicari, sed indicare se ipsi viderentur.

Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum con- 6 sului, de summa re publica quid fieri placeret. Dictae 20 sunt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est secutus. Et quoniam nondum est perscriptum senatus consultum, ex memoria vobis, Quirites, quid senatus censuerit, exponam. Primum mihi gratiae verbis amplissimis agantur, quod 14 25 virtute, consilio, providentia mea res publica maximis periculis sit liberata. Deinde L. Flaccus et C. Pomptinus praetores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac iure laudantur. Atque etiam viro forti, collegae meo, laus inpertitur, quod eos, qui huius 30 coniurationis participes fuissent, a suis et a rei publicae consiliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cum se praetura abdicasset, in custodiam traderetur; itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes praesentes erant, in custodiam 35 traderentur; atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendae urbis deposcerat, in M. Ceparium, cui ad sollicitandos pastores

Apuliam attributam esse erat indicatum, in P. Furium, qui est ex iis colonis, quos Faesulas L. Sulla deduxit, in Q. Annium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus, in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos⁵ (15) ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate senatus est usus, Quirites, ut ex tanta coniuratione tantaque hac multitudine domesticorum hostium novem hominum perditissimorum poena re publica conservata reliquorum mentes sanari posse¹⁰ 15 arbitraretur. Atque etiam supplicatio dis immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit, et his decreta verbis est, 'quod urbem incendiis, caede civis, Italiam bello liberassem.' 15 Quae supplicatio si cum ceteris supplicationibus conferatur, hoc interest, quod ceterae bene gesta, haec una conservata re publica constituta est. Atque illud, quod faciundum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quamquam patefactis indicibus, 20 confessionibus suis, iudicio senatus non modo praetoris ius, verum etiam civis amiserat, tamen magistratu se abdicavit, ut, quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatum erat decretum, praetorem occideret, ea nos reli- 25 gione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

7
16 Nunc quoniam, Quirites, consceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos iam et comprehensos tenetis, existumare debetis omnis Catilinae copias, omnis spes atque opes his depulsis urbis peri- 30 culis concidisse. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina non mihi esse P. Lentuli somnum nec L. Cassi adipem nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex istis om- 35 nibus, sed tam diu, dum urbis moenibus continebatur. Omnia norat, omnium aditus tenebat; appellare, temp-

tare, sollicitare poterat, audebat. Erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque manus neque lingua deerat. Iam ad certas res conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat. Neque vero,
 5 cum aliquid mandarat, confectum putabat; nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret; frigus, sitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem 17
 tam acrem, tam audacem, tam paratum, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulsem (dicam id, quod sentio, Quirites), non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulsem. Non ille nobis Saturnalia constituisset neque tanto ante exitii ac fati diem rei publicae
 15 denuntiavisset neque commisisset, ut signum, ut litterae suae testes manifesti sceleris deprehenderentur. Quae nunc illo absente sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum umquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in re publica coniuratio manifesto
 20 inventa atque deprehensa est. Quodsi Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset, neque nos umquam, cum ille in urbe hostis esset,
 25 tantis periculis rem publicam tanta pace, tanto otio, tanto silentio liberassemus.

Quamquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me 8
 administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta et provisa esse videantur. Idque cum
 30 coniectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse, tum vero ita praesentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos paene oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab
 35 occidente faces ardoremque caeli, ut fulminum iactus, ut terrae motus relinquam, ut omittam cetera, quae tam multa nobis consulibus facta sunt, ut haec, quae

nunc fiunt, canere di immortales viderentur, hoc certe, quod sum dicturus, neque praetermittendum neque
19 relinquendum est. Nam profecto memoria tenetis Cotta et Torquato consulibus complures in Capitolio res de caelo esse percussas, cum et simulacra deorum 5 depulsa sunt et statuae veterum hominum deiectae et legum aera liquefacta et tactus etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Capitolio parvum atque lactantem uberibus lupinis inhi-
antem fuisse meministis. Quo quidem tempore cum 10 haruspices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia et legum interitum et bellum civile ac domesticum et totius urbis atque imperii occasum adpropinquare dixerunt, nisi di immortales omni ratione
20 placati suo numine prope fata ipsa flexissent. Itaque 15 illorum responsis tum et ludi per decem dies facti sunt, neque res ulla, quae ad placandos deos pertineret, praetermissa est. Idemque iusserunt simulacrum Iovis facere maius et in excelso collocare et contra, atque antea fuerat, ad orientem convertere; ac se sperare 20 dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum et forum curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, inlustrarentur, ut a senatu populoque Romano perspicere possent. Atque illud signum collocandum consules 25 illi locaverunt; sed tanta fuit operis tarditas, ut neque superioribus consulibus neque nobis ante hodiernum
9 diem collocaretur. Hic quis potest esse, Quirites, tam
21 aversus a vero, tam praeceps, tam mente captus, qui neget haec omnia, quae videmus, praecipueque hanc 30 urbem deorum immortalium nutu ac potestate administrari? Etenim, cum esset ita responsum, caedes, incendia, interitum rei publicae comparari, et ea per cives, quae tum propter magnitudinem scelerum non nullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata a 35 nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensistis. Illud vero nonne ita praesens est, ut nutu Iovis optimi

maximi factum esse videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo iussu et coniurati et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? Quo collocato atque ad vos sena-
 5 tumque converso omnia [et senatus et vos], quae erant contra salutem omnium cogitata, inlustrata et patefacta vidistis. Quo etiam maiore sunt isti odio supplicioque 22 digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos
 10 ac nefarios ignes inferre conati. Quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam et non sim ferendus; ille, ille Iuppiter restitit; ille Capitolium, ille haec templa, ille cunctam urbem, ille vos omnis salvos esse voluit. Dis ego immortalibus ducibus hanc
 15 mentem, Quirites, voluntatemque suscepi atque ad haec tanta indicia perveni. Iam vero [illa Allobrogum sollicitatio, iam] ab Lentulo ceterisque domesticis hostibus tam dementer tantae res creditae et ignotis et barbaris commissaeque litterae numquam essent
 20 profecto, nisi ab dis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat, quae bellum populo Romano facere et posse et non nolle videatur, spem imperii ac rerum maxumarum
 25 ultro sibi a patriciis hominibus oblatam neglegerent vestramque salutem suis opibus anteponerent, id non divinitus esse factum putatis, praesertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerint?

Quam ob rem, Quirites, quoniam ad omnia pul-¹⁰
 30 vinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies²³ cum coniugibus ac liberis vestris. Nam multi saepe honores dis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores numquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu [erepti]; sine
 35 caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione togati me uno togato duce et imperatore vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnis civiles dissen- 24

siones, non solum eas, quas audistis, sed eas, quas vosmet ipsi meministis atque vidistis. L. Sulla P. Sulpicium oppressit [eiecit ex urbe]; C. Marium, custodem huius urbis, multosque fortis viros partim eiecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius consul armis expulit ex urbe collegam; omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario; tum vero clarissimis viris interfectis lumina civitatis extincta sunt. Ultus est huius victoriae crudelitatem postea Sulla; ne dici quidem opus est, quanta deminutione civium et quanta calamitate rei publicae. Dissensit M. Lepidus a clarissimo et fortissimo viro, Q. Catulo; attulit non tam ipsius interitus rei publicae luctum quam ceterorum.

25 Atque illae tamen omnes dissensiones erant eius modi [Quirites], quae non ad delendam, sed ad commutandam rem publicam pertinerent. Non illi nullam esse rem publicam, sed in ea, quae esset, se esse principes, neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere vulerunt. Atque illae tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium rei publicae quaesivit, eius modi fuerunt, ut non reconciliatione concordiae, sed interneccione civium diiudicatae sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla unquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Lentulo, Catilina, Cethego, Cassio constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur, ita me gessi, Quirites, ut salvi omnes conservaremini, et, cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinitae caedi restitisset, tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset, et urbem et civis integros incolumesque servavi.

11
26 Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis praemium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulo praeterquam huius diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris

omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriae, laudis insignia condi et collocari volo. Nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique eius modi, quod etiam minus digni adsequi possint. Memoria vestra, Quirites, nostrae res
 5 alentur, sermonibus crescent, litterarum monumentis inveterascent et corroborabuntur; eandemque diem intellego, quam spero aeternam fore, propagatam esse et ad salutem urbis et ad memoriam consulatus mei,
 10 unoque tempore in hac re publica duos civis extitisse, quorum alter finis vestri imperii non terrae, sed caeli regionibus terminaret, alter eiusdem imperii domicilium sedesque servaret. Sed quoniam earum rerum,
 12
 27 quas ego gessi, non eadem est fortuna atque condicio
 15 quae illorum, qui externa bella gesserunt, quod mihi cum iis vivendum est, quos vici ac subegi, illi hostes aut interfectos aut oppressos reliquerunt, vestrum est, Quirites, si ceteris facta sua recte prosunt, mihi mea ne quando obsint, providere. Mentis enim hominum
 20 audacissimorum sceleratae ac nefariae ne vobis nocere possent, ego providi, ne mihi noceant, vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil ab istis iam noceri potest. Magnum enim est in bonis praesidium, quod mihi in perpetuum com-
 25 paratum est, magna in re publica dignitas, quae me semper tacita defendet, magna vis conscientiae, quam qui neglegunt, cum me violare volent, se ipsi indicabunt. Est enim in nobis is animus, Quirites, ut non
 28 modo nullius audaciae cedamus, sed etiam omnis in-
 30 probos ultro semper lacessamus. Quodsi omnis impetus domesticorum hostium depulsus a vobis se in me unum convorterit, vobis erit videndum, Quirites, qua condicione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiae periculisque omnibus;
 35 mihi quidem ipsi quid est quod iam ad vitae fructum possit adquiri, cum praesertim neque in honore vestro neque in gloria virtutis quicquam videam altius, quo

29 mihi lubeat ascendere? Illud perficiam profecto, Quirites, ut ea, quae gessi in consulatu, privatus tuear atque ornem, ut, si qua est invidia in conservanda re publica suscepta, laedat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in re publica tractabo, ut meminerim 5 semper, quae gesserim, curemque, ut ea virtute, non casu gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam iam est nox, venerati Iovem illum, custodem huius urbis ac vestrum, in vestra tecta discedite et ea, quamquam iam est periculum depulsum, tamen aequae ac prioris 10 nocte custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetua pace esse possitis, providebo.

M. TULLI CICERONIS
IN CATILINAM ORATIO QUARTA
HABITA IN SENATU.

ARGUMENTUM.

Cum M. Cicero consul Nonis Decembribus senatum in aede Iovis Statoris consuleret, quid de iis coniurationis Catilinae sociis fieri placeret, qui in custodiam traditi essent, factum est, ut duae potissimum sententiae proponerentur, una D. Silani consulis designati, qui morte multandos illos censebat, altera C. Caesaris, qui illos publicatis bonis per municipia Italiae distribuendos ac vinculis sempiternis tenendos existimabat. Cum autem plures senatores ad C. Caesaris quam ad D. Silani sententiam inclinare viderentur, M. Cicero ea, quae infra legitur, oratione Silani sententiam commendare studuit.

Video, patres conscripti, in me omnium vestrum ¹
ora atque oculos esse conversos, video vos non solum
de vestro ac rei publicae, verum etiam, si id depul-
sum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi
5 iucunda in malis et grata in dolore vestra erga me
voluntas, sed eam, per deos immortales, deponite at-
que obliti salutis meae de vobis ac de vestris liberis
cogitate. Mihi si haec condicio consulatus data est, ut
omnis acerbitates, omnis dolores cruciatusque per-
10 ferrem, feram non solum fortiter, verum etiam lubenter,
dum modo meis laboribus vobis populoque Romano
dignitas salusque pariat. Ego sum ille consul, 2

patres conscripti, cui non forum, in quo omnis aequitas continetur, non campus consularibus auspiciis consecratus, non curia, summum auxilium omnium gentium, non domus, commune perfugium, non lectus ad quietem datus, non denique haec sedes honoris [sella curulis] 5 unquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc si hunc exitum consulatus mei di immortales esse voluerunt, ut vos populumque Romanum ex caede 10 miserrima, coniuges liberosque vestros virginesque Vestales ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiam ex bello et vastitate eriperem, quaecumque mihi uni proponetur for- 15 tuna, subeat. Etenim, si P. Lentulus suum nomen inductus a vatibus fatale ad perniciem rei publicae fore putavit, cur ego non laeter meum consulatum ad salutem populi Romani prope fatalem extitisse? 2 Quare, patres conscripti, consulite vobis, prospicite 20 patriae, conservate vos, coniuges, liberos fortunasque vestras, populi Romani nomen salutemque defendite; mihi parcere ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare omnis deos, qui huic urbi praesident, pro eo mihi, ac mereor, relatores esse gratiam; deinde, 25 si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar. Nam neque turpis mors forti viro potest accidere neque immatura consulari nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi praesentis maerore non movear horumque om- 30 nium lacrimis, a quibus me circumsessum videtis. Neque meam mentem non domum saepe revocat exanimata uxor et abiecta metu filia et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti res publica tamquam ob- sidem consulatus mei, neque ille, qui expectans huius 35 exitum diei stat in conspectu meo, gener. Moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, uti salvi sint

vobiscum omnes, etiamsi me vis aliqua oppresserit, potius, quam et illi et nos una rei publicae peste pereamus. Quare, patres conscripti, incumbite ad salutem rei publicae, circumspicite omnes procellas, 4 quae impendent, nisi providetis. Non Ti. Gracchus, quod iterum tribunus plebis fieri voluit, non C. Gracchus, quod agrarios concitare conatus est, non L. Saturninus, quod C. Memmium occidit, in discrimen aliquod atque in vestrae severitatis iudicium adducitur; 10 tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestram omnium caedem, ad Catilinam accipiendum Romae restiterunt, tenentur litterae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio; sollicitantur Allobroges, servitia excitantur, Catilina accersitur; id est initum consilium, 15 ut interfectis omnibus nemo ne ad deplorandum quidem populi Romani nomen atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur. Haec omnia indices 3
5 detulerunt, rei confessi sunt, vos multis iam iudiciis iudicavistis, primum quod mihi gratias egistis singularibus verbis et mea virtute atque diligentia perditorum hominum coniurationem patefactam esse decrevistis, deinde quod P. Lentulum se abdicare praetura coëgistis, tum quod eum et ceteros, de quibus iudicastis, in custodiam dandos censuistis, maximeque 25 quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini; postremo hesterno die praemia legatis Allobrogum Titoque Volturcio dedistis amplissima. Quae sunt omnia eius modi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla 30 dubitatione a vobis damnati esse videantur.

Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, 6 tamquam integrum, et de facto quid iudicetis, et de poena quid censeatis. Illa praedicam, quae sunt consulis. Ego magnum in re publica versari furorem et 35 nova quaedam misceri et concitari mala iam pridem videbam, sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus numquam putavi. Nunc quicquid

est, quocumque vestrae mentes inclinant atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos delatum sit, videtis. Huic si paucos putatis adfines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum; manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes et obscure serpens multas iam provincias occupavit. Id opprimi sustentando aut prolatando nullo pacto potest; quacumque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

10

4
7 Video duas adhuc esse sententias, unam D. Silani, qui censet eos, qui haec delere conati sunt, morte esse multandos, alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnis acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnis [,qui populum Romanum] vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen extinguere, punctum temporis frui vita et hoc communi spiritu non putat oportere atque hoc genus poenae saepe in improbos civis in hac re publica esse usurpatum recordatur. Alter intellegit mortem ab dis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae aut laborum ac miseriarum quietem esse. Itaque eam sapientes numquam inviti, fortes saepe etiam lubenter oppetiverunt. Vincula vero, et ea sempiterna, certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis dispartiri iubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam et, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putent esse suae dignitatis recusare. Adiungit gravem poenam municipiis, si quis eorum vincula ruperit; horribiles custodias circumdat et dignas scelere hominum perditorum; sancit, ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum aut per

35

populum levare possit; eripit etiam spem, quae sola homines in miseriis consolari solet. Bona praeterea publicari iubet, vitam solam relinquit nefariis hominibus; quam si eripuisset, multos una dolores animi
 5 atque corporis et omnis scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos eius modi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt, quod videlicet intellegebant his remotis non esse mortem ipsam per-
 10 timescendam.

Nunc, patres conscripti, ego mea video quid in- 5
 tersit. Si eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is in re publica viam, quae popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt hoc auctore
 15 et cognitore huiusce sententiae mihi populares impetus pertimescendi; sin illam alteram, nescio an amplius mihi negotii contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas rei publicae vincat. Habemus enim a Caesare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo postulabat, sententiam tamquam
 20 obsidem perpetuae in rem publicam voluntatis. Intellectum est, quid interesset inter levitatem contionatorum et animum vere popularem saluti populi consulentem. Video de istis, qui se populares haberi 10
 25 volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et nudius tertius in custodiam cives Romanos dedit et supplicationem mihi decrevit et indices hesterno die maximis praemiis adfecit. Iam hoc nemini dubium est,
 30 qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici praemium decrerit, quid de tota re et causa iudicarit. At vero C. Caesar intellegit legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam; qui autem rei publicae sit hostis, eum civem esse nullo modo posse;
 35 denique ipsum latorem Semproniae legis iniussu populi poenas rei publicae dependisse. Idem ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, cum de

perniciæ populi Romani, exitio huius urbis tam acerbe, tam crudeliter cogitarit, etiam appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare et sancit in posterum, ne quis huius supplicio 5 levando se iactare et in perniciæ populi Romani post-hac popularis esse possit. Adiungit etiam publicationem bonorum, ut omnis animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur.

6 Quam ob rem, sive hoc statueritis, dederitis mihi 10
11 comitem ad contionem populo carum atque incundum, sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos a crudelitatis vituperatione populo Romano *purgabo* atque obtinebo eam multo leniorem fuisse. Quamquam, patres conscripti, quæ potest esse in tanti 15 sceleris inmanitate punienda crudelitas? Ego enim de meo sensu iudico. Nam ita mihi salva re publica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor (quis enim est me mitior?), sed singulari quadam huma- 20 nitate et misericordia. Videor enim mihi videre hanc urbem, lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem, cerno animo sepulta in patria miseros atque insepultos acervos civium, versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi et 25 12 furor in vestra caede bacchantis. Cum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fati sperasse confessus est, purpuratum esse huic Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam, tum lamentationem matrum familias, tum fugam virginum atque puero- 30 rum ac vexationem virginum Vestalium perhorresco et, quia mihi vehementer hæc videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque praebeo. Etenim quaero, si quis pater familias liberis suis a servo interfectis, 35 uxore occisa, incensa domo supplicium de servo *non* quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac

misericors an inhumanissimus et crudelissimus esse
 videatur. Mihi vero inportunus ac ferreus, qui non
 dolore et cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque
 lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui con-
 5 iuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt, qui sin-
 gulas unius cuiusque nostrum domos et hoc universum
 rei publicae domicilium delere conati sunt, qui id
 egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis huius
 urbis atque in cinere deflagrati imperii collocarent, si
 10 vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur; sin
 remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis
 in patriae civiumque perniciie fama subeunda est.
 Nisi vero cuipiam L. Caesar, vir fortissimus et aman- 13
 tissimus rei publicae, crudelior nudius tertius visus
 15 est, cum sororis suae, feminae lectissimae, virum
 praesentem et audientem vita privandum esse dixit,
 cum avum suum iussu consulis interfectum filiumque
 eius inpuberem legatum a patre missum in carcere
 necatum esse dixit. Quorum quod simile factum, quod
 20 initum delendae rei publicae consilium? Largitionis
 voluntas tum in re publica versata est et partium
 quaedam contentio. Atque illo tempore huius avus
 Lentuli, vir clarissimus, armatus Gracchum est perse-
 cutus. Ille etiam grave tum vulnus accepit, ne quid
 25 de summa re publica deminueretur; hic ad evertenda
 rei publicae fundamenta Gallos accersit, servitia con-
 citat, Catilinam vocat, adtribuit nos trucidandos Ce-
 thego et ceteros civis interficiendos Gabinio, urbem
 inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diri-
 30 piendamque Catilinae. Vereamini censeo, ne in hoc
 scelere tam immani ac nefando nimis aliquid severe
 statuisset videamini; multo magis est verendum, ne
 remissione poenae crudeles in patriam quam ne se-
 veritate animadversionis nimis vehementes in acerbis-
 35 simos hostis fuisse videamur.

Sed ea, quae exaudio, patres conscripti, dissimulare 7
 non possum. Iaciuntur enim voces, quae perveniunt 14

ad aures meas eorum, qui vereri videntur, ut habeam satis praesidii ad ea, quae vos statueritis hodierno die, transigunda. Omnia et provisa et parata et constituta sunt, patres conscripti, cum mea summa cura atque diligentia, tum etiam multo maiore populi Romani ad summum imperium retinendum et ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium *generum*, *omnium* denique aetatum; plenum est forum, plena templa circum forum, pleni omnes aditus huius templi ac loci. Causa est enim post urbem conditam haec inventa sola, in qua omnes sentirent unum atque idem praeter eos, qui cum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius quam soli perire voluerunt. Hosce ego homines excipio et secerno lubenter neque in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Ceteri vero, di immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem salutem dignitatemque consentiunt! Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore rei publicae certent; quos ex multorum annorum dissensione huius ordinis ad societatem concordiamque revocatos hodiernus dies vobiscum atque haec causa coniungit. Quam si coniunctionem in consulatu confirmatam meo perpetuam in re publica tenuerimus, confirmo vobis nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam rei publicae partem esse venturum. Pari studio defendundae rei publicae convenisse video tribunos aerarios, fortissimos viros; scribas item universos, quos cum casu hic dies ad aerarium frequentasset, video ab expectatione sortis ad salutem munem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim, cui non haec templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique haec ipsa et [hoc] commune patriae solum cum sit carum, tum vero dulce atque iucundum?

- Operae pretium est, patres conscripti, libertinorum 8
hominum studia cognoscere, qui sua virtute fortunam
huius civitatis consecuti vere hanc suam esse patriam
iudicant, quam quidam hic nati, et summo nati loco,
5 non patriam suam, sed urbem hostium esse iudica-
verunt. Sed quid ego hosce homines ordinesque com-
memoro, quos privatae fortunae, quos communis res
publica, quos denique libertas, ea quae dulcis-ima est,
ad salutem patriae defendendam excitavit? Servus
10 est nemo, qui modo tolerabili condicione sit servitutis,
qui non audaciam civium perhorrescat, qui non haec
stare cupiat, qui non [tantum], quantum audet et
quantum potest, conferat ad communem salutem, vo-
luntatis. Quare si quem vestrum forte commovet hoc, 17
15 quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concu-
sare circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse
animos egentium atque imperitorum, est id quidem
coeptum atque temptatum, sed nulli sunt inventi tam
aut fortuna miseri aut voluntate perdit, qui non illum
20 ipsum sellae atque operis et quaestus cotidiani locum,
qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non
cursum hunc otiosum vitae suae salvum esse velint.
Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt,
immo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc
25 universum amantissimum est otii. Etenim omne in-
strumentum, omnis opera atque quaestus frequentia
civium sustentatur, alitur otio; quorum si quaestus
occlusis tabernis minui solet, quid tandem incensis
futurum fuit?
- 30 Quae cum ita sint, patres conscripti, vobis populi (9)
Romani praesidia non desunt; vos ne populo Romano 18
deesse videamini, provideate. Habetis consulem ex 9
plurimis periculis et insidiis atque ex media morte
non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reser-
35 vatum. Omnes ordines ad conservandam rem publicam
mente, voluntate, studio, virtute, voce consentiunt.
Obsessa facibus et telis impiae coniurationis vobis

supplex manus tendit patria communis, vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestae sempiternum, vobis omnium deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Praeterea 5 de vestra vita, de coniugum vestrarum atque liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris hodierno die vobis iudicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitam sui, quae non semper facultas datur, habetis omnis ordines, omnis homines, uni- 10 versum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas 15 una nox paene deleverit. Id ne umquam posthac non modo [non] confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providendum est. Atque haec, non ut vos, qui mihi studio paene praecurritis, excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quae debet esse 20 in re publica princeps, officio functa consulari videretur.

10 Nunc, antequam ad sententiam redeo, de me pauca
20 dicam. Ego, quanta manus est coniuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video; sed eam esse iudico turpem 25 et infirmam et [contemptam et] abiectam. Quodsi aliquando alicuius furore et scelere concitata manus ista plus valuerit quam vestra ac rei publicae dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum numquam, 30 patres conscripti, paenitebit. Etenim mors, quam illi [mihi] fortasse minitantur, omnibus est parata; vitae tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est adsecutus. Ceteris enim bene gesta, mihi uni conservata re publica gratulationem decrevistis. 35
21 Sit Scipio clarus ille, cuius consilio atque virtute Hannibal in Africam redire atque [ex] Italia decedere

coactus est, ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem Numantiamque, delevit, habeatur vir egregius Paulus ille, cuius currum rex potentissimus quondam et nobilissimus Perses honestavit, sit aeterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit, anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestae atque virtutes isdem quibus solis cursus regionibus ac terminis continentur; erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae, nisi forte maius est patefacere nobis provincias, quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi, qui absunt, habeant, quo victores revertantur. Quamquam est uno loco condicio melior 2: externae victoriae quam domesticae, quod hostes alienigenae aut oppressi serviunt aut recepti [in amicitiam] beneficio se obligatos putant; qui autem ex numero civium dementia aliqua depravati hostes patriae semel esse coeperunt, eos cum a perniciē rei publicae reppleris, nec vi coercere nec beneficio placare possis.

20 Quare mihi cum perditis civibus aeternum bellum susceptum esse video. Id ego vestro bonorumque omnium auxilio memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo, qui servatus est, sed in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper 25 haerebit, a me atque a meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur, quae coniunctionem vestram equitumque Romanorum et tantam conspirationem bonorum omnium confringere et labefactare possit.

30 Quae cum ita sint, pro imperio, pro exercitu, pro 11
provincia, quam neglexi, pro triumpho ceterisque laudis 23
insignibus, quae sunt a me propter urbis vestraeque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitibusque provincialibus, quae tamen urbanis opibus non minore 35 labore tueor quam comparo, pro his igitur omnibus rebus, pro meis in vos singularibus studiis proque hac, quam perspicitis, ad conservandam rem publicam

diligentia nihil a vobis nisi huius temporis totiusque
mei consulatus memoriam postulo; quae dum erit in
vestris fixa mentibus, tutissimo me muro saeptum
esse arbitror. Quodsi meam spem vis improborum
fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum 5
meum filium, cui profecto satis erit praesidii non
solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si eius,
qui haec omnia suo solius periculo conservavit, illum
24 filium esse memineritis. Quapropter de summa salute
vestra populiue Romani, de vestris coniugibus ac 10
liberis, de aris ac focis, de fanis atque templis, de
totius urbis tectis ac sedibus, de imperio ac libertate,
de salute Italiae, de universa re publica decernite dili-
genter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis eum con-
sulem, qui et parere vestris decretis non dubitet et 15
ea, quae statueritis, quoad vivet, defendere et per se
ipsum praestare possit.

M. TULLI CICERONIS PRO L. MURENA ORATIO.

ARGUMENTUM.

Comitiis consularibus, quae M. Cicero anno p. u. c. 691 habuit, D. Iunius Silanus et L. Licinius Murena facti erant, repulsam tulerant L. Sergius Catilina et Servius Sulpicius, quorum Catilina vi atque caede vindictam de patria sumere statuit, Sulpicius iure consultus iure potius ac legibus competitorem, qui vicerat, ulcisci voluit. Ille igitur in perniciem suam ruit, Sulpicius L. Murenam de ambitu accusavit subscriptoribus M. Catone, Cn. Postumio, Servio Sulpicio adulescente. Acta causa est mense Novembri anni p. u. c. 691, cum Catilina bellum iam gereret. Defendit Murenam una cum Q. Hortensio et M. Crasso M. Cicero, qui admirabili urbanitate extremo loco dixit ac peroravit. L. Murena absolutus et anno post consul factus est.

Quod precatus a dis immortalibus sum, iudices, more institutoque maiorum illo die, quo auspicato comitiis centuriatis L. Murenam consulem renuntiavi, ut ea res mihi, fidei magistratuique meo, populo plebique Romanae bene atque feliciter eveniret, idem precor ab isdem dis immortalibus ob eiusdem hominis consulatum una cum salute obtinendum, et ut vestrae mentes atque sententiae cum populi Romani voluntatibus suffragiisque consentiant eaque res vobis populoque Romano pacem, tranquillitatem, otium con-

cordiamque adferat. Quodsi illa sollemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis consecrata tantam habet in se vim et religionem, quantam rei publicae dignitas postulat, idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus me rogante datus esset, 5
2 ea res fauste, feliciter prospereque eveniret. Quae cum ita sint, iudices, et cum omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad vos aut certe communicata vobiscum, idem consulem vestrae fidei commendat, qui antea dis immortalibus commendavit, 10 ut eiusdem hominis voce et declaratus consul et defensio beneficium populi Romani cum vestra atque omnium civium salute tueatur.

Et quoniam in hoc officio studium meae defensionis ab accusatoribus atque etiam ipsa susceptio 15 causae reprehensa est, antequam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam, non quo mihi potior hoc quidem in tempore sit officii mei quam huiusce salutis defensio, sed ut meo facto vobis probato maiore auctoritate ab huius honore, fama 20 fortunisque omnibus inimicorum impetus propulsare possim.

2 Et primum M. Catoni vitam ad certam rationis
3 normam derigenti et diligentissime perpendenti momenta officiorum omnium de officio meo respondebo. 25 Negat fuisse rectum Cato me et consulem et legis ambitus latorem et tam severe gesto consulatu causam L. Murenae attingere. Cuius reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, iudices, quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravis- 30 simo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est aequius consulem defendi quam a consule? Quis mihi in re publica potest aut debet esse coniunctior quam is, cui res publica a me in manum traditur sustinenda magnis meis 35 laboribus et periculis sustentata? Quodsi in iis rebus repetendis, quae Mancipi sunt, is periculum iudicii

praestare debet, qui se nexu obligavit, profecto etiam rectius in iudicio consulis designati is potissimum consul, qui consulem declaravit, auctor beneficii populi Romani defensorque periculi esse debebit. Ac si, ut 4
5 non nullis in civitatibus fieri solet, patronus huic causae publice constitueretur, is potissimum summo honore adfecto defensor daretur, qui eodem honore praeditus non minus adferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis. Quodsi *e* portu solventibus ii, qui
10 iam in portum ex alto invehuntur, praecipere summo studio solent et tempestatum rationem et praedonum et locorum, quod natura fert, ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur, quo tandem me esse animo oportet prope
15 iam ex magna iactatione terram videntem in hunc, cui video maximas rei publicae tempestates esse subeundas? Quare, si est boni consulis non solum videre, quid agatur, verum etiam providere, quid futurum sit, ostendam alio loco, quantum salutis
20 communis intersit duos consules in re publica Kalendis Ianuariis esse. Quod si ita est, non tam me officium 5 debuit ad hominis amici fortunas quam res publica consulem ad communem salutem defendendam vocare. Nam quod legem de ambitu tuli, certe ita tuli, ut 3
25 eam, quam mihimet ipsi iam pridem tuleram de civium periculis defendendis, non abrogarem. Etenim, si largitionem factam esse confiterer idque recte factum esse defenderem, facerem improbe, etiamsi alius legem tulisset; cum vero nihil commissum contra legem esse
30 defendam, quid est, quod meam defensionem latio legis impediat? At negat esse eiusdem severitatis Catilinam 6 exitium rei publicae intra moenia molientem verbis et paene imperio ex urbe expulisse et nunc pro L. Murena dicere. Ego autem has partis lenitatis et
35 misericordiae, quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter, illam vero gravitatis severitatisque personam non appetivi, sed ab re publica mihi impositam sus-

tinui, sicut huius imperii dignitas in summo periculo civium postulabat. Quodsi tum, cum res publica vim et severitatem desiderabat, vici naturam et tam vehemens fui, quam cogebar, non quam volebam, nunc cum omnes me causae ad misericordiam atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturae meae consuetudinique servire? Ac de officio defensionis meae ac de ratione accusationis tuae fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit.

- 7 Sed me, iudices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi, Ser. Sulpici, conquestio quam Catonis accusatio commovebat, qui gravissime et acerbissime ferre se dixit me familiaritatis necessitudinique oblitum causam L. Murenæ contra se defendere. Huic ego, iudices, satis facere cupio vosque adhibere arbitros. Nam cum grave est vere accusari in amicitia, tum, etiam si falso accuseris, non est neglegendum. Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia atque officia pro nostra necessitudine et debuisse confiteor et praestitisse arbitror. Nihil tibi consulatum petenti a me defuit, quod esset aut ab amico aut a gratioso aut a consule postulandum. Abiit illud tempus; mutata ratio est. Sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murenæ, quantum tu a me postulare ausus sis, tantum debuisse, 25
8 contra salutem nihil debere. Neque enim, si tibi tum, cum peteres consulatum, adfui, nunc cum Murenam ipsum petas, adiutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo [non] laudari, sed ne concedi quidem potest, ut amicis nostris accusantibus non etiam 30
4 alienissimos defendamus. Mihi autem cum Murena, iudices, et magna et vetus amicitia est, quae in capitis dimicatione a Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quod ab eodem in honoris contentione superata est. Quae si causa non esset, tamen vel dignitas hominis vel honoris eius, quem adeptus est, amplitudo summae mihi superbiae crudelitatisque famam inussisset, si 35

hominis et suis et populi Romani ornamentis amplissimi causam tanti periculi repudiassem. Neque enim iam mihi licet neque est integrum, ut meum laborem hominum periculis sublevandis non impertiam. Nam
 5 cum praemia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini, † sic et si ceperis eos, cum adeptus sis, deponere, esset hominis et astuti et ingrati. Quodsi licet desinere, si te auctore possum, si
 9 nulla inertiae, nulla superbiae [turpitudinis], nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego vero libenter desino. Sin autem fuga laboris desidiam, repudiatio supplicum superbiam, amicorum neglectio improbitatem coarguit, nimirum haec causa est eius modi, quam nec industrius quisquam nec misericors nec officiosus deserere
 15 possit. Atque huiusce rei coniecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis. Nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de iure consulentibus respondere, et si turpe existimas te advocato illum ipsum, quem contra veneris, causa cadere,
 20 noli tam esse iniustus, ut, cum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros etiam amicis putes clausos esse oportere. Etenim, si me tua familiaritas ab hac causa
 24 removisset, et si hoc idem Q. Hortensio, M. Crasso, clarissimis viris, si item ceteris, a quibus intellego
 25 tuam gratiam magni aestimari, accidisset, in ea civitate consul designatus defensorem non haberet, in qua nemini umquam infimo maiores nostri patronum deesse voluerunt. Ego vero, iudices, ipse me existimarem nefarium, si amico, crudelem, si misero, superbum, si
 30 consuli defuissem. Quare, quod dandum est amicitiae, large dabitur a me, ut tecum agam, Servi, non secus ac si meus esset frater, qui mihi est carissimus, isto in loco; quodtribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim me contra amici
 35 studium pro amici periculo dicere.

Intellego, iudices, tris totius accusationis partis
 fuisse, et earum unam in reprehensione vitae, alteram

in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam. Atque harum trium partium prima illa, quae gravissima debebat esse, ita fuit infirma et levis, ut illos lex magis quaedam accusatoria quam vera male dicendi facultas de vita L. Murenæ dicere 5 aliquid coegerit. Obiecta est enim Asia; quae ab hoc non ad voluptatem et luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata. Qui si adulescens patre suo imperatore non meruisset, aut hostem aut patris imperium timuisse aut a parente repudiatus videretur. 10 An, cum sedere in equis triumphantium praetextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter gestis paene simul cum patre triumpharet?

12 Hic vero, iudices, et fuit in Asia et viro fortissimo, 15 parenti suo, magno adiumento in periculis, solacio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. Et si habet Asia suspicionem luxuriae quandam, non Asiam numquam vidisse, sed in Asia continenter vixisse laudandum est. Quam ob rem non Asiae nomen obiciendum 20 Murenæ fuit, ex qua laus familiae, memoria generi, honos et gloria nomini constituta est, sed aliquod aut in Asia susceptum aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus. Meruisse vero stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum, sed etiam 25 solum gerebat, virtutis, patre imperatore libentissime meruisse pietatis, finem stipendiorum patris victoriam ac triumphum fuisse felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod omnia laus occupavit. 30

6
13 Saltatorem appellat L. Murenam Cato. Maledictum est, si vere obicitur, vehementis accusatoris, sin falso, maledici conviciatoris. Quare, cum ista sis auctoritate, non debes, Marce, arripere maledictum ex trivio aut ex scurrarum aliquo convicio neque temere consulem 35 populi Romani saltatorem vocare, sed circumspicere, quibus praeterea vitiis adfectum esse necesse sit eum,

cui vere istud obici possit. Nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit, neque in solitudine neque in convivio moderato atque honesto. Tempestivi convivii, amoeni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Tu mihi arripis hoc, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum, relinquis illa, quibus remotis hoc vitium omnino esse non potest? Nullum turpe convivium, non amor, non commissatio, non libido, non sumptus ostenditur, et, cum ea non reperiantur, quae voluptatis nomen habent, quamquam vitiosa sunt, in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriae reperturum putas? Nihil igitur in vitam L. Murenæ dici potest, nihil, inquam, omnino, iudices. Sic a me consul designatus defenditur, ut eius nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in vita proferatur. Bene habet; iacta sunt fundamenta defensionis. Non dum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione virum bonum atque integrum hominem defendimus. Quo constituto facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis, quae pars altera fuit accusationis.

Summam video esse in te, Ser. Sulpici, dignitatem generis, integritatis, industriae ceterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatus petitionem adgredi par est. Paria cognosco esse ista in L. Murena, atque ita paria, ut neque ipse dignitate a te vinci potuerit neque te dignitate superarit. Contempnisti L. Murenæ genus, extulisti tuum. Quo loco si tibi hoc sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum, facis, ut rursus plebes in Aventinum sevocanda esse videatur. Sin autem sunt amplae et honestae familiae plebeiae, et proavus L. Murenæ et avus praetor fuit, et pater cum amplissime atque honestissime ex praetura triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi reliquit, quod is iam patri debitus a filio petebatur. Tua vero

nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus litteratis et historicis est notior, populo vero et suffragatoribus obscurior. Pater enim fuit equestri loco, avus nulla inlustri laude celebratus. Itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate eruenda memoria est nobilitatis tuae. Quare ego te semper in nostrum numerum adgregare soleo, quod virtute industriaque perfecisti, ut, cum equitis Romani esses filius, summa tamen amplitudine dignus putarere. Nec mihi umquam minus in Q. Pompeio, novo homine et fortissimo viro, virtutis esse visum est quam in homine nobilissimo, M. Aemilio. Etenim eiusdem animi atque ingenii est posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudinem nominis, quam non acceperit, tradere et, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sua virtute renovare. Quamquam ego iam putabam, iudices, multis viris fortibus ne ignobilitas generis obiceretur, meo labore esse perfectum, qui non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis fortissimis viris, [novis hominibus,] sed his recentibus, Mariis et Didis et Caeliis, commemorandis iacebant. Cum vero ego tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud maiores nostros fuit, non magis nobilitati quam virtuti pateret, non arbitrabar, cum ex familia vetere et inlustri consul designatus ab equitis Romani filio consule defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro, peterem; superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Quodsi id crimen homini novo esse deberet, profecto mihi neque inimici neque invidi defuissent. Omittamus igitur de genere dicere, cuius est magna in utroque dignitas; videamus cetera. Quaeesturam una petiit, et sum ego factus prior. Non est respondendum ad omnia. Neque enim vestrum

quemquam fugit, cum multi pares dignitate fiant, unus autem primum *locum* solus possit obtinere, non eundem esse ordinem dignitatis et renuntiationis, propterea quod renuntiatio gradus habeat, dignitas autem sit persaepe eadem omnium. Sed quaestura utriusque prope modum pari momento sortis fuit. Habuit hic lege Titia provinciam tacitam et quietam, tu illam, cui, cum quaestores sortiuntur, etiam adclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et illustrem quam negotiosam et molestam. Consedit utriusque nomen in quaestura. Nullum enim vobis sors campum dedit, in quo excurrere virtus cognoscique posset. Reliqui⁽⁹⁾ temporis spatium in contentionem vocatur. Ab utroque dissimillima ratione tractatum est. Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi plenam sollicitudinis ac stomachi secutus est; ius civile didicit, multum vigilavit, laboravit, praesto multis fuit, multorum stultitiam perpressus est, adrogantiam pertulit, difficultatem exorruit; vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus et grata hominibus unum hominem elaborare in ea scientia, quae sit multis profutura. Quid Murena interea? Fortissimo et sapientissimo viro, summo imperatori legatus, L. Lucullo, fuit; qua in legatione duxit exercitum, signa contulit, manum conseruit, magnas copias hostium fudit, urbes partim vi, partim obsidione cepit, Asiam istam refertam et eandem delicatam sic obiit, ut in ea neque avaritiae neque luxuriae vestigium reliquerit, maximo in bello sic est versatus, ut hic multas res et magnas sine imperatore gesserit, nullam sine hoc imperator. Atque haec quamquam praesente L. Lucullo loquor, tamen ne ab ipso propter periculum nostrum concessam videamur habere licentiam fingendi, publicis litteris testata sunt omnia, quibus L. Lucullus tantum *huic* laudis impertit, quantum neque ambitiosus imperator neque invidus tribuere alteri in communicanda gloria debuit. Summa

in utroque est honestas, summa dignitas; quam ego, si mihi per Servium liceat, parem atque in eadem laude ponam. Sed non licet; agitat rem militarem, insectatur totam hanc legationem, assiduitatis et operarum harum cotidianarum putat esse consulatum. 5
‘Apud exercitum mihi fueris’, inquit, ‘tot annos, forum non attigeris; afueris tam diu et, cum longo intervallo veneris, cum his, qui in foro habitaverint, de dignitate contendas?’ Primum ista nostra assiduitas, Servi, nescis quantum interdum adferat hominibus fastidii, 10 quantum satietatis. Mihi quidem vehementer expedit positam in oculis esse gratiam; sed tamen ego mei satietatem magno meo labore superavi et tu item fortasse; verum tamen utrique nostrum desiderium
22 nihil obfuisse. Sed ut hoc omisso ad studiorum 15 atque artium contentionem revertamur, qui potes dubitare, quin ad consulatum adipiscendum multo plus adferat dignitatis rei militaris quam iuris civilis gloria? Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas, ille, ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perve- 20 niat; te gallorum, illum bucinarum cantus exsuscitat; tu actionem instituis, ille aciem instruit; tu caves, ne tui consultores, ille, ne urbes aut castra capiantur; ille tenet [et scit], ut hostium copiae, tu, ut aquae pluviae arceantur; ille exercitatus est in propagandis 25 finibus, tu in regendis. Ac nimirum (dicendum est enim, quod sentio) rei militaris virtus praestat ceteris
10 omnibus. Haec nomen populo Romano, haec huic urbi aeternam gloriam peperit, haec orbem terrarum parere huic imperio coëgit; omnes urbanae res, omnia 30 haec nostra praeclara studia et haec forensis laus et industria latent in tutela ac praesidio bellicae virtutis. Simul atque increpuit suspicio tumultus, artes illico nostrae conticescunt.
23 Et quoniam mihi videris istam scientiam iuris 35 tamquam filiolarum osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tanto

opere dilexisti, praeclarum aliquid esse arbitrere. Aliis
 ego te virtutibus, continentiae, gravitatis, iustitiae,
 fidei, ceteris omnibus, consulatu et omni honore semper
 dignissimum iudicavi; quod quidem ius civile didicisti,
 5 non dicam operam perdidisti, sed illud dicam, nullam
 esse in ista disciplina munitam ad consulatum viam.
 Omnes enim artes, quae nobis populi Romani studia
 concilient, et admirabilem dignitatem et pergratam
 utilitatem debent habere. Summa dignitas est in iis, ¹¹
 10 qui militari laude antecellunt; omnia enim, quae sunt ²⁴
 in imperio et in statu civitatis, ab his defendi et fir-
 mari putantur; summa etiam utilitas, siquidem eorum
 consilio et periculo cum re publica, tum etiam nostris
 rebus perfrui possumus. Gravis etiam illa est et
 15 plena dignitatis [dicendi] facultas, quae saepe valuit
 in consule deligendo, posse consilio atque oratione et
 senatus et populi et eorum, qui res iudicant, mentes
 permovere. Quaeritur consul, qui dicendo non num-
 quam comprimat tribunicios furores, qui concitatum
 20 populum flectat, qui largitioni resistat. Non mirum,
 si ob hanc facultatem homines saepe etiam non no-
 biles consulatum consecuti sunt, praesertim cum haec
 eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias,
 maxima studia pariat. Quorum in isto vestro arti-
 25 ficio, Sulpici, nihil est. Primum dignitas in tam tenui ²⁵
 scientia non potest esse; res enim sunt parvae, prope
 in singulis litteris atque interpunctionibus verborum
 occupatae. Deinde, etiamsi quid apud maiores nostros
 fuit in isto studio admirationis, id enuntiatis vestris
 30 mysteriis totum est contemptum et abiectum. Posset
 agi lege necne, pauci quondam sciebant; fastos enim
 vulgo non habebant. Erant in magna potentia, qui
 consulebantur; a quibus etiam dies tamquam a Chal-
 daeis petebatur. Inventus est scriba quidam, Cn.
 35 Flavius, qui cornicum oculos confixerit et singulis
 diebus ediscendis fastos populo proposuerit et ab ipsis
 capsis iuris consultorum sapientiam compilarit. Itaque

irati illi, quod sunt veriti, ne dierum ratione pervul-
 gata et cognita sine sua opera lege *agi* posset, verba
 quaedam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi
 12 interessent. Cum hoc fieri bellissime posset: 'Fundus
 26 Sabinus meus est.' 'Immo meus', deinde iudicium,
 noluerunt. 'FUNDUS', inquit, 'QUI EST IN AGRO, QUI
 SABINUS VOCATUR.' Satis verbose; cedo quid postea?
 'EUM EGO EX IURE QUIRITUM MEUM ESSE AIO.' Quid
 tum? 'INDE IBI EGO TE EX IURE MANUM CONSERTUM
 VOCO.' Quid huic tam loquaciter litigioso responderet 10
 ille, unde petebatur, non habebat. Transit idem iuris
 consultus tibicinis Latini modo. 'UNDE TU ME', in-
 quit, 'EX IURE MANUM CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI
 EGO TE REVOCO.' Praetor interea ne pulchrum se ac
 beatum putaret atque aliquid ipse sua sponte loque- 15
 retur, ei quoque carmen compositum est cum ceteris
 rebus absurdum, tum vero in illo: 'SUIS UTRISQUE
 SUPERSTITIBUS PRAESENTIBUS ISTAM VIAM DICO; ITE
 VIAM.' Praesto aderat sapiens ille, qui inire viam
 doceret. 'REDITE VIAM.' Eodem duce redibant. Haec 20
 iam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur,
 homines, cum recte atque in loco constitissent, iuberi
 abire, ut, unde abissent, eodem statim redirent. Isdem
 ineptiis fucata sunt illa omnia: 'QUANDO TE IN IURE
 CONSPICIO' et haec [sed]: 'ANNE TU DICIS, QUA EX 25
 CAUSA VINDICAVERIS?' Quae dum erant occulta, ne-
 cessario ab eis, qui ea tenebant, petebantur; postea
 vero pervulgata atque in manibus iactata et excussa
 inanissima prudentiae reperta sunt, fraudis autem et
 27 stultitiae plenissima. Nam, cum permulta praeclare 30
 legibus essent constituta, ea iure consultorum ingeniis
 pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres omnes
 propter infirmitatem consilii maiores in tutorum
 potestate esse voluerunt; hi invenerunt genera tutorum,
 quae potestate mulierum continerentur. Sacra interire 35
 illi noluerunt; horum ingenio senes ad coëmptiones
 faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt.

In omni denique iure civili aequitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt, ut, quia in alicuius libris exempli causa id nomen invenerant, putarunt omnes mulieres, quae coëmptionem facerent, 'Gaias' vocari. Iam illud
 5 mihi quidem mirum videri solet, tot homines tam ingeniosos post tot annos etiam nunc statuere non potuisse, utrum 'diem tertium' an 'perendinum', 'iudicem' an 'arbitrum', 'rem' an 'litem' dici oportet. Itaque, ut dixi, dignitas in ista scientia con-
 10 sularis numquam fuit, quae tota ex rebus fictis commenticiisque constaret, gratiae vero multo etiam minus. Quod enim omnibus patet et aequè promptum est mihi et adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. Itaque non modo beneficii collocandi
 15 spem, sed etiam illud, quod aliquando fuit, 'LICET CONSULERE?' iam perdidistis. Sapiens existimari nemo potest in ea prudentia, quae neque extra Romam usquam neque Romae rebus prolatis quicquam valet. Peritus ideo haberi nemo potest, quod in eo, quod
 20 sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare. Difficilis autem res ideo non putatur, quod et per paucis et minime obscuris litteris continetur. Itaque, si mihi, homini vehementer occupato, stomachum moveritis, triduo me iuris consultum esse profitebor.
 25 Etenim, quae de scripto aguntur, scripta sunt omnia, neque tamen quicquam tam anguste scriptum est, quo ego non possim 'QUA DE RE AGITUR' addere; quae consuluntur autem, minimo periculo respondentur. Si id, quod oportet, responderis, idem videre respondisse
 30 quod Servius; sin aliter, etiam controversum ius nosse et tractare videre. Quapropter non solum illa gloria
 29 militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verum etiam dicendi consuetudo longe et multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellit. Ita-
 35 que mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse, post, cum id adsequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi. Ut aiunt in Graecis artificibus eos

auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint, sic nos videmus, qui oratores evadere non potuerint, eos ad iuris studium devenire. Magnus dicendi labor, magnae res, magna dignitas, summa autem gratia. Etenim a vobis salubritas quaedam, ab iis, qui dicunt, salus ipsa petitur. Deinde vestra responsa atque decreta et evertuntur saepe dicendo et sine defensione oratoris firma esse non possunt. In qua si satis profecissem, parcius de eius laude dicerem; nunc nihil de me dico, sed de iis, qui in dicendo magni sunt aut fuerunt. 10

14
30 Duae sunt artes, quae possint locare homines in amplissimo gradu dignitatis, una imperatoris, altera oratoris boni. Ab hoc enim pacis ornamenta retinentur, ab illo belli pericula repelluntur. Ceterae tamen virtutes ipsae per se multum valent, iustitia, 15 fides, pudor, temperantia; quibus te, Servi, excellere omnes intellegunt. Sed nunc de studiis ad honorem adpositis, non de insita cuiusque virtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus excutuntur, simul atque aliqui motus novus bellicum canere coëgit. 20 Etenim, ut ait ingeniosus poëta et auctor valde bonus, 'proeliis promulgatis pellitur e medio' non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiae, sed etiam ipsa illa domina rerum, 'sapientia; vi geritur res, spernitur orator' non solum odiosus in dicendo ac 25 loquax, verum etiam 'bonus; horridus miles amatur', vestrum vero studium totum iacet. 'Non ex iure manum consertum, sed ferro', inquit, 'rem repetunt'. Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium militiae, stilus gladio, umbra 30 soli; sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

31 Verum haec Cato nimium nos nostris verbis magna facere demonstrat et oblitos esse bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum. Quod 35 ego longe secus existimo, iudices; deque eo pauca disseram; neque enim causa in hoc continetur. Nam

si omnia bella, quae cum Graecis gessimus, contem-
nenda sunt, derideatur de rege Pyrrho triumphus
M. Curi, de Philippo T. Flaminini, de Aetolis M. Fulvi,
de rege Perse L. Pauli, de Pseudophilippo Q. Metelli,
5 de Corinthiis L. Mummi. Sin haec bella gravissima
victoriaeque eorum bellorum clarissimae fuerunt, cur
Asiaticae nationes atque ille a te hostis contemnitur?
Atqui ex veterum rerum monumentis vel maximum
bellum populum Romanum cum [rege] Antiocho ges-
10 sisse video; cuius belli victor L. Scipio aequa parta
cum P. fratre gloria, quam laudem ille Africa op-
pressa cognomine ipso prae se ferebat, eandem hic
sibi ex Asiae nomine adsumpsit. Quo quidem in bello 32
virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui; quo ille,
15 cum esset, ut ego mihi statuo, talis, qualem te esse
video, numquam [cum Scipione] esset profectus, si
cum mulierculis bellandum arbitraretur. Neque vero
cum P. Africano senatus egisset, ut legatus fratri pro-
ficisceretur, cum ipse paulo ante Hannibale ex Italia
20 expulso, ex Africa eiecto, Carthagine oppressa maximis
periculis rem publicam liberasset, nisi illud grave
bellum et vehemens putaretur. Atqui si diligenter, 15
quid Mithridates potuerit et quid effecerit et qui vir
fuerit, consideraris, omnibus regibus, quibuscum populus
25 Romanus bellum gessit, hunc regem nimirum ante-
pones; quem L. Sulla maximo et fortissimo exercitu,
pugnax et acer et non rudis imperator, ut aliud nihil
dicam, cum bello invectum totam in Asiam cum pace
dimisit; quem L. Murena, pater huiusce, vehementis-
30 sime vigilantissimeque vexatum repressum magna ex
parte, non oppressum reliquit; qui rex sibi aliquot
annis sumptis ad confirmandas rationes et copias belli
tantum spe conatuque valuit, ut se Oceanum cum
Ponto, Sertori copias cum suis coniuncturum putaret.
35 Ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter 33
Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur,
alterius res et terra et mari calamitosae vehementer

et opes regis et nomen auxerunt; L. Luculli vero res tantae extiterunt, ut neque maius bellum commemorari possit neque maiore consilio et virtute gestum. Nam, cum totius impetus belli ad Cyzicenorum moenia constitisset eamque urbem sibi Mithridates Asiae ianuam fore putasset, qua effracta et revulsa tota pateret provincia, perempta *ita* a Lucullo haec sunt omnia, ut *et* urbs fidelissimorum sociorum defenderetur et omnes copiae regis diuturnitate obsessionis consumerentur. Quid? illam pugnam navalem ad Tenedum, cum contento cursu acerrimis ducibus hostium classis Italiam spe atque animis inflata peteret, mediocri certamine et parva dimicatione commissam arbitraris? Mitto proelia, praetereo oppugnationes oppidorum; expulsus regno tandem aliquando tantum tamen consilio atque auctoritate valuit, ut sibi rege Armeniorum adiuncto novis opibus copiisque *bellum* renovarit. Ac, si mihi nunc de rebus gestis esset nostri exercitus imperatorisque dicendum, plurima et maxima proelia commemorare possem; sed non id agimus. Hoc dico: Si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex contemnendus fuisset, neque tanta cura senatus et populus Romanus suscipiendum putasset neque tot annos gessisset neque tanta gloria L. Lucullus, neque vero eius belli conficiendi negotium tanto studio populus Romanus ad Cn. Pompeium detulisset. Cuius ex omnibus pugnis, quae sunt innumera- biles, vel acerrima mihi videtur illa, quae cum rege commissa est et summa contentione pugnata. Qua ex pugna cum se ille eripuisset et Bosphorum confu- gisset, quo exercitus adire non posset, etiam in ex- trema fortuna et fuga nomen tamen retinuit regium. Itaque ipse Pompeius regno possesso ex omnibus oris ac notis sedibus hoste pulso tamen tantum in unius anima posuit, ut, cum omnia, quae ille tenuerat, adierat, sperarat, victoria possideret, tamen non ante, quam illum vita expulit, bellum confectum iudicarit. Hunc tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot

annos tot proeliis tot imperatores bella gesserunt, cuius expulsi et eiecti vita tanti aestimata est, ut morte eius nuntiata denique bellum confectum arbitraretur? Hoc igitur in bello L. Murenam legatum
 5 fortissimi animi, summi consilii, maximi laboris cognitum esse defendimus, et hanc eius operam non minus ad consulatum adipiscendum quam hanc nostram forensem industriam dignitatis habuisse.

At enim in praeturae petitione prior renuntiatus
 10 est Servius. Pergitisne vos tamquam ex syngrapha agere cum populo, ut, quem locum semel honoris cuipiam dederit, eundem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes commutationes-
 15 que fluctuum, quantas perturbationes et quantos aestus habet ratio comitiorum? Dies intermissus aut nox interposita saepe perturbat omnia, et totam opinionem parva non numquam commutat aura rumoris. Saepe etiam sine ulla aperta causa fit aliud, atque existi-
 20 maris, ut non numquam ita factum esse etiam populus admiretur, quasi vero non ipse fecerit. Nihil
 36 est incertius vulgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Quis L. Philippum summo ingenio, opera, gratia, nobilitate a M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum humanitate, sapientia, integritate antecellentem a Cn. Mallio? quis M. Scaurum, hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum senatorem, a Q. Maximo? Non modo horum nihil ita fore putatum est, sed ne
 30 cum esset factum quidem, quare ita factum esset, intellegi potuit. Nam, ut tempestates saepe certo aliquo caeli signo commoventur, saepe improvise nulla ex certa ratione obscura aliqua ex causa excitantur, sic in hac comitiorum tempestate populari saepe in-
 35 tellegas, quo signo commota sit, saepe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur. Sed tamen si est reddenda ratio, duae res vehementer in praetura desi-

17
3518
37

deratae sunt, quae ambae in consulatu multum Murenarum profuerunt, una expectatio muneris, quae et rumore non nullo et studiis sermonibusque competitorum creverat, altera, quod ii, quos in provincia ac legatione omnis et liberalitatis et virtutis suae testis habuerat, nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad consulatus petitionem reservavit. Nam et L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comitiis L. Murenarum praesto fuit, et munus amplissimum, quod petitio praeturarum desiderarat, praetura restituit. Num tibi haec parva videntur adiumenta et subsidia consulatus, voluntas militum? quae cum per se valet multitudine, cum apud suos gratia, tum vero in consule declarando multum etiam apud universum populum Romanum auctoritatis habet suffragatio militaris; imperatores enim comitiis consularibus, non verborum interpretes deliguntur. Quare gravis est illa oratio: 'Me saucium recreavit, me praeda donavit; hoc duce castra cepimus, signa contulimus; numquam iste plus militi laboris imposuit, quam sibi sumpsit ipse, cum fortis, tum etiam felix.' Hoc quanti putas esse ad famam hominum ac voluntatem? Etenim, si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit praerogativum, quid mirum est in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse?

19 Sed si haec leviora ducis, quae sunt gravissima, et hanc urbanam suffragationem militari anteponis, noli ludorum huius elegantiam et scaenarum magnificentiam valde contemnere; quae huic admodum profuerunt. Nam quid ego dicam populum ac vulgus imperitorum ludis magno opere delectari? Minus est mirandum. Quamquam huic causae id satis est; sunt enim populi ac multitudinis comitia. Quare, si populo ludorum magnificentia voluptati est, non est mirandum eam L. Murenarum apud populum profuisse.

39 Sed si nosmet ipsi, qui et ab delectatione communi

negotiis impedimur et in ipsa occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur et ducimur, quid tu admirere de multitudine indocta? L. Otho, vir fortis, meus necessarius, 40
 5 equestri ordini restituit non solum dignitatem, sed etiam voluptatem. Itaque lex haec, quae ad ludos pertinet, est omnium gratissima, quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoque iucunditatis est restitutus. Quare delectant homines, mihi crede, ludi,
 10 etiam illos, qui dissimulant, non solum eos, qui fa- tentur; quod ego in mea petitione sensi. Nam nos quoque habuimus scaenam competitricem. Quodsi ego, qui trinos ludos aedilis feceram, tamen Antoni ludis commovebar, tibi, qui casu nullos feceras, nihil
 15 huius istam ipsam, quam inrides, argenteam scaenam adversatam putas?

Sed haec sane sint paria omnia, sit par forensis 41
 opera *militari*, militaris suffragatio urbanae, sit idem magnificentissimos et nullos umquam fecisse ludos;
 20 quid? in ipsa praetura nihilne existimas inter tuam et huius sortem interfuisse? Huius sors ea fuit, 20
 quam omnes tui necessarii tibi optabamus, iuris di- cundi; in qua gloriam conciliat magnitudo negotii, gratiam aequitatis largitio; qua in sorte sapiens prae-
 25 tor, qualis hic fuit, offensionem vitat aequabilitate decernendi, benivolentiam adiungit lenitate audiendi; egregia et ad consulatum apta provincia, in qua laus aequitatis, integritatis, facilitatis ad extremum ludorum voluptate concluditur. Quid tua sors? Tristis, atrox, 42
 30 quaestio peculatus ex altera parte lacrimarum et squaloris, ex altera plena catenarum atque indicum; cogendi iudices inviti, retinendi contra voluntatem; scriba damnatus, ordo totus alienus; Sullana gratificatio reprehensa, multi viri fortes et prope pars civitatis
 35 offensa [est]; lites severe aestimatae; cui placet, obli- viscitur, cui dolet, meminit. Postremo tu in provin- ciam ire noluisti. Non possum id in te reprehendere,

quod in me ipso et praetore et consule probavi. Sed tamen L. Murenæ provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit. Habuit proficiscens dilectum in Umbria; dedit ei facultatem res publica liberalitatis, qua usus multas sibi tribus, quæ muni-⁵ cipiis Umbriae conficiuntur, adiunxit; ipsa autem in Gallia ut nostri homines desperatas iam pecunias exigerent, aequitate diligentiaque perfecit. Tu interea Romae scilicet amicis praesto fuisti; fateor; sed tamen illud cogita, non nullorum amicorum studia minui¹⁰ solere in eos, a quibus provincias contemni intellegant.

²¹
⁴³ Et quoniam ostendi, iudices, parem dignitatem ad consulatus petitionem, disparem fortunam provincialium negotiorum in Murena atque in Sulpicio fuisse, dicam iam apertius, in quo meus necessarius fuerit inferior,¹⁵ Servius, et ea dicam vobis audientibus amisso iam tempore, quæ ipsi soli re integra saepe dixi. Petere consulatum nescire te, Servi, persaepe tibi dixi; et in iis rebus ipsis, quas te magno et forti animo et agere et dicere videbam, tibi solitus sum dicere magis te²⁰ fortem accusatorem mihi videri quam sapientem candidatum. Primum accusandi terrores et minae, quibus tu cotidie uti solebas, sunt fortis viri, sed et populi opinionem a spe adipiscendi avertunt et amicorum studia debilitant. Nescio quo pacto semper hoc fit²⁵ (neque in uno aut altero animadversum est, sed iam in pluribus), simul atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse videatur.

⁴⁴ Quid ergo? acceptam iniuriam persequi non placet? Immo vehementer placet; sed aliud tempus est pe-³⁰ tendi, aliud persequendi. Petitorem ego, praesertim consulatus, magna spe, magno animo, magnis copiis et in forum et in campum deduci volo; non placet mihi inquisitio candidati praevenientia repulsae, non testium potius quam suffragatorum comparatio, non³⁵ minae magis quam blanditiae, non denuntiatio potius quam persalutatio, praesertim cum iam hoc novo more

omnes fere domos omnium concursent et ex vultu candidatorum coniecturam faciant, quantum quisque animi et facultatis habere videatur. 'Videsne tu illum 45 tristem, demissum? iacet, diffidit, abiecit hastas.'

5 Serpit hic rumor. 'Scis tu illum accusationem cogitare, inquirere in competitores, testis quaerere? Alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat.' Eius modi *de* candidato rumore amici intimi debilitantur, studia depouunt; aut statim rem abiciunt aut suam operam et

10 gratiam iudicio et accusationi reservant. Accedit 22 eodem, ut etiam ipse candidatus totum animum atque omnem curam, operam diligentiamque suam in petitione non possit ponere. Adiungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium ma-

15 xima. Magnum est enim te comparare ea, quibus possis hominem e civitate, praesertim non inopem neque infirmum, exturbare, qui et per se et per suos et vero etiam per alienos defendatur. Omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus et, qui non aperte

20 inimici sumus, etiam alienissimis in capitis periculis amicissimorum officia et studia praestamus. Quare 46 ego expertus et petendi et defendendi et accusandi molestiam sic intellexi, in petendo studium esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando laborem.

25 Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse, ut idem accusationem et petitionem consulatus diligenter adornet atque instruat. Unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu cum te de curriculo petitionis deflexisses animumque ad accusandum transtulisses,

30 *si* existimasti te utrique negotio satis facere posse, vehementer errasti. Quis enim dies fuit, posteaquam in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris? Legem 23 ambitus flagitasti, quae tibi non deerat; erat enim

35 severissime scripta Calpurnia. Gestus est mos et voluntati et dignitati tuae. Sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset;

- 47 petitioni vero refragata est. Poena gravior in plebem tua voce efflagitata est; commoti animi tenuiorum. Exilium in nostrum ordinem; concessit senatus postulationi tuae, sed non libenter duriores fortunae communi condicionem te auctore constituit. Morbi excu- 5 sationi poena addita est; voluntas offensa multorum, quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est aut incommodo morbi etiam ceteri vitae fructus relinquendi. Quid ergo? haec quis tulit? Is, qui auctoritati senatus, voluntati tuae paruit, denique is 10 tulit, cui minime proderant. Illa, quae mea summa voluntate senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? Confusionem suffragiorum flagitasti, perrogationem legis Maniliae, aequationem gratiae, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines 15 honesti atque in suis vicinitatibus et municipiis gratiosi tulerunt a tali viro esse pugnatum, ut omnes et dignitatis et gratiae gradus tollerentur. Idem editicios iudices esse voluisti, ut odia occulta civium, quae tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas optimi 20 cuiusque erumperent. Haec omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi obsaepebant.
- (48) Atque ex omnibus illa plaga est iniecta petitioni tuae non tacente me maxima, de qua ab homine ingeniosissimo et copiosissimo, Q. Hortensio, multa gra- 25 vissime dicta sunt. Quo etiam mihi durior locus est dicendi datus, ut, cum ante me et ille dixisset et vir summa dignitate et diligentia et facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causae, sed de tota re dicerem, quod mihi videretur. 30 Itaque in isdem rebus fere versor et, quoad possum, 24 iudices, occurro vestrae satietati. Sed tamen, Servi, quam te securim putas iniecisse petitioni tuae, cum populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret, ne consul Catilina fieret, dum tu accusa- 35 tionem comparares deposita atque abiecta petitione? 49 Etenim te inquirere videbant, tristem ipsum, maestos

amicos; observationes, testificationes, seductiones testium, secessiones subscriptorum animadvertabant, quibus rebus creta ipsa candidatorum obscurior evadere solet; Catilinam interea alacrem atque laetum, stipatum choro iuventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum cum spe militum, tum collegae mei, quem ad modum dicebat ipse, promissis, circumfluentem colonorum Arretinorum et Faesulanorum exercitu; quam turbam dissimillimo ex genere distinguebant homines perculsi Sullani temporis calamitate. Vultus ipsius erat plenus furoris, oculi sceleris, sermo arrogantiae, sic ut ei iam exploratus et domi conditus consulatus videretur. Murenam contemnebat, Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorem; ei vim denuntiabat, rei publicae minabatur. Quibus rebus qui timor bonis omnibus iniectus sit quantaque desperatio rei publicae, si ille factus esset, nolite a me commoneri velle; vosmet ipsi vobiscum recordamini. Meministis enim, cum illius nefarii gladiatoris voces percruheissent, quas habuisse in contione domestica dicebatur, cum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse nisi eum, qui ipse miser esset; integrorum et fortunatorum promissis saucios et miseros credere non oportere; quare, qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent, quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet; minime timidum et valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux et signifer calamitosorum — tum igitur, his rebus auditis, meministis fieri senatus consultum referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. Itaque postridie frequenti senatu Catilinam excitavi atque eum de his rebus iussi, si quid vellet, quae ad me adlatæ essent, dicere. Atque ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit atque induit. Tum enim dixit duo corpora esse rei publicae, unum debile infirmo capite, alterum firmum sine capite; huic, si

ita de se meritum esset, caput se vivo non defuturum. Congemuit senatus frequens neque tamen satis severe pro rei indignitate decrevit; nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim, quia timebant nimium. Erupit e senatu triumphans⁵ gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat, praesertim cum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante Catoni, fortissimo viro, iudicium minitanti ac denuntianti respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua,¹⁰
²⁶ sed ruina restincturum. His tum rebus commotus,
⁵² et quod homines iam tum coniuratos cum gladiis in campum deduci a Catilina sciebam, descendi in campum cum firmissimo praesidio fortissimorum virorum et cum illa lata insignique lorica, non quae me tege-¹⁵ ret (etenim sciebam Catilinam non latus aut ventrem, sed caput et collum solere petere), verum ut omnes boni animadverterent et, cum in metu et periculo consulem viderent, id quod est factum, ad opem praesidiumque concurrerent. Itaque, cum te, Servi, remis-²⁰ sio-rem in petendo putarent, Catilinam et spe et cupiditate inflammatum viderent, omnes, qui illam ab re publica pestem depellere cupiebant, ad Murenam se
⁵³ statim contulerunt. Magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio, praesertim²⁵ cum incubuit ad virum bonum et multis aliis adiumentis petitionis ornatum. Qui cum honestissimo patre atque maioribus, modestissima adulescentia, clarissima legatione, praetura probata in iure, grata in munere, ornata in provincia petisset diligenter, et ita³⁰ petisset, ut neque minanti cederet neque cuiquam minaretur, huic mirandum est magno adiumento Catilinae subitam spem consulatus adipiscendi fuisse?
⁵⁴ Nunc mihi tertius ille locus est reliquus orationis de ambitus criminibus perpuratus ab his, qui ante³⁵ me dixerunt, a me, quoniam ita Murena voluit, retrac-
tandus; quo in loco C. Postumo, familiari meo, orna-

tissimo viro, de divisorum indiciis et de deprehensis pecuniis, adulescenti ingenioso et bono, Ser. Sulpicio, de equitum centuriis, M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatus consulto, de re publica respondebo. Sed pauca, quae
 5 meum animum repente moverunt, prius de L. Murenæ fortuna conquerar. Nam cum saepe antea, iudices, et ex aliorum miseriis et ex meis curis laboribusque cotidianis fortunatos eos homines iudicarem, qui remoti
 10 a studiis ambitionis otium ac tranquillitatem vitae secuti sunt, tum vero in his L. Murenæ tantis tamque improvisis periculis ita sum animo adfectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrum condicionem neque huius eventum fortunamque miseriari; qui primum, dum ex honoribus continuis familiae
 15 maiorumque suorum in hunc ascendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne et ea, quae ei relictæ, et hæc, quae ab ipso partæ sunt, amittat, deinde propter studium novæ laudis etiam in veteris
 20 fortunæ discrimen adducitur. Quæ cum sunt gravia, 56 iudices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderint. Nam ut omittam Servium Sulpicium, quem intellego
 25 non iniuria L. Murenæ, sed honoris contentione permotum, accusat paternus amicus, C. Postumus, vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius, qui necessitudinis causas compluris protulit, simultatis nullam commemorare potuit; accusat Ser. Sulpicius, sodalis filius,
 30 cuius ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant; accusat M. Cato, qui cum a Murena nulla re umquam alienus fuit, tum ea condicione [nobilis] erat in hac civitate natus, ut eius opes et ingenium praesidio multis etiam alienissimis, exitio vix cuiquam
 35 inimico esse deberet. Respondebo igitur Postumo pri- 57 mum, qui nescio quo pacto mihi videtur praetorius candidatus in consularem quasi desultorius in quadri-

garum curriculum incurrere. Cuius competitores si nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, cum petere destitit; sin autem eorum aliquis largitus est, expetendus amicus est, qui alienam potius iniuriam quam suam persequatur. 5

DE POSTUMI CRIMINIBUS, DE SERVI ADULESCENTIS.
 28 Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum
 58 ac robur totius accusationis; qui tamen ita gravis est
 accusator et vehemens, ut multo magis eius auctori-
 tatem quam criminationem pertimescam. In quo ego 10
 accusatore, iudices, primum illud deprecabor, ne quid
 L. Murenæ dignitas illius, ne quid expectatio tribu-
 natus, ne quid totius vitæ splendor et gravitas noceat,
 denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quæ
 ille adeptus est, ut multis prodesse posset. Bis consul 15
 fuerat P. Africanus et duos terrores huius imperii,
 Carthaginem Numantiamque, deleverat, cum accusavit
 L. Cottam. Erat in eo summa eloquentia, summa
 fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in
 imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur. 20
 Saepe hoc maiores natu dicere audiui, hanc accusatoris
 eximiam [vim] dignitatem plurimum L. Cottæ profuisse.
 Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam
 iudicabant, ita quemquam cadere in iudicio, ut nimiis
 59 adversarii viribus abiectus videretur. Quid? Ser. 25
 Galbam (nam traditum memoriae est) nonne proavo
 tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni,
 incumbenti ad eius perniciem populus Romanus eri-
 puit? Semper in hac civitate nimis magnis accusa-
 torum opibus et populus universus et sapientes ac 30
 multum in posterum prospicientes iudices restiterunt.
 Nolo accusator in iudicium potentiam adferat, non vim
 maiorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non
 nimiam gratiam. Valeant hæc omnia ad salutem
 innocentium, ad opem impotentium, ad auxilium cala- 35
 mitosorum, in periculo vero et in perniciæ civium
 60 repudientur. Nam si quis hoc forte dicet, Catonem

descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa iudicasset, iniquam legem, iudices, et miseram condicionem instituet periculis hominum, si existimabit iudicium accusatoris in reum pro aliquo praeiudicio
5 valere oportere.

Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi 29
mei de tua virtute iudicium vituperare *non possum*;
non nulla forsitan conformare et leviter emendare
possim. ‘Non multa peccas’, inquit ille fortis-
10 simo viro senior magister, ‘sed peccas; te regere
possum.’ At ego non te; verissime dixerim peccare
te nihil neque ulla in re te esse huius modi, ut corri-
gendus potius quam leviter inflectendus esse videre.
Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem,
15 temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes
denique virtutes magnum hominem et excelsum. Acces-
sit istuc doctrina non moderata nec mitis, sed, ut
mihi videtur, paulo asperior et durior, quam aut
veritas aut natura patitur. Et quoniam non est nobis 61
20 haec oratio habenda aut in imperita multitudine aut
in aliquo conventu agrestium, audacius paulo de stu-
diis humanitatis, quae et mihi et vobis nota et iu-
cunda sunt, disputabo. In M. Catone, iudices, haec
bona, quae videmus divina et egregia, ipsius scitote
25 esse propria; quae non numquam requirimus, ea sunt
omnia non a natura, verum a magistro. Fuit enim
quidam summo ingenio vir, Zeno, cuius inventorum
aemuli Stoici nominantur. Huius sententiae sunt et
praecepta eius modi: sapientem gratia numquam mo-
30 veri, numquam cuiusquam delicto ignoscere; neminem
misericordem esse nisi stultum et levem; viri non esse
neque exorari neque placari; solos sapientes esse, si
distortissimi sint, formosos, si mendicissimi, divites,
si servitutem serviant, reges; nos autem, qui sapientes
35 non sumus, fugitivos, exules, hostis, insanos denique
esse dicunt; omnia peccata esse paria; omne delictum
scelus esse nefarium, nec minus delinquere eum, qui

gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit; sapientem nihil opinari, nullius rei paenitere, nulla in re falli, sententiam mutare
30 numquam. Haec homo ingeniosissimus, M. Cato,
62 auctoribus eruditissimis inductus arripuit, neque disputandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani; cave quicquam habeat momenti gratia. Supplices aliqui veniunt miseri et calamitosi; sceleratus et nefarius fueris, si quicquam misericordia adductus feceris. Fatetur aliquis se peccasse et eius
10 delicti veniam petit; nefarium est facinus ignoscere. At leve delictum est. Omnia peccata sunt paria. Dixisti quippiam; fixum et statutum est. Non re ductus es, sed opinione; sapiens nihil opinatur. Errasti aliqua in re; male dici putat. Hac ex disciplina
15 nobis illa sunt: 'Dixi in senatu me nomen consularis candidati delaturum.' Iratus dixisti. 'Numquam', inquit, 'sapiens irascitur.' At temporis causa. 'Improbi', inquit, 'hominis est mendacio fallere; mutare sententiam turpe est, exorari scelus, misereri flagitium.'
20 63 Nostri autem illi (fatebor enim, Cato, me quoque in adulescentia diffisum ingenio meo quaesisse adiumenta doctrinae), nostri, inquam, illi a Platone et Aristotele, moderati homines et temperati, aiunt apud sapientem valere aliquando gratiam; viri boni esse misereri;
25 distincta genera esse delictorum et dispaes poenas; esse apud hominem constantem ignoscendi locum; ipsum sapientem saepe aliquid opinari, quod nesciat, irasci non numquam, exorari eundem et placari, quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare, de sen-
30 tentia decedere aliquando; omnis virtutes mediocritate
31 quadam esse moderatas. Hos ad magistros si qua te
64 fortuna, Cato, cum ista natura detulisset, non tu quidem vir melior esses nec fortior nec temperantior nec iustior (neque enim esse potes), sed paulo ad lenitatem
35 propensior. Non accusares nullis adductus inimiciis, nulla lacessitus iniuria pudentissimum hominem summa

dignitate atque honestate praeditum; putares, cum in eiusdem anni custodia te atque L. Murenam fortuna posuisset, aliquo te cum hoc rei publicae vinculo esse coniunctum; quod atrociter in senatu dixisti, aut non
5 dixisses aut, si posuisses, mitiorem in partem interpretarere. Ac te ipsum, quantum ego opinione auguror, 65 nunc et animi quodam impetu concitatum et vi naturae atque ingenii elatum et recentibus praeceptorum studiis flagrantem iam usus flectet, dies leniet, aetas
10 mitigabit. Etenim isti ipsi mihi videntur vestri praeceptores et virtutis magistri fines officiorum paulo longius, quam natura vellet, protulisse, ut, cum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oporteret, consisteremus. 'Nihil ignoveris.' Immo aliquid,
15 non omnia. 'Nihil gratiae concesseris.' Immo resistito gratiae, cum officium et fides postulabit. 'Misericordia commotus ne sis.' Etiam, in dissolvenda severitate; sed tamen est laus aliqua humanitatis. 'In sententia permaneto.' Vero, nisi sententiam sententia
20 aliqua vicerit melior. Huiusce modi Scipio ille fuit, 66 quem non paenitebat facere idem, quod tu, habere eruditissimum hominem Panaetium domi; cuius oratione et praeceptis, quamquam erant eadem ista, quae te delectant, tamen asperior non est factus, sed, ut
25 accepi a senibus, lenissimus. Quis vero C. Laelio comior, quis iucundior eodem ex studio isto, quis illo gravior, sapientior? Possum de L. Philo, de C. Galo dicere haec eadem, sed te domum iam deducam tuam. Quemquamne existimas Catone, proavo tuo, commo-
30 diorem, communiorem, moderatiorem fuisse ad omnem rationem humanitatis? De cuius praestanti virtute cum vere graviterque diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi, sed tamen naturae
35 similitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unum quemque nostrum pervenire potuit, ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar

illud est quam tibi. Sed si illius comitatem et facilitatem tuae gravitati severitatisque asperseris, non ista quidem erunt meliora, quae nunc sunt optima, sed certe condita iucundius.

32 Quare, ut ad id, quod institui, revertar, tolle mihi 5
67 e causa nomen Catonis, remove [praetermitte] auctoritatem, quae in iudiciis aut nihil valere aut ad salutem debet valere, congregare mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato, quid adfers ad iudicium, quid arguis? Ambitum accusas; non defendo. Me reprehendis, quod idem defendam, quod lege punierim. Punivi ambitum, non innocentiam; ambitum vero ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti senatus consultum me referente esse factum, si mercede [corrupti] obviam candidatis issent, si conducti sectarentur, si 15 gladiatoribus [vulgo] locus tributim et item prandia si vulgo essent data, contra legem Calpurniam factum videri. Ergo, ita senatus si iudicat, contra legem facta haec videri, si facta sint, decernit, quod nihil opus est, dum candidatis morem gerit; nam, factum 20 sit necne, vehementer quaeritur; si factum sit, quin contra legem sit, dubitare nemo potest. Est igitur ridiculum, quod est dubium, id relinquere incertum, quod nemini dubium potest esse, id iudicare. Atque id decernitur omnibusulantibus candidatis, ut ex 25 senatus consulto neque, cuius intersit, neque, contra quem sit, intellegi possit. Quare doce a L. Murena illa esse commissas; tum egomet tibi contra legem commissas esse concedam.

33 'Multi obviam prodierunt de provincia decedenti.' 30
Consulatum petenti solet fieri; eccui autem non proditur revertenti? 'Quae fuit ista multitudo?' Primum, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodisse multos? quod nisi esset factum, 35
69 magis mirandum videretur. Quid? si etiam illud addam, quod a consuetudine non abhorret, rogatos

esse multos, num aut criminosum sit aut mirandum, qua in civitate rogati infimorum hominum filios prope de nocte ex ultima saepe urbe deductum venire soleamus, in ea non esse gravatos homines prodire hora
 5 tertia in campum Martium, praesertim talis viri nomine rogatos? Quid? si omnes societates venerunt, quarum ex numero multi sedent iudices; quid? si multi homines nostri ordinis honestissimi; quid? si illa officiosissima, quae neminem patitur non honeste in urbem introire, tota
 10 natio candidatorum, si denique ipse accusator noster Postumus obviam cum bene magna caterva sua venit, quid habet ista multitudo admirationis? Omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat; hoc dico, fre-
 15 quentiam in isto officio gratuitam non modo dignitati nullius umquam, sed ne voluntati quidem defuisse. At 70 sectabantur multi. Doce mercede; concedam esse crimen. Hoc quidem remoto quid reprehendis? 'Quid 34 opus est', inquit, 'sectatoribus?' A me tu id quaeris, 20 quid opus sit eo, quo semper usi sumus? Homines tenues unum habent in nostrum ordinem aut promerendi aut referendi beneficii locum, hanc in nostris petitionibus operam atque adsestationem. Neque enim fieri potest neque postulandum est a nobis aut ab
 25 equitibus Romanis, ut suos necessarios [candidatos] adsecentur totos dies; a quibus si domus nostra celebratur, si interdum ad forum deducimur, si uno basilicae spatio honestamur, diligenter observari videmur et coli; tenuiorum amicorum et non occupatorum est
 30 ista adsiduitas, quorum copia bonis viris et beneficiis deesse non solet. Noli igitur eripere hunc inferiori 71 generi hominum fructum officii, Cato; sine eos, qui omnia a nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid, quod nobis tribuere possint. Si nihil erit praeter
 35 ipsorum suffragium, tenue est, si † ut suffragantur, nihil valent gratia; ipsi denique ut solent loqui, non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum suam

possunt atque haec a nobis petunt omnia neque ulla
 re alia, quae a nobis consecuntur, nisi opera sua
 compensari putant posse. Itaque et legi Fabiae, quae
 est de numero sectatorum, et senatus consulto, quod
 est L. Caesare consule factum, restiterunt. Nulla est
 enim poena, quae possit observantiam tenuiorum ab
 72 hoc vetere instituto officiorum excludere. At specta-
 cula sunt tributim data et ad prandium vulgo vocati.
 Etsi hoc factum a Murena omnino, iudices, non est,
 ab eius amicis autem more et modo factum est, tamen 10
 admonitus re ipsa recorder, quantum hae conquestiones
 in senatu habitae punctorum nobis, Servi, detraxerint.
 Quod enim tempus fuit aut nostra aut patrum nostro-
 rum memoria, quo haec, sive ambitio est sive libera-
 litas, non fuerit, ut locus et in circo et in foro dare- 15
 tur amicis et tribulibus? Haec homines tenuiores ***
 a suis tribulibus vetere instituto adsequebantur***

[*Deest non nihil.*]

35 *** praefectum fabrum semel locum tribulibus
 73 suis dedisse, quid statuent in viros primarios, qui in 20
 circo totas tabernas tribulium causa compararunt?
 Haec omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum
 [item] crimina multitudine invita tua nimia diligentia,
 Servi, conlecta sunt; in quibus tamen Murena sena-
 tus auctoritate defenditur. Quid enim? senatus num 25
 obviam prodire crimen putat? Non, sed mercede.
 Convince. Num sectari multos? Non, sed conductos.
 Doce. Num locum ad spectandum dare aut ad pran-
 dium invitare? Minime, sed volgo. Quid est volgo?
 Universos. Non igitur, si L. Natta, summo loco 30
 adulescens, qui et quo animo iam sit et qualis vir
 futurus sit, videmus, in equitum centuriis voluit esse
 et ad hoc officium necessitudinis et ad reliquum tem-
 pus gratosus, id erit eius vitrico fraudi aut crimini,
 nec, si virgo Vestalis, huius propinqua et necessaria, 35
 locum suum gladiatorium concessit huic, non et illa

pie fecit et hic a culpa est remotus. Omnia haec sunt officia necessariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

At enim agit mecum austere et Stoice Cato, negat
 5 verum esse allici benivolentiam cibo, negat iudicium
 hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo, ad cenam petitionis causa si quis vocat, condemnetur? 'Quippe', inquit; 'tu mihi summum imperium, summam auctoritatem, tu gubernacula rei publicae petas fovendis hominum sensibus et deliniendis animis et adhibendis voluptatibus? Utrum lenocinium', inquit, 'a grege delicatae iuventutis an orbis terrarum imperium a populo Romano petebas?' Horribilis oratio; sed eam usus, vita, mores,
 10 civitas ipsa respuit. Neque tamen Lacedaemonii, auctores istius vitae atque orationis, qui cotidianis epulis in robore accumbunt, neque vero Cretes, quorum nemo gustavit umquam cubans, melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque disper-
 20 tiunt, res publicas suas retinuerunt; quorum alteri uno adventu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperii praesidio disciplinam suam legesque conservant. Quare noli, Cato, maiorum instituta, quae
 36
 75 res ipsa, quae diuturnitas imperii comprobant, nimium
 25 severa oratione reprehendere. Fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros et honestus homo et nobilis, Q. Tubero. Is, cum epulum Q. Maximus P. Africani, patrui sui, nomine populo Romano daret, rogatus est a Maximo, ut triclinium sterneret,
 30 cum esset Tubero eiusdem Africani sororis filius. Atque ille, homo eruditissimus ac Stoicus, stravit pelliculis haedinis lectulos Punicanos et exposuit vasa Samia, quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus et non divini hominis Africani mors honestaretur; quem
 35 cum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dis immortalibus, quod ille vir in hac re publica potissimum natus esset; necesse enim fuisse ibi esse

terrarum imperium, ubi ille esset. Huius in morte celebranda graviter tulit populus Romanus hanc perversam sapientiam Tuberonis, itaque homo integerrimus, 76 civis optimus, cum esset L. Pauli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his haedinis pelliculis praetura deiectus est. Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit; non amat profusas epulas, sordes et inhumanitatem multo minus; distinguit ratione officiorum ac temporum vicissitudinem laboris ac voluptatis. Nam quod ais nulla re 10 allici hominum mentes oportere ad magistratum mandandum nisi dignitate, hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas. Cur enim quemquam, ut studeat tibi, ut te adiuvet, rogas? Rogas tu me, ut mihi praesis, ut committam ego me tibi. Quid tandem? 15 istuc me rogari oportet abs te an te potius a me, ut pro mea salute laborem periculumque suscipias? Quid, quod habes nomenclatorem? in eo quidem fallis et decipis. Nam, si nomine appellari abs te civis tuos honestum est, turpe est eos notiores esse servo 20 tuo quam tibi. Sin, etiam si non noris, tamen per monitorem appellandi sunt, † curam petis, quam incravit? Quid, quod, cum admoneris, tamen, quasi tute noris, ita salutas? Quid, quod, posteaquam es designatus, multo salutas negligentius? Haec omnia 25 ad rationem civitatis si derigas, recta sunt; sin perpendere ad disciplinae praecepta velis, reperiantur pravissima. Quare nec plebi Romanae eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum, quae omnia maiores nostri comparaverunt, nec candidatis 30 ista benignitas adimenda est, quae liberalitatem magis significat quam largitionem.

37 At enim te ad accusandum res publica adduxit.
78 Credo, Cato, te isto animo atque ea opinione venisse; sed tu imprudentia laberis. Ego quod facio, iudices, 35 cum amicitiae dignitatisque L. Murenæ gratia facio, tum me pacis, otii, concordiae, libertatis, salutis, vitae

denique omnium nostrum causa facere clamo atque testor. Audite, audite consulem, iudices, nihil dicam arrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctes de re publica cogitantem! Non usque eo L. Catilina
5 rem publicam despexit atque contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur. Latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat, ad plures pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Troianus; a quo numquam me
10 consule dormientes opprimemini. Quaeris a me, ec- 79 quid ego Catilinam metuam. Nihil, et curavi, ne quis metueret, sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas; nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinae quam isti, qui illum exercitum deseruisse
15 dicuntur. Non enim deseruerunt, sed ab illo in speculis atque insidiis relictis in capite atque in cervicibus nostris restiterunt. Hi et integrum consulem et bonum imperatorem et natura et fortuna cum rei publicae salute coniunctum deici de urbis praesidio et
20 de custodia civitatis vestris sententiis deturbari volunt. Quorum ego ferrum et audaciam reieci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meae saepe, iudices, his vos si alterum consulem tradideritis, plus
25 multo erunt vestris sententiis quam suis gladiis consecuti. Magni interest, iudices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Ianuariis in re publica duos consules. Nolite arbitrari, medio- 80
cribus consiliis aut usitatis viis aut **. Non lex improba, non perniciose largitio, non auditum aliquando
30 aliquod malum rei publicae quaeritur. Inita sunt in hac civitate consilia, iudices, urbis delendae, civium trucidandorum, nominis Romani extinguendi. Atque haec cives, cives, inquam, si eos hoc nomine appellari fas est, de patria sua et cogitant et cogitaverunt.
35 Horum ego cotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto. Sed moneo, iudices: In exitu iam est meus consulatus; nolite mihi subtrahere vicarium

meae diligentiae, nolite adimere eum, cui rem publicam cupio tradere incolumem ab his tantis periculis defendendam.

- 38 Atque ad haec mala, iudices, quid accedat aliud,
81 non videtis? Te, te appello, Cato; nonne prospicis
tempestatem anni tui? Iam enim hesternae contione
intonuit vox perniciose designati tribuni, collegae tui;
contra quem multum tua mens, multum omnes boni
providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt.
(82) Omnia, quae per hoc triennium agitata sunt, iam ab 10
eo tempore, quo a L. Catilina et Cn. Pisone initum
consilium senatus interficiendi scitis esse, in hos dies,
82 in hos menses, in hoc tempus erumpunt. Qui locus
est, iudices, quod tempus, qui dies, quae nox, cum ego
non ex istorum insidiis ac mucronibus non solum 15
meo, sed multo etiam magis divino consilio eripiar
atque evolem? Neque isti me meo nomine interficere,
sed vigilantem consulem de rei publicae praesidio
demovere volunt; nec minus vellent, Cato, te quoque
aliqua ratione, si possent, tollere; id quod, mihi crede, 20
et agunt et moliantur. Vident, quantum in te sit
animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quan-
tum rei publicae praesidii; sed, cum consulari auctori-
tate et auxilio spoliata vim tribuniciam viderint,
tum se facilius inermem et debilitatum te oppressuros 25
arbitrantur. Nam, ne sufficiatur consul, non timent.
Vident in tuorum potestate collegarum fore; sperant
sibi D. Silanum, clarum virum, sine collega, te sine
consule, rem publicam sine praesidio obici posse.
83 His tantis in rebus tantisque in periculis est tuum, 30
M. Cato, qui mihi non tibi, sed patriae natus esse
videris, videre, quid agatur, retinere adiutorem, de-
fensorem, socium in re publica, consulem non cupidum,
consulem, quod maxime tempus hoc postulat, fortuna
constitutum ad amplexandum otium, scientia ad 35
bellum gerendum, animo et usu, ad quod velis
negotium.

Quamquam huiusce rei potestas omnis in vobis 39
 sita est, iudices; totam rem publicam vos in hac causa
 tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina cum suo con-
 silio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de
 5 re posset iudicare, condemnaret L. Murenam, si inter-
 ficere posset, occideret. Petunt enim rationes illius,
 ut orbetur auxilio res publica, ut minuatür contra
 suum furorem imperatorum copia, ut maior facultas
 tribunis plebis detur depulso adversario seditionis ac
 10 discordiae concitandae. Idemne igitur delecti ex am-
 plissimis ordinibus honestissimi atque sapientissimi
 viri iudicabunt, quod ille importunissimus gladiator
 hostis rei publicae iudicaret? Mihi credite, iudices, in 84
 hac causa non solum de L. Murenæ, verum etiam de
 15 vestra salute sententiam feretis. In discrimen extre-
 mum venimus; nihil est iam, unde nos reficiamus aut
 ubi lapsi resistamus. Non solum minuenda non sunt
 auxilia, quae habemus, sed etiam nova, si fieri possit,
 comparanda. Hostis est enim non apud Anienem, quod
 20 bello Punico gravissimum visum est, sed in urbe in
 foro (di immortales! sine gemitu hoc dici non potest);
 non nemo etiam in illo sacrario rei publicae, in ipsa,
 inquam, curia non nemo hostis est. Di faxint, ut
 meus collega, vir fortissimus, hoc Catilinae nefarium
 25 latrocinium armatus opprimat! ego togatus vobis
 bonisque omnibus adiutoribus hoc, quod conceptum
 res publica periculum parturit, consilio discutiam et
 comprimam. Sed quid tandem fiet, si haec elapsa de 85
 manibus nostris in eum annum, qui consequitur, redun-
 30 darint? Unus erit consul, et is non in administrando
 bello, sed in sufficiendo collega occupatus. Hunc iam
 qui impedituri sint *** illa pestis immanis importuna
 Catilinae prorumpet, qua po *** minatur; in agros subur-
 banos repente advolabit; versabitur in rostris furor,
 35 in curia timor, in foro coniuratio, in campo exercitus,
 in agris vastitas; omni autem in sede ac loco ferrum
 flammamque metuemus; quae iam diu comparantur;

eadem ista omnia, si ornata suis praesidiis erit res publica, facile et magistratuum consiliis et privatorum diligentia conprimuntur.

40 Quae cum ita sint, iudices, primum rei publicae
86 causa, qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos pro mea summa et vobis cognita in re publica dili- 5 gentia moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitae vestrae et ceterorum civium consulatis; deinde ego idem vos defensoris et amici officio ad- 10 ductus oro atque obsecro, iudices, ut ne hominis miseri et cum corporis morbo, tum animi dolore confecti, L. Murenæ, recentem gratulationem nova lamentatione obruatis. Modo maximo beneficio populi Romani ornatus fortunatus videbatur, quod primus in 15 familiam veterem, primus in municipium antiquissimum consulatum attulisset; nunc idem squalore et sordibus confectus, lacrimis ac maerore perditus vester est supplex, iudices, vestram fidem obtestatur, *vestram* misericordiam implorat, vestram potestatem ac vestras 20 87 opes intuetur. Nolite, per deos immortales! iudices, hac eum *cum* re, qua se honestiorem fore putavit, etiam ceteris ante partis honestatibus atque omni dignitate fortunaque privare. Atque ita vos L. Murenæ, iudices, orat atque obsecrat, si iniuste neminem laesit, 25 si nullius auris voluntatemve violavit, si nemini, ut levissime dicam, odio nec domi nec militiae fuit, sit apud vos modestiae locus, sit demisso animo perfugium, sit auxilium pudori. Misericordiam spoliatio consulatus magnam habere debet, iudices; una enim 30 eripiuntur cum consulatu omnia; invidiam vero his temporibus habere consulatus ipse nullam potest; obicitur enim contionibus seditiosorum, insidiis coniuratorum, telis Catilinae, ad omne denique periculum 88 atque ad omnem iniuriam solus opponitur. Quare 35 quid invidendum Murenæ aut cuiquam nostrum sit in hoc praeclaro consulatu, non video, iudices; quae

vero miseranda sunt, ea et mihi ante oculos versantur et vos videre et perspicere potestis. Si, quod Iuppiter 41 omen avertat! hunc vestris sententiis adfixeritis, quo se miser vertet? domumne? ut eam imaginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus laureatam in sua gratulatione conspexit, eandem deformatam ignominia lugentemque videat? An ad matrem, quae misera modo consulem osculata filium suum nunc cruciatur et sollicita est, ne eundem paulo post 10 spoliatum omni dignitate conspiciat? Sed quid ego 89 matrem *eius* aut domum appello, quem nova poena legis et domo et parente et omnium suorum consuetudine conspectuque privat? Ibit igitur in exilium miser? Quo? ad orientisne partis, in quibus annos multos 15 legatus fuit, exercitus duxit, res maximas gessit? At habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris, eodem cum ignominia reverti. An se in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio libentissime 20 viderit, eundem lugentem, maerentem, exulem videat? In ea porro provincia quo animo C. Murenam fratrem suum aspiciet? Qui huius dolor, qui illius maeror erit, quae utriusque lamentatio, quanta autem perturbatio fortunae atque sermonis, cum, quibus in 25 locis paucis ante diebus factum esse consulem Murenam nuntii litteraeque celebrarint et unde hospites atque amici gratulatum Romam concurrerint, repente existet ipse nuntius suae calamitatis! Quae si acerba, 90 si misera, si luctuosa sunt, si alienissima a mansuetudine et misericordia vestra, iudices, conservate populi Romani beneficium, reddite rei publicae consulem, date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi et familiae, date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac tota causa frequens 35 maestumque vidistis. Nolite a sacris patriis Iunonis Sospitae, cui omnes consules facere necesse est, domesticum et suum consulem potissimum avellere.

Quem ego vobis, si quid habet aut momenti commendatio aut auctoritatis confirmatio mea, consul consulem, iudices, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic coniurationi, ^s quae nunc rem publicam labefactat, futurum esse promittam et spondeam.

C. IULI CAESARIS
B E L L I G A L L I C I
LIBRI VII

CUM A. HIRTI LIBRO OCTAVO.

IN USUM SCHOLARUM

ITERUM RECOGNOVIT,

ADIECIT GALLIAM ANTIQUAM TABULA DESCRIPTAM

BERNARDUS DINTER.

LIPSIAE
IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI.

MDCCCXC.

MPSTAD' TYPEIS B. G. TEUBNER

VITA CAESARIS.

Gaius Iulius Caesar natus est a. d. IIII. Id. Quint. anni U. c. DCLIIII. vel, ut opinatur *Mommsen*, DCLII. (ante Chr. n. C. vel CII.), patre C. Iulio Caesare, qui praetor anno U. c. DCLXX. mortem obiit, matre Aurelia, muliere ingeniosa, quae filia videtur fuisse M. Aureli Cottae et Rutiliae. 5

Traditur fuisse excelsa statura, colore candido, teretibus membris, ore paulo pleniore, nigris vegetisque oculis, valetudine prospera, in corpore curando morosior, mitis clemensque natura, peracri iudicio, ingenio acuto, valens memoria. magno animo, vigilans, laborum patiens, ambitiosus, impotens. 10

Praeceptore usus est M. Antonio Gniphone Gallo, homine non minus Graece quam Latine docto. Annos natus fere duodecim postquam a C. Mario affini suo flamen Dialis creatus est, anno U. c. DCLXXI. Cossutia sponsa dimissa uxorem duxit Corneliam, cuius pater L. Cornelius Cinna 15 quartum consul anno ante ab exercitu suo erat interfectus. Quam anno post a L. Cornelio Sulla repudiare iussus cum non oboedisset, et flaminio et uxoris dote et patrimonio privatus, ut effugeret e manibus ministrorum Sullae, habitu permutato urbe excessit. Atque illo ipso tempore febris quar- 20 tana laborans cum tamen in montibus Sabinis lateret, postquam vitam vix ab inquisitoribus pretio redemit, tandem virginum Vestalium itemque Mamerci Aemili, Aureli Cottae, ceterorum amicorum deprecationibus invitus Sulla permotus est, ut vitam ei concederet. 25

Anno insequenti Caesar in Asia meruit prima stipendia in castris M. Minuci Thermi propraetoris, a quo cum classis arcessendae causa ad Nicomedem Bithyniae regem

missus esset, re bene gesta, uno ex commilitonibus e vitae discrimine erepto, in Mytilenarum expugnatione corona civica donatus est. Triennio post cum per breve tempus in P. Servili classe cum piratis Cilicibus pugnasset, Sullae
5 morte cognita Romam reversus in popularium partes transiit, M. Lepidi societate abstinuit.

Anno insequenti (a. U. c. DCLXXVII.) Cn. Cornelium Dolabellam, qui proconsul Macedoniae fuerat, anno post Cn. Antonium, qui in Achaia rapinas fecerat, utrumque Sul-
10 lanarum partium, de repetundis accusavit; quorum quamquam neuter est condemnatus, tamen Caesar magnam inde laudem consecutus est.

Eodem anno exeunte cum Rhodum abiret, ut Moloni rhetori operam daret, in itinere prope Miletum a piratis captus,
15 sed quadraginta dierum spatio interiecto redemptus, eosdem piratas navibus Milesiis persecutus est captosque Pergami cruci affixit.

Postquam annum Rhodi commoratus est, anno DCLXXX. cum inde in Asiam transisset, pulso ibi praefecto Mithridatis
20 regis, qui Asiae minoris littora Rhodo proxima vastabat, in C. Aureli Cottae avunculi locum absens pontifex creatus Romam revertit. Ibi cum comitate et liberalitate in populi favorem venisset, eius suffragiis tribunus militum creatus auctores tribuniciae potestatis, deminutae a Sulla, restituendae
25 tam enixe adiuvit, ut quadriennio post potestas tribunicia a Pompeio ex Hispania reverso et Crasso consulibus restitueretur. Eodem anno, DCLXXXIII., legi iudiciariae a L. Aurelio Cotta latae suffragatus est, oratione, qua Plautiam rogationem suadebat, perfecit, ut L. Cinna, uxoris frater,
30 quique cum eo M. Aemilium Lepidum secuti post eius mortem ad Q. Sertorium confugerant, restituerentur.

Quaestor anno U. c., ut videtur, DCLXXXVI., cum provincia ei obvenisset Hispania, cui Antistius Vetus pro praetore praeerat, munere functus cum summa diligentia, Gadi-
35 bus visa Alexandri Magni imagine vitae ante actae pudore percussus ante tempus Romam rediit.

Anno post publice laudavit Iuliam amitam Corneliam-

que uxorem defunctas. Huius in locum, postquam Gallorum Transpadanorum civitatem petentium spem confirmavit, Pompeia, Q. Pompei Rufi filia, Sullae nepte, ducta legi Gabiniae de uno imperatore contra praedones constituendo, anno sequenti legi Maniliae de bello Mithridatico Cn. Pompeio extra ordinem mandando suffragatus est. 5

Ineunte anno DCLXXXVIII. prior Catilinae coniuratio ad irritum redacta est, cuius de societate num merito venerit in suspicionem, parum constat. Eodem anno cum M. Calpurnio Bibulo aedilitate curuli functus est magnificentissime Marique statuam et tropaea restituit, qua re non minus quam ludis splendidissimis, largitionibus, urbe vario ornatu exulta populi favorem sibi conciliavit. Anno post de sicariis quaestionem exercuit, ne eis quidem de sicariorum numero exceptis, quibus legibus Corneliis cautum erat. 15

Anno DCLXXXI. postquam P. Servilio Rullo auctor fuit legis agrariae promulgandae Titumque Atium Labienum tr. pl. instruxit accusatorem C. Rabiri, qui ob L. Apulei Saturnini tr. pl. caedem perduellionis condemnatus, sed Q. Caecili Metelli Celeris auguris et praetoris intercessione liberatus est, restituta per Labienum lege Domitia de sacerdotiis, quam Sulla abrogaverat, a populo pontifex maximus est creatus. 20

Paulo post praetor designatus, altera coniuratione Catilinaria patefacta, non magis quam triennio ante ab suspicionem conscientiae abhorruit; coniuratos non, ut Cicero et Cato, capitis damnandos, sed per municipia in vinculis habendos censuit. Senatu iterum in aede Concordiae habito egrediens vix a comitibus equitum telis ereptus est, quam ob rem reliquo anni tempore domi se tenuit. 25

Praetor urbanus fuit anno DCLXXXII. cum M. Bibulo. Non perlata rogatione de refectione templi Capitolini, quod XXI annis ante incendio erat consumptum, transferenda a Q. Lutatius Catulo ad Cn. Pompeium, Q. Metelli Nepotis tr. pl. rogationem, ut absens consul Cn. Pompeius fieret, i. e. ut a bello Mithridatico revocaretur, adiuvit: qua de causa cum Metello ab administratione rei publicae summotus, sed 30

paulo post in integrum restitutus est. Eodem anno cum Pompeia uxore adulterii cum P. Clodio facti convicta divortium fecit.

Ex praetura anno sequenti Hispaniam ulteriorem sortitus provinciae finibus propagatis ipsaque optime constituta magnam laudem consecutus est. Lusitanis devictis et Brigantio capto imperator appellatus medio fere anno proximo, ut triumphum ageret consulatumque peteret, provincia decessit, sed cum iam indicta essent comitia consularia, ne
10 consulatu excluderetur, dimisso triumpho privatus introire coactus est.

Postquam cum Bibulo consul creatus est, cum M. Licinio Crasso et Cn. Pompeio societatem illam iniit, qua sanctum est inter eos, ne quid ageretur in republica, quod
15 displicuisset uni ex tribus.

Consulatu anno DCLXXXV. inito instituit, ut senatus et populi acta publicarentur, tulit legem de publicanis, legem agrariam, legem de pecuniis repetundis, per Q. Vatinium tr. pl. pertulit legem de alternis consiliis reiiciendis et
20 legem de imperio C. Caesaris, qua Gallia Cisalpina et Illyricum provinciae cum tribus legionibus in quinquennium ei decretae sunt, quibus senatus addidit unam legionem et Galliam Transalpinam.

Eiusdem anni initio Iuliam filiam Pompeio in matrimonium dedit, ipse Calpurniam duxit, L. Calpurni Pisonis cos. designati filiam. Functus consulatu C. Memmio et L. Domitio praetoribus de ipsius actis referentibus cognitionem senatui detulit, qui cum non susciperet, triduo per irritas altercationes absumpto urbe excessit.

30 Paucis igitur diebus post, quam Cicero in exilium profectus erat, Caesar in Galliam provinciam abiit primo vere anni DCLXXXVI. Ibi per novem annos bellum gessit fortuna maximam partem prospera.

Primo anno Helvetios transitu per Provinciam interclusos duobus proeliis vicit, Germanos Ariovisto duce gravissima clade illata ex Gallia expulit. Altero anno bellum
35 cum Belgis gessit eorumque quinque civitates, Suessiones,

Bellovacos, Ambianos, Nervios, Aduatucos, vicit; complures civitates Aremoricas in dicionem accepit. Sub finem eius anni cum in Italiam revertisset ibique primo vere cum Pompeio et Crasso pactus esset, ut hi ambo consulatum peterent, sibi imperium in quinquennium prorogaretur, tertio anno ⁵ Venstos, Venellos, Aquitanos subegit. Quarto anno, Pompeio et Crasso coss., imperio ab anno DCC. ad a. DCCV. prorogato, pecunia publica et decem legatis decretis, primum Usipetes et Tencteros Germanos, deinde, postquam Rhenum transiit et Britannos duobus proeliis fugavit, Morinos de- ¹⁰ vicit, Menapiorum fines vastavit. Anno quinto, DCC., quo eodem Iulia filia mense Septembri mortua est, primo ab hibernis in Italiam, deinde in Illyricum profectus est, tum Treveris Aeduisque pacatis iterum in Britanniam traiecit; ibi quibusdam gentibus devictis in Galliam reversus ma- ¹⁵ gnā cladem accepit ab Eburonibus, ipse Nervios cum his et Aduatucis profligavit, item hoc anno et anni sequentis initio Senones et Treveros pacavit. Anno sexto legione a Pompeio accepta iterum Rhenum transiit, paulo post Eburonum finibus devastatis in Italiam revertit. Anno septimo ²⁰ Gallos Vercingetorige duce denuo rebellantes, postquam ad Gergoviam magnā cladem accepit, ad Alesiam devicit. Anno octavo eas gentes Galliae devicit, quae nondum pacatae erant, primum Bituriges, Carnutes, Bellovacos, deinde Eburonum finibus iterum devastatis Andes, Uxelloduno ex- ²⁵ pugnato Treveros et Aquitanos, denique, dum paullisper in Provincia moratus in Belgio hiemat, Atrebates. Nono denique anno Caesar humanitate in devictos Galliae populos usus hibernis peractis in Italiam revertit ac summis ubique honoribus acceptus est; deinde omnem exercitum in ³⁰ finibus Treverorum lustravit.

Romae interim a. DCCII. Pompeius, anno post M. Claudius Marcellus, uterque consul, cum Caesari concessum esset, ut absens consulatum peteret, tulerant, ne absentis ratio haberetur; bello Gallico composito Pompei amici effe- ³⁵ cerunt, ut Caesari duae legiones eriperentur Pompeioque adderentur

Anno sequenti exarsit bellum civile, quod gestum est annis DCCV. et DCCVI. Kal. Ian. a. DCCV. cum a senata decretum esset, uti ante certam diem Caesar exercitum dimitteret, senatus consulto non obtemperans Caesar paulo post cum XIII. legione Rubiconem transiit et Ariminum contendit. Pompeius fuga se ei subduxit et Graeciam petiit; quem Caesar classe persecutus, cum anno proximo ineunte ad Illyricum appulisset, prope Dyrrachium obsedit, sed repulsus in Thessaliam se recepit. Quo cum Pompeius eum secutus esset, medio fere anno pugna atrocissima ad Pharsalum commissa est, qua victus Pompeius fuga capta in Aegypto a veterano quodam milite occisus est.

Secuta sunt tria bella, Alexandrinum, Africanum, Hispaniense, quae sunt gesta ab a. DCCVI. ad a. DCCVIII.

Caesar dum Alexandriae versatur, absens dictator in annum dictus tribunicia potestate perpetua accepta anno sequenti Ptolomaeum Aegypti regem vicit, quo flumine merso eius sorori Cleopatrae fratrique minori Ptolomaeo regnum Aegypti tradidit. Eodem anno contra Pharnacem, Mithridatis filium, profectus quinque dierum spatio eum devicit.

Pompeiani cum in Africam convenissent adiuti a Iuba rege Numidarum, eo se Caesar contulit et, postquam aliquotiens varia fortuna cum iis pugnavit, pugna atrocissima ad Thapsum adversarios profligavit vere a. DCCVIII.

Postquam M. Porcius Cato voluntaria morte Uticae decessit, Caesar Gnaeum et Sextum Pompei filios, qui in Hispaniam aufugerant, eo secutus anno DCCVIII. ad Mundam acerrimo proelio cum capitis periculo devicit. Cn. Pompeio in fuga interfecto, Corduba et compluribus aliis Hispaniae oppidis expugnatis Romam rediit quintum triumphans.

Deinde consul creatus in decennium et dictator et praefectus morum perpetuus quamquam summa clementia usus est in Pompeianos, tamen clandestina plus sexaginta nobilissimorum virorum, maximam partem senatorum, Romae facta est coniuratio, cuius principes erant C. Cassius Longinus et M. Iunius Brutus, Catonis gener, Cassi affinis,

consiliaque inita sunt de Caesare interficiendo. Capitis periculum non metuens Caesar anno sequenti, U. c. DCCX., cum bellum Parthicum parasset Martioque mense in Asiam profecturus esset, Idibus Martiis in senatu in Curia Pompei a coniuratis viginti tribus plagis confossus ad Pompei sta- 5
tuam concidit annum agens quinquagesimum sextum.

Scripturae inter hanc et priorem editionem discrepantia.

Praeterquam quod unam eandemque omnino secutus sum scribendi rationem, eam quidem, qua nunc vulgo uti solent, multaue ex compositorum verborum numero exemi, haec fere sunt, quibus altera ab altera differt editio:

Ed. II.	Lib. I.	Ed. I.
2, 1 M. Pupio Pisone	M. Pisone	
5, 4 Rauricis (<i>item deinceps</i>)	Rauracis	
6, 4 Aulo	A.	
13, 6 contenderentquam dolo	quam dolo contenderent	
15, 4 [pabulationibus] <i>Paul</i>	pabulationibus	
17, 2. 3 conferant, quod debeant: praestare	conferant: [quod] praestare [debeant]	
22, 1 a [Lucio] Labieno	a Labieno	
24, 2 [ita uti supra se]	atque supra se	
— 3 collocari	conlocavit	
— ac—complerietinterea	[ac — complevit; interea];	
25, 4 braccio <i>contra codd.</i>	brachio (<i>cf. VII, 56, 4</i>)	
— 5 passuum <i>spatio</i>	passuum	
26, 5 ierunt; nullam — intermisso	ierunt[nullam—intermisso];	
28, 3 frugibus	fructibus	
31, 12 Admagetobrigae	ad Magetobrigam	
— 14 Nisi [si]	Nisi	
36, 5 his	iis	
37, 3 ripas	ripam	
38, 4 [alduas] Dubis	Dubis	
— 5 m sescentorum (<i>item deinceps</i>)	sexcentorum	
39, 4 <i>extr.</i> [Vulgo — ob-signabantur.] <i>Paul</i>	<i>sine uncis</i>	
42, 6 [ei] facere	facere	
43, 2 vexerat	devexerat	

Ed. II.

- 44, 3 omnis
45, 1 posset: [et]
49, 1 his
— 4 setius (*item deinceps*)
51, 2 raedis (*item deinceps*)
53, 4 utraque
— — perierunt; duae filiae:
harum

Ed. I.

- omnes
posset, et
iis
secius
redis
utraeque
perierunt. Duae filiae harum

Lib. II.

1, 1 [in hibernis] <i>Madvig</i>	in hibernis
4, 7 summam totius belli	suam totius belli summam
6, 2 portas succendunt	[portas] succe[n]dunt
17, 4 inflexis crebrisque	[inflexis crebrisque]
— — saepes (<i>item deinceps</i>)
munimenta	sepes munimentum
18, 3 circiter pedum	pedum circiter
19, 2 hostibus	ad hostis
— 5 porrecta [ac]	[porrecta ac]
25, 1 [desertos] proelio	deserto proelio
— 2 uni [militi]	uni militi
28, 1 [hac pugna nuntiata]
<i>Kraffert</i>	<i>sine uncis</i>
30, 2 pedum	passuum
— 4 in muro sese collocare
<i>posse</i> <i>codd., ego</i>	moturos sese
35, 3 Turones, quaeque	Turonesque, quae

Lib. III.

1, 1 a	ab
— 6 hic—flumine divideretur	hunc — flumen divideret
9, 6 [quam] Romanos	Romanos
— 8 primum [esse]
<i>Dittenberger</i>	primum esse
9, 9 Diablintes	Diablintres
12, 2 oportunitatibus (<i>item deinceps</i>)	opportunitatibus

Ed. II.

- 13, 4 hae
 — 6 adigebatur
 15, 1 Deiectis *Paul*
 19, 5 Caesar certior factus *est*
 20, 1 ex tertiaparte — aesti-
 manda *codd.*
 25, 1 caespitibus (*item deinceps*)

Ed. I.

- [hae]
 adiciebatur
 Disiectis
 Caesar est certior factus
 tertia pars — existimanda
 cespitibus

Lib. III.

- 1, 1 Gnaeo (*item deinceps*) Gneo
 ego
 — 9 cum quod *codd.*
 2, 2 Germani importatis [his] [Germani] inportatis hi[s]
 — — parva prava
 3, 1 civitatum civitatum
 — 3 [quam] sunt — [et] quam — ceteri, sunt
 ceteris
 — — [quod] Gallicis Gallicis
 6, 4 latius [iam] latius
 7, 5 di — esse possint dii — esse possent
 ego, Holder
 10, 1 *extr.* insulam [quae] insulam
 — —, [in Oceanum influit] neque
 neque
 17, 4. 8 derecte, derecta (*item deinceps*) directe, directa
 codd.
 20, 1 septentriones (*Holder*) septemtrionem
 27, 1 facturos [esse] *Apitz* facturos esse
 38, 2 erant (*Holder*) [fu]erant
 — 3 Lucius (*Holder*) L.

Lib. V.

- 1, 1 Lucio L.
 9, 4 videbatur *codd.* videbantur
 10, 2 *extr.* tempestatis pati pati tempestatis
 codd.

Ed. II.

- 24, 4 patientia, qua *ante*,
Heller
 25, 4 [aut audisse] aut adisse
 29, 3 *s. f.* Volcacium
 34, 8 evocat
 35, 7 in bello
 — 8 fortunatissimos
 37, 7 castra iam
 39, 4 dispecta *Paul*
 43, 3 a tanta
 — 4 [non] modo

Ed. I.

- patientiaque
 aut adisse
 Volcatium
 ad se vocat
 [in] bello
 fortunatissimis
 iam castra
 despecta
 tanta
 modo

Lib. VII.

- 1, 1 *de* senatusque *Aldus* senatusque
 3, 2 ubi quae *Schneider* ubicumque
 5, 6 *extr.* proponendum [pro]ponendum
 6, 3 his iis
 8, 4 nuntii *codd.* nuntiis
 — — , ne[ve] — diripiantur neu se — diripi patiantur
 10, 1 videret videretur
 11, 6 contingebat continebat
 14, 5 [hoc spatio a Boia] hoc spatio [a Boia]
 15, 2 solacii solatii
 — — se prope [se prope]
 — 6 volgi (*item deinceps*) vulgi
 17, 5 *extr.* infecta incepta
 19, 2 [in civitates] *Paul* in civitates
 — — eius paludis [eius paludis]
 20, 3 ipsa ipse ut (*codd. ipsum*)
 24, 4 picem *alii* picem
 25, 2 sebi *contra codd.* sevi (*cf. VIII, 42, 1*)
 27, 2 intra castra [vineas] inter castra vineasque
 28, 5 ex omni *codd.* omni ex
 34, 1 eaque, quae eaque, quae
 35, 4 distractis *B. Müller* captis
 36, 4 *extr.* perspiceret perspiceretur

Ed. II.

- 40, 2 C. Fabium
 — 3 repperit
 — 6 [deditionem significa-
 re] *Paul*
 42, 6 in itinere
 43, 3 timore
 44, 3 hunc locum *Paul*
 45, 1 turmas [eis] de media
 nocte; imperat *Paul*
 — 6 ad munitionem
 48, 4 defetigati
 50, 2 pacatorum *Georges*
 52, 2 quod ipse *Vielhaber*
 56, 2 ne *contra codd.*
 — — nemo non tum
 62, 6 etiam nunc
 — 10 inde die III. *Whitte*
 64, 1 diemque ei rei
 — — constituit [diem]. Huc
 omnes
 66, 4 extr. in agmine
 71, 4 exigue dierum se ha-
 bere XXX
 — — tolerare
 — 5 nostrum opus
 73, 2 [aut] admodum
 74, 1 accidat equitatus dis-
 cessu, *Menge*
 — 2 ne autem *Hand*
 75, 2 Ambivaretis
 — — [Blannoviis]
 — 3 sena Andibus *Hoffmann*
 — — quinque
 77, 11 praesaepito (*cf. II, 17, 4*)
 78, 2 tamen [tempore]
 90, 4 in. et VIII, 24, 3 Titum

Ed. I.

- Gaium Fabium
 reperit
 , deditionem significare
 in itinere
 et timore
 hunc
 turmas; eis de media nocte
 imperat
 munitionum
 fatigati
 pac[a]tum
 quid ipse *codd.*
 ut
 ne metu
 nunc etiam
 inde (*codd. in diem*)
 diemque huic rei
 constituit; omnes
 agmine
 se exigue dierum XXX habere
 tolerari
 opus
 admodum
 accidat, [eius discessu]
 ac ne
 Ambluaretis
 Brannoviis
 [Senonibus]
 quina *codd.*
 praesaepito
 tamen
 T.

Ed. II.

Ed. I.

Lib. VIII.

1, 2 [a] Romanis	Romanis
5, 2 collectis <i>Weissenborn</i>	coniectis
9, 3 pro [hac]	pro hac
10, 2 [aut] Gallorum	Gallorum
12, 2 nostros [insidiae]	nostros
15, 5 [ut consueverant; nam- que	ut consueverant [namque
16, 2 fumum	summum iugum
20, 2 [cognita calamitate]	cognita calamitate
27, 2 [et Romanum] et	et Romanum
28, 1 Insequente	Insequenti
— 4 superatis[que]	superatis
36, 2 [perterritos] <i>Vielhaber</i>	perterritos
40, 1 Caesar cum — omnium	Cum — omnium Caesar
42, 5 quam quisque poterat <i>codd.</i>	quisque, prout erat
46, 5 <i>extr.</i> recepit hiberna- vitque	recipit hibernatque
48, 7 [ubi] malum	malum
51, 3 spectatissimi <i>Nipperdey</i>	expectatissimi
52, 5 SC per <i>Th. Mommsen</i>	per se <i>codd.</i>
— — evicerunt — morando <i>Iurinius</i>	iusserunt — moderando
55, 2 <i>extr. deleui</i> Contendit <i>Holder sec. A.</i>	

C. IULI CAESARIS
BELLIGALLICI
LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Prooemium. Gallia describitur, c. I.

[A. U. C. DCLXXXVI.] I. Bellum Helveticum.

Helvetii Orgetorige, auctore coniurationis nobilitatis, mortuo Galliam invadere conantur primum per Provinciam, deinde per Sequanos, c. II—VIII. Caesar Tigurinos ad Ararim profligat, c. X—XII. Legati ab Helvetiis ad Caesarem missi re infecta discedunt, Galli equites ab Helvetiis pelluntur, c. XIII—XV. Caesar Dumnorigis Aedui perfidia Divitiaco fratri condonata, postquam P. Considius oblatam occasionem Helvetios opprimendi dimisit, iterum eos magna clade afficit, c. XVI—XXVI. Reliquiae Helvetiorum in patriam repelluntur, c. XXVII—XXVIII.

II. Bellum Ariovisti.

Galli de Ariovisto Germanorum rege, qui Sequanorum agrum insidebat, apud Caesarem conqueruntur, c. XXX—XXXII. Caesar frustra legatos ad eum mittit, c. XXXIII—XXXVI. Copias adversus eum educit, Vesontione occupato militum trepidorum animos confirmat, c. XXXVII—XXXIX. Caesaris cum Ariovisto colloquium Germanorum impetu dirimitur, c. XXXXII—XXXVI. Gallis legatis ab Ariovisto in vincla coniectis armis res geritur. Germani gravissima clade accepta e Gallia profugiunt, c. XXXVII—LIII.

GALLIA est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes

lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe conimeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important, proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano, continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum solis et septentriones.

II. Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix. Is M. Messala et M. Pupio Pisone consulibus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit, altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios, tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur.

Pro multitudine autem hominum et pro gloria belli 5
atque fortitudinis angustos se finis habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis 1
permoti constituerunt ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum et carrorum quam maximum numerum coëmere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt: in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is 3
sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere 4
persuadet Castico Catamantaloedis filio Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat; itemque Dumnorigi Aeduo, fratri Divitiaci, 5
qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. Per 6
facile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti inter 7
se fidem et ius iurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

III. Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. 1
Moribus suis Orgetorigem ex vinclis causam dicere coëgerunt; damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causae dictionis Orgetorix 2
ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coëgit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem con-

3 duxit; per eos, ne causam diceret, se eripuit. Cum
civitas ob eam rem incitata armis ius suum exsequi
conaretur, multitudinemque hominum ex agris magis-
4 tratus cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest
suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mor-
tem consciverit.

1 V. Post eius mortem nihilo minus Helvetii id,
quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis
2 evellant. Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbi-
trati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim,
vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia in-
3 cendunt, frumentum omne, praeterquam quod secum
portaturi erant, comburant, ut domum reditionis spe
sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent,
vrium mensum molita cibaria sibi quemque domo ef-
4 ferre iubent. Persuadent Rauricis et Tulingis et La-
tovicis finitimis suis, uti eodem usi consilio oppidis
suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur, Boios-
que, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Nori-
cum transierant Noreiamque oppugnant, receptos ad
se socios sibi asciscunt.

1 VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus
domo exire possent: unum per Sequanos, angustum
et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum,
vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissi-
mus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent;
2 alterum per provinciam nostram, multo facilius atque
expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et
Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit
3 isque non nullis locis vado transitur. Extremum op-
pidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum fini-
bus Genava. Ex eo oppido pons ad Helvetios per-
tinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum
bono animo in populum Romanum viderentur, existi-
mabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire
4 paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis
diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes con-

veniant. Is dies erat a. d. V. Kal. April. L. Pisone, Aulo Gabinio consulibus.

VII. Caesari cum id nuntiatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et, quam maximis potest itineribus, in Galliam ulteriorem contendit et ad Genavam pervenit. Provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat (erat omnino in Gallia ulteriore legio una), pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi. Ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat, L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo data facultate per provinciam itineris faciundi temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumpturum: si quid vellent, ad Id. April. reverterentur.

VIII. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. Eo opere perfecto praesidia disponit, castella communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibitorium ostendit. Hel-

vetii, ea spe delecti, navibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, non numquam interdum, saepius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt.

- 1 VIII. Relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis invitis propter angustias ire non poterant.
- 2 His cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut eo deprecatore
- 3 a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo
- 4 beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

- 1 X. Caesari renuntiatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Aeduum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus ab
- 2 sunt, quae civitas est in provincia. Id si fieret, intellegebat, magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet.
- 3 Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes
- 4 erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus
- 5 occupatis itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his proeliis pulsus ab Ocelo, quod est citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ul-

terioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

XI. Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Aeduorum fines pervenerant eorumque agros populabantur. Aedui, cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: Ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore [Aedui] Ambarri, necessarii et consanguinei Aeduorum, Caesarem certiores faciunt, sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicinos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant, sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Caesar non expectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis in Santonos Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. Ubi per exploratores Caesar certior factus est, tres iam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam fere partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus e castris profectus ad eam partem pervenit, quae nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes aggressus magnam partem eorum concidit; reliqui sese fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus; nam omnis civitas Helvetia in quattuor pagos divisa est. Hic pagus unus, cum domo exisset patrum nostrorum memoria, L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum

sub iugum miserat. Ita sive casu sive consilio deorum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit. Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod eius soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

XIII. Hoc proelio facto reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat atque ita exercitum traducit. Helvetii repentino eius adventu commoti, cum id, quod ipsi diebus xx aegerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt; cuius legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Caesare egit: Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisset; sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum. Quod improvise unum pagum adortus esset, cum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magno opere virtuti tribueret aut ipsos despiceret. Se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute contenderent quam dolo aut insidiis niterentur. Quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et internicione exercitus nomen caperet aut memoriam proderet.

XIII. His Caesar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent: qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellexeret, quare timeret, neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliae obli-

visci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod eo invito iter per provinciam per vim temptassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobrogas vexassent, memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur quodque tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. Consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiore interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intellegat, et si Aeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consuerint: eius rei populum Romanum esse testem. Hoc responso dato discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent. Idem fecit Caesar equitatumque omnem, ad numerum quatuor milium, quem ex omni provincia et Aeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo proelio sublatis Helvetiis, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere non numquam et novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis [pabulationibus] populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, ut inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinque aut sex milibus passuum interesset.

XVI. Interim cotidie Caesar Aeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum

est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia
3 suppetebat; eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus discedere
4 nolebat. Diem ex die ducere Aedui: conferri, comportari,
5 adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco et Lisco, qui summo magistratui praeerat, quem vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus et vitae necisque in suos
6 habet potestatem, graviter eos accusat, quod, cum neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus ab iis non sublevetur, praesertim cum magna ex parte eorum precibus adductus bellum suscepit; multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur.

1 XVII. Tum demum Liscus oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: Esse non nullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui
2 privatim plus possint quam ipsi magistratus. Hos seditiosa atque improba oratione multitudinem de-
3 ferrere, ne frumentum conferant, quod debeant: praestare, si iam principatum Galliae obtinere non possint,
4 Gallorum quam Romanorum imperia perferre; neque dubitare [debeant], quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertatem
5 sint erepturi. Ab eisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur, hostibus enuntiari: hos a se coerceri
6 non posse. Quin etiam, quod necessariam rem coactus Caesari enuntiarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse.

1 XVIII. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat, sed, quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter con-

cilium dimittit, Liscum retinet. Quaerit ex solo ea, 2
quae in conventu dixerat. Dicit liberius atque audacius.
Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera:
Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud 3
plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum
novarum. Compluris annos portoria reliquaue omnia
Aeduum vectigalia parvo pretio redempta habere,
propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo.
His rebus et suam rem familiarem auxisse et facul- 4
tates ad largiendum magnas comparasse; magnum 5
numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum
se habere, neque solum domi, sed etiam apud finitimas 6
civitates largiter posse, atque huius potentiae causa
matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac
potentissimo collocasse, ipsum ex Helvetiis uxorem 7
habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum
in alias civitates collocasse. Favere et cupere Helvetiis 8
propter eam affinitatem, odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum adventu potentia eius
deminuta et Divitiacus frater in antiquum locum gratiae
atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, 9
summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire;
imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam
de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam 10
in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum
paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae
factum a Dumnorige atque eius equitibus (nam equi-
tatui, quem auxilio Caesari Aedui miserant, Dumnorix
praeerat): eorum fuga reliquum esse equitatum per-
territum.

XVIII. Quibus rebus cognitis, cum ad has sus- 1
piciones certissimae res accederent, quod per fines
Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter
eos dando curasset, quod ea omnia non modo iniussu
suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset,
quod a magistratu Aeduum accusaretur, satis esse
causae arbitratur, quare in eum aut ipse animad-

2 verteret aut civitatem animadvertere iuberet. His om-
nibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris
summum in populum Romanum studium, summam in
se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam
cognoverat: nam, ne eius supplicio Divitiaci animum
3 offenderet, verebatur. Itaque prius, quam quicquam
conaretur, Divitiacum ad se vocari iubet et, cotidianis
interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, prin-
cipem Galliae provinciae, familiarem suum, cui sum-
mam omnium rerum fidem habebat, cum eo collo-
4 quitur; simul commonefacit, quae ipso praesente in
concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit,
5 quae separatim quisque de eo apud se dixerit; petit
atque hortatur, ut sine eius offensione animi vel ipse
de eo causa cognita statuatur vel civitatem statuere
iubeat.

1 XX. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem com-
plexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem
2 statueret: Scire se, illa esse vera, nec quemquam ex
eo plus quam se doloris capere, propterea quod, cum
ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia,
ille minimum propter adulescentiam posset, per se
3 crevisset; quibus opibus ac nervis non solum ad
minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam
uteretur. Sese tamen et amore fraterno et existimatione
4 vulgi commoveri. Quod si quid ei a Caesare gravius
accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum
teneret, neminem existimaturum non sua voluntate
factum: qua ex re futurum, uti totius Galliae animi
5 a se averterentur. Haec cum pluribus verbis flens a
Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus
rogat, finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam
esse ostendit, uti et rei publicae iniuriam et suum
6 dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dum-
norigem ad se vocat, fratrem adhibet; quae in eo re-
prehendat, ostendit; quae ipse intellegat, quae civitas
queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus

omnes suspiciones vitet; praeterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, 1
hostes sub monte consedissee milia passuum ab ipsius
castris octo, qualis esset natura montis et qualis in
circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntiatum 2
est facilem esse. De tertia vigilia Titum Labienum,
legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis
ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis
ascendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse 3
de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad
eos contendit equitatumque omnem ante se mittit.
P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur 4
et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat,
cum exploratoribus praemittitur.

XXII. Prima luce, cum summus mons a [Lucio] 1
Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius
mille et quingentis passibus abesset, neque, ut
postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut
Labieni cognitus esset, Considius equo admissus ad eum 2
accurrit, dicit, montem, quem a Labieno occupari vo-
luerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque
insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum 3
collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei
praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi
ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut
undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte
occupato nostros expectabat proelioque abstinebat.
Multo denique die per exploratores Caesar cognovit, 4
et montem a suis teneri et Helvetios castra movisse
et Considium timore perterritum, quod non vidisset,
pro viso sibi renuntiasse. Eo die, quo consuevit inter- 5
vallo, hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum
castris castra ponit.

XXIII. Postridie eius diei, quod omnino biduum 1
supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret,

et quod a Bibracte, oppido Aeduorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavit: iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit.

- 2 Ea res per fugitivos L. Aemilii, decurionis equitum
3 Gallorum, hostibus nuntiatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt.

- 1 XXIII. Postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit equitatum-
2 que, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum
3 quattuor veteranarum [ita, uti supra se]; in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocari ac totum montem hominibus compleri et interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie
4 constituerant, muniri iussit. Helvetii cum omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi, confertissima acie reiecto nostro equitatu, phalange facta sub primam nostram aciem successerunt.

- 1 XXV. Caesar, primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit.
2 Milites e loco superiore pilis missis facile hostium phalangem perfregerunt. Ea disiecta gladiis dstrictis
3 in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis
4 commode pugnare poterant, multi ut diu iactato brachio praeoptarent scutum manu emittere et nudo
5 corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi et pedem

referre et, quod mons suberat circiter mille passuum spatio, eo se recipere coeperunt. Capto monte et succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter xv agmen hostium claudebant et novissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi circumvenire, et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. Romani conversa signa bipertito intulerunt: prima et secunda acies, ut victis ac summotis resisteret, tertia, ut venientes sustineret.

XXVI. Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. Diutius cum sustinere nostrorum impetus non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc toto proelio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros obiecerant et e loco superiore in nostros venientes tela coniciebant, et non nulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subiciebant nostrosque vulnerabant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. Ex eo proelio circiter hominum milia cxxx fuerunt eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum die quarto pervenerunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri triduum morati eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent: qui si iuissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit.

XXVII. Helvetii omnium rerum inopia adducti legatos de deditioe ad eum miserunt. Qui cum eum in itinere convenissent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locuti flentes pacem petissent, atque

eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum ex-
spectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Caesar
pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent,
poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte
intermissa, circiter hominum milia sex eius pagi, qui
Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne armis
traditis supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti,
quod in tanta multitudine dediticiorum suam fugam
aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent,
prima nocte e castris Helvetiorum egressi ad Rhenum
finesque Germanorum contenderunt.

XXVIII. Quod ubi Caesar rescit, quorum per
fines ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si
sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium
numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis, per-
fugis traditis in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos,
Latovicos in fines suos, unde erant profecti, reverti
iussit et, quod omnibus frugibus amissis domi nihil
erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit,
ut iis frumenti copiam facerent; ipsos oppida vicosque,
quos incenderant, restituere iussit. Id ea maxime
ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii
discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum
Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus
in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae
provinciae Allobrogibusque essent. Boios petentibus
Aeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in fini-
bus suis collocarent, concessit; quibus illi agros de-
derunt quosque postea in parem iuris libertatisque
condicionem, atque ipsi erant, receperunt.

XXVIII. In castris Helvetiorum tabulae repertae
sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae,
quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui
numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent,
et item separatim pueri, senes mulieresque. Quarum
omnium rerum summa erat capitum: Helvetiorum
milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latovicorum

XIII, Rauricorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad milia nonaginta duo. Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium C et X.

XXX. Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum convenerunt: Intellegere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia oportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicare idque Caesaris voluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permissa diem concilio constituerunt et iure iurando, ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimisso idem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt petieruntque, ut sibi secreto [in occulto] de suo omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: Non minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent, impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Aeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Arvernos. Hi cum tanto opere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernibus Sequanisque Germani mercede arcesseren-

- 5 tur. Horum primo circiter milia xv Rhenum transisse;
posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines
feri ac barbari adamassent, traductos plures; nunc
esse in Gallia ad centum et viginti milium numerum.
- 6 Cum his Aeduos eorumque clientes semel atque iterum
armis contendisse; magnam calamitatem pulsos ac-
cepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem
- 7 equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibusque
fractos, qui et sua virtute et populi Romani hospitio
atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent,
coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civi-
tatis et iure iurando civitatem obstringere, sese neque
obsides repetituros neque auxilium a populo Romano
imploratos neque recusatos, quo minus perpetuo
- 8 sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se
esse ex omni civitate Aeduorum, qui adduci non po-
9 tuerit, ut iuraret aut liberos suos obsides daret. Ob
eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad sena-
tum venisse auxilium postulatum, quod solus neque
- 10 iure iurando neque obsidibus teneretur. Sed peius
victoribus Sequanis quam Aeduis victis accidisse, prop-
terea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum
finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani,
qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc
de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, prop-
terea quod paucis mensibus ante Harudum milia
hominum XXIII ad eum venissent, quibus locus ac
- 11 sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti
omnes ex Galliae finibus pellerentur atque omnes
Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum
esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc
- 12 consuetudinem victus cum illa comparandam. Ario-
vistum autem, ut semel Gallorum copias proelio vicerit,
quod proelium factum sit Admagetobrigae, superbe et
crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos
poscere et in eos omnia exempla cruciatusque edere,
si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta

sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: 13
 non posse eius imperia diutius sustinere. Nisi [si] 14
 quid in Caesare populoque Romano sit auxilii, omni-
 bus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint,
 ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, re-
 motas a Germanis, petant fortunamque, quaecumque
 accadat, experiantur. Haec si enuntiata Ariovisto sint, 15
 non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud
 eum sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem 16
 vel auctoritate sua atque exercitus vel recenti victoria
 vel nomine populi Romani deterrere posse, ne maior
 multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliam-
 que omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

XXXII. Hac oratione ab Divitiaco habita, omnes, 1
 qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere
 coeperunt. Animadvertit Caesar, unos ex omnibus 2
 Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri fa-
 cerent, sed tristes capite demisso terram intueri. Eius
 rei quae causa esset, miratus ex ipsis quaesiit. Nihil 3
 Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti per-
 manere. Cum ab his saepius quaereret neque ullam
 omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Ae-
 duus respondit: Hoc esse miseriorem et graviorem 4
 fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne
 in occulto quidem queri neque auxilium implorare aude-
 rent absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram
 adesset, horrerent, propterea quod reliquis tamen fugae 5
 facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos
 Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in po-
 testate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

XXXIII. His rebus cognitis Caesar Gallorum ani- 1
 mos verbis confirmavit pollicitusque est, sibi eam rem
 curae futuram: magnam se habere spem, et beneficio
 suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis
 facturum. Hac oratione habita concilium dimisit. Et 2
 secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi
 eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, in pri-

mis, quod Aeduos, fratres consanguineosque saepe numero a senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et rei publicae esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat, neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret; quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

1 XXXIII. Quam ob rem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret: velle sese de re publica et summis utriusque rebus
2 cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: Si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. Praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque molimento in
4 unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset.

1 XXXV. His responsis ad Caesarem relatis iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit:
2 Quoniam tanto suo populi Romani beneficio affectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur neque de communi re dicendum sibi et

cognoscendum putaret, haec esse, quae ab eo postulare: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traderet; deinde, obsides, quos haberet ab Aeduis, redderet, Sequanisque permetteret, ut, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neve Aeduos iniuria lacesseret, neve his sociisque eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram; si non impetraret, sese, quoniam M. Messala, M. Pisone consulibus senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo rei publicae facere posset, Aeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Aeduorum iniurias non neglecturum.

XXXVI. Ad haec Ariovistus respondit: Ius esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quem ad modum vellent, imperarent: item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non praescriberet, quem ad modum suo iure uteretur, non oportere sese a populo Romano in suo iure impediri. Aeduos sibi, quoniam belli fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Aeduis se obsides redditurum non esse, neque his neque eorum sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent; si id non fecissent, longe iis fratrum nomen populi Romani afuturum. Quod sibi Caesar denuntiaret, se Aeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse. Cum vellet, congregetur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos XIII tectum non subissent, virtute possent.

XXXVII. Haec eodem tempore Caesari mandata referrebantur, et legati ab Aeduis et a Treveris venie-

2 bant: Aedui questum, quod Harudes, qui nuper in
 Galliam transportati essent, fines eorum popularentur:
 sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redi-
 3 mere potuisse; Treveri autem, pagos centum Sueborum
 ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire cona-
 rentur; his praeesse Nasuam et Cimberium fratres.
 4 Quibus rebus Caesar vehementer commotus maturan-
 dum sibi existimavit, ne, si nova manus Sueborum
 cum veteribus copiis Ariovisti sese coniunxisset, minus
 5 facile resisti posset. Itaque re frumentaria, quam
 celerrime potuit, comparata magnis itineribus ad
 Ariovistum contendit.

1 XXXVIII. Cum tridui viam processisset, nuntiatum
 est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occu-
 pandum Vesontionem, quod est oppidum maximum
 Sequanorum, contendere triduique viam a suis finibus
 2 profecisse. Id ne accideret, magno opere sibi prae-
 3 cavendum Caesar existimabat. Namque omnium rerum,
 quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido
 4 facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam
 ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod
 flumen [alduas] Dubis ut circino circumductum paene
 5 totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est
 non amplius pedum M sescentorum, qua flumen inter-
 mittit, mons continet magna altitudine, ita, ut radices
 montis ex utraque parte ripae fluminis contingant.
 6 Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido
 7 coniungit. Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque
 itineribus contendit occupatoque oppido ibi praesidium
 collocat.

1 XXXVIII. Dum paucos dies ad Vesontionem rei
 frumentariae commeatusque causa moratur, ex per-
 contatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mer-
 catorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos,
 incredibili virtute atque exercitatione in armis esse
 praedicabant (saepe numero sese cum his congressos
 ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant

ferre potuisse), tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum habebant: quorum alius alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius voluntate discedere liceret; non nulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. [Vulgo totis castris testamenta obsignabantur.] Horum vocibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatu praerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris et magnitudinem silvarum, quae intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Non nulli etiam Caesari nuntiarant, cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturos.

XXXX. Haec cum animadvertisset, convocato consilio omniumque ordinum ad id consilium adhibitibus centurionibus vehementer eos inculpavit: primum quod, aut quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum se consule cupidissime populi Romani amicitiam appetisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis atque aequitate condicionum perspecta eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius

hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonibus a Gaio Mario pulsus non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritis videbatur; factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina, quae a nobis accepissent, sublevarent. Ex quo iudicari posse, quantum haberet in se boni constantia, propterea quod, quos aliquamdiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. Denique hos esse eosdem, quibuscum saepe numero Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum proelium et fuga Gallorum commoveret, hos, si quaerent, reperire posse, diuturnitate belli defetigatis Gallis Ariovistum, cum multis menses castris se ac paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna et dispersos subito adortum magis ratione et consilio quam virtute vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariae simulationem angustiasque itineris conferrent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris desperare aut praescribere viderentur. Haec sibi esse curae; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, iamque esse in agris frumenta matura; de itinere ipsos brevi tempore iudicaturos. Quod non fore dicto audientes neque signa laturos dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse aut aliquo facinore comperto avaritiam esse convictam; suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturus fuisset, repraesentaturum et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam primum intellegere posset, utrum apud eos pudor atque

officium an timor valeret. Quod si praeterea nemo 1
sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum,
de qua non dubitaret, sibiue eam praetoriam coh-
tem futuram. Huic legioni Caesar et indulserat praec- 15
cipue et propter virtutem confidebat maxime.

XXXXI. Hac oratione habita mirum in modum 1
conversae sunt omnium mentes summaque alacritas
et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima 2
legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se
optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum
gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquae 3
legiones cum tribunis militum et primorum ordinum
centurionibus egerunt, uti Caesari satis facerent: se
neque umquam dubitasse neque timuisse, neque de
summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse
existimavisse. Eorum satisfactione accepta et itinere 4
exquisito per Divitiacum, quod ex aliis ei maximam
fidem habebat, ut milium amplius quinquaginta cir-
cuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia,
ut dixerat, profectus est. Septimo die, cum iter non 5
intermitteret, ab exploratoribus certior factus est,
Ariovisti copias a nostris milibus passuum quattuor
et xx abesse.

XXXXII. Cognito Caesaris adventu Ariovistus 1
legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio pos-
tulasset, id per se fieri licere, quoniam propius ac-
cessisset, seque id sine periculo facere posse existimare.
Non respuit condicionem Caesar, iamque eum ad sani- 2
tatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti
denegasset, ultro polliceretur, magnamque in spem 3
veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum
beneficiis cognitis suis postulatis fore, uti pertinacia
desisteret. Dies colloquio dictus est ex eo die quintus.
Interim saepe ultro citroque cum legati inter eos 4
mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem
ad colloquium Caesar adduceret: vereri se, ne per in-
sidias ab eo circumveniretur; uterque cum equitatu

5 veniret: alia ratione sese non esse venturum. Caesar,
quod neque colloquium interposita causa tolli volebat
neque salutem suam Gallorum equitatu committere
audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis
Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legionis
decimae, cui quam maxime confidebat, imponere, ut
6 praesidium quam amicissimum, si quid opus facto
esset, haberet. Quod cum fieret, non irridicule quidam
ex militibus decimae legionis dixit, plus, quam polli-
citus esset, Caesarem [ei] facere: pollicitum, se in
cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum,
ad equum rescribere.

1 XXXXIII. Planicies erat magna et in ea tumulus
terrenus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio
2 ab castris Ariovisti et Caesaris aberat. Eo, ut erat
dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Caesar,
quam equis vexerat, passibus ducentis ab eo tumulo
constituit; item equites Ariovisti pari intervallo con-
3 stiterunt. Ariovistus, ex equis ut colloquerentur et
praeter se denos ut ad colloquium adducerent, postu-
4 lavit. Ubi eo ventum est, Caesar initio orationis sua
senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex
appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera
amplissime missa; quam rem et paucis contigisse et
pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat;
5 illum, cum neque aditum neque causam postulandi
iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus
6 ea praemia consecutum. Docebat etiam, quam veteres
quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Aeduis
7 intercederent, quae senatus consulta quotiens quamque
honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totius
Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam,
8 quam nostram amicitiam appetissent. Populi Romani
hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non
modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore
auctiores velit esse; quod vero ad amicitiam populi
Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset?

Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis ⁹ dederat: ne aut Aeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

XXXXIII. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca ¹ respondit, de suis virtutibus multa praedicavit: Trans- ² isse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod victores victis imponere consuerint. Non sese Gallis, ³ sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae civitates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra habuisse; eas omnis copias a se uno proelio pulsas ac superatas esse. Si iterum experiri velint, se ite- ⁴ rum paratum esse decertare; si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerit. Amicitiam populi Romani ⁵ sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse oportere, idque se ea spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam appetierit. Quod multitudinem Ger- ⁶ manorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliae impugnandae causa facere: eius rei testimonium esse, quod nisi rogatus non venerit et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Gal- ⁷ liam venisse quam populum Romanum. Numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae finibus egressum. Quid sibi vellet? Cur ⁸ in suas possessiones veniret? Provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod fratres Aeduos appellatos diceret, non ⁹

se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Aeduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Aedui secum et cum Sequanis
10 habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari, simulata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere.
11 Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed hoste habiturum. Quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte
12 redimere posset. Quod si discessisset et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et, quaecumque bella geri vellet, sine ullo eius labore et periculo confecturum.

1 XXXXV. Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset: [et] neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime merentes socios desereret, neque se iudicare, Galliam potius esse Ariovisti quam populi Romani. Bello superatos esse Arvernos et Rutenos ab Quinto Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignovisset neque in provinciam redegisset neque stipendium
2 imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.

1 XXXXVI. Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nuntiatum est, equites Ariovisti propius tumultum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in
2 nostros conicere. Caesar loquendi finem facit seque ad suos recepit suisque imperavit, ne quod omnino
3 telum in hostes reicerent. Nam etsi sine ullo peri-

culo legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pulsus hostibus dici posset eos ab se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum 4 est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites fecissent, eaque res colloquium ut diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

XXXVII. Biduo post Ariovistus ad Caesarem 1 legatos mittit: Velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constitueret aut, si id minus vellet, e suis [legatis] aliquem ad se mitteret. Colloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis, 2 quod pridie eius diei Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conicerent. Legatum e suis sese 3 magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris obiecturum existimabat. Commodissimum visum 4 est Gaium Valerium Procillum, C. Valeri Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem, cuius pater a Gaio Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere et Marcum Metium, qui hospitio Ariovisti utebatur. His mandavit, ut, quae diceret 5 Ariovistus, cognoscerent et ad se referrent. Quos cum 6 apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamavit: Quid ad se venirent? an speculandi causa? Conantis dicere prohibuit et in catenas coniecit.

XXXVIII. Eodem die castra promovit et milibus passuum sex a Caesaris castris sub monte con-sedit. Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas 2 copias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit eo consilio, uti frumento commeatuque,

qui ex Sequanis et Aeduis supportaretur, Caesarem
3 intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio contendere,
4 ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri proelio cotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercebant. Equitum milia erant sex, totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa delegerant:
5 cum his in proeliis versabantur. Ad eos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant, si qui graviore vulnere accepto equo deciderat, circum-
7 sistebant; si quo erat longius prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum sublevati cursum adaequarent.

1 XXXXVIII. Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sescentos ab his, castris idoneum locum delegit
2 acieque triplici instructa ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sescentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numero sedecim milia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quae copiae nostros perterrerent et
4 munitione prohiberent. Nihilo setius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam
5 opus perficere iussit. Munitis castris duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum, quattuor reliquas in castra maiora reduxit.

1 L. Proximo die instituto suo Caesar e castris utrisque copias suas eduxit paulumque a maioribus castris progressus aciem instruxit, hostibus pugnandi
2 potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae

castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque 3
usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas
copias Ariovistus multis et illatis et acceptis vulneri-
bus in castra reduxit. Cum ex captivis quaereret 4
Caesar, quam ob rem Ariovistus proelio non decer-
taret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos
ea consuetudo esset, ut matres familiae eorum sor-
tibus et vaticinationibus declararent, utrum proelium
committi ex usu esset necne; eas ita dicere: non esse 5
fas Germanos superare, si ante novam lunam proelio
contendissent.

LI. Postridie eius diei Caesar praesidium utris- 1
que castris, quod satis esse visum est, reliquit, omnis
alarios in conspectu hostium pro castris minoribus
constituit, quod minus multitudine militum legionari-
orum pro hostium numero valebat, ut ad speciem
alariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad
castra hostium accessit. Tum demum necessario Ger- 2
mani suas copias castris eduxerunt generatimque con-
stituerunt paribus intervallis, Harudes, Marcomanos,
Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suebos, om-
nemque aciem suam raedis et carris circumdederunt,
ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres im- 3
posuerunt, quae in proelium proficiscentes passis ma-
nibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis
traderent.

LII. Caesar singulis legionibus singulos legatos 1
et quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque
virtutis haberet; ipse a dextro cornu, quod eam par- 2
tem minime firmam hostium esse animadverterat, proe-
lium commisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato 3
impetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque
procurrerunt, ut spatium pila in hostes coniciendi non
daretur. Reiectis pilis comminus gladiis pugnatum 4
est. At Germani celeriter ex consuetudine sua pha-
lange facta impetus gladiatorum exceperunt. Reperti 5
sunt complures nostri milites, qui in phalangas in-

silirent et scuta manibus revellerent et desuper vulnerarent. Cum hostium acies a sinistro cornu pulsa atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant.

7 Id cum animadvertisset Publius Crassus adulescens, qui equitatui praeerat, quod expeditior erat quam ii, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

1 LIII. Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco

2 circiter quinque pervenerunt. Ibi perpauci aut viribus confisi tranare contenderunt aut lintribus inventis sibi

3 salutem reppererunt. In his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus ea profugit; reliquos omnes equitatu consecuti nostri interfecerunt.

4 Duae fuerunt Ariovisti uxores, una Sueba natione, quam domo secum duxerat, altera Norica, regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam: utraque in ea fuga perierunt; duae filiae: harum altera occisa, altera capta est. Gaius Valerius Procillus, cum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum

6 Caesarem hostis equitatu persequentem incidit. Quae quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria voluptatem attulit, quod hominem honestissimum provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat, neque eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quicquam fortuna deminuerat. Is se praesente de se ter

7 sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio

8 se esse incolumem. Item Marcus Metius repertus et ad eum reductus est.

1 LIIII. Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suebi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperunt; quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos [senserunt] insecuti magnum ex his numerum

occiderunt. Caesar, una aestate duobus maximis bel-²
lis confectis, maturius paulo, quam tempus anni postu-
labat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit; hi-
bernis Labienum praeposuit; ipse in citeriorem Galliam³
ad conventus agendos profectus est.

C. IULI CAESARIS
BELLIGALLICI
LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCLXXXVII.] I. Bellum Belgicum.

Belgae omnes contra populum Romanum coniurant prae-
ter Remos. Eorum oppidum Bibrax a Belgis oppugnatum Cae-
sar subsidio misso obsidione liberat, c. I—X. Discedentes
Belgas insecutus in fugam coniecit, c. XI. Suessiones, Bello-
vacos, Ambianos in fidem accipit, c. XII—XV. Nervios for-
titer repugnantes cum Atrebatibus ac Viromanduis devincit,
c. XVI—XXVIII. Item Aduatucos obsessos magna clade af-
ficit, c. XXVIII—XXXIII.

II. Aremoricae gentes subactae. Hiberna Caesaris.

P. Crassus gentes Aremoricas in dicionem populi Romani
redigit, c. XXXIII. Omni Gallia pacata Caesar legiones in
hiberna deducit, ipse in Italiam proficiscitur, c. XXXV.

I. Cum esset Caesar in citeriore Gallia [in hi-¹
bernis], ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum
rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior
fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae par-
tem dixeramus, contra populum Romanum coniurare
obsidesque inter se dare. Coniurandi has esse causas: ²

primum, quod vererentur, ne omni pacata Gallia ad
3 eos exercitus noster adduceretur; deinde, quod ab non
nullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos
diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani
exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia mo-
leste ferebant, partim qui mobilitate et levitate animi
4 novis imperiis studebant; ab non nullis etiam, quod in
Gallia a potentioribus atque iis, qui ad conducendos
homines facultates habebant, vulgo regna occupaban-
tur, qui minus facile eam rem imperio nostro conse-
qui poterant.

1 II. His nuntiis litterisque commotus Caesar duas
legiones in citeriore Gallia novas conscripsit et inita
aestate, in interiorem Galliam qui deduceret, Quintum
2 Pedium legatum misit. Ipse, cum primum pabuli co-
3 pia esse inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium
Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant,
uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant seque de
4 his rebus certiores faciant. Hi constanter omnes
nuntiaverunt, manus cogi, exercitum in unum locum
conduci. Tum vero dubitandum non existimavit, quin
5 ad eos proficisceretur. Re frumentaria comparata cas-
tra movet diebusque circiter quindecim ad fines Bel-
garum pervenit.

1 III. Eo cum de improvviso celeriusque omni opi-
nione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis
sunt, ad eum legatos Iccium et Andocumborium, pri-
2 mos civitatis, miserunt, qui dicerent, se suaque omnia
in fidem atque in potestatem populi Romani permit-
tere, neque se cum Belgis reliquis consensisse neque
3 contra populum Romanum coniurasse, paratosque esse
et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere
4 et frumento ceterisque rebus iuvare; reliquos omnes
Belgas in armis esse, Germanosque, qui cis Rhenum
5 incolant, sese cum his coniunxisse, tantumque esse
eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem,
fratres consanguineosque suos, qui eodem iure et is-

dem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.

III. Cum ab his quaereret, quae civitates quantaeque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiebat: Plerosque Belgas esse ortos ab Germanis Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertilitatem ibi consedissee Gallosque, qui ea loca incolerent, expulsi, solosque esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata Teutonos Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint; qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quod, propinquitatibus affinitatibusque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctoritate et hominum numero valere: hos posse conficere armata milia centum; pollicitos ex eo numero electa sexaginta, totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos; latissimos feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliae potentissimum, qui cum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit; nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam prudentiamque summam totius belli omnium voluntate deferri; oppida habere numero XII, polliceri milia armata quinquaginta; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint; quindecim milia Atrebates, Ambianos decem milia, Morinos XXV milia, Menapios VII milia, Caletos X milia, Veliocasses et Viromandos totidem, Aduatucos decem et novem milia; Condrusos, Eburones, Caeroesos, Paemanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL milia.

V. Caesar Remos cohortatus liberaliterque ora-

tionem prosecutus omnem senatum ad se convenire principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Aeduum magno opere cohortatus docet, quanto opere rei publicae communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudo uno tempore configerendum sit. Id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari coeperint. His mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque iam longe abesse, ab iis, quos miserat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit atque ibi castra posuit. Quae res et latus unum castrorum ripis fluminis munebat et, post eum quae essent, tuta ab hostibus reddebat et, commeatus ab Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari possent, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi praesidium ponit et in altera parte fluminis Quintum Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit; castra in altitudinem pedum XII vallo fossaque duodeviginti pedum munire iubet.

VI. Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax aberat milia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec. Ubi circumiecta multitudo hominum totis moenibus undique in murum lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus est, testudine facta portas succendunt murumque subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam cum tanta multitudo lapides ac tela conicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido praefuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuntium ad

eum mittit, nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse.

VII. Eo de media nocte Caesar isdem ducibus¹ usus, qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorum adventu et Remis cum spe defensionis² studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper³ apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis aedificiisque, quos adire poterant, incensis ad castra Caesaris omnibus copiis contenderunt et ab milibus passuum minus duobus castra posuerunt; quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum octo in latitudinem patebant.

VIII. Caesar primo et propter multitudinem hostium¹ et propter eximiam opinionem virtutis proelio supersedere statuit; cotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis virtute posset et quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit,² loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planicie editus tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat et in frontem leniter fastigatus paulatim ad planiciem redibat, ab utroque latere eius collis³ transversam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum et ad extremas fossas castella constituit ibique tormenta collocavit, ne, cum aciem instruxisset,⁴ hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto⁵ duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

1 VIII. Palus erat non magna inter nostrum at-
que hostium exercitum. Hanc si nostri transirent,
hostes exspectabant; nostri autem, si ab illis initium
transeundi fieret, ut impeditos aggredierentur, parati
2 in armis erant. Interim proelio equestri inter duas
acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium
faciant, secundiore equitum proelio nostris, Caesar
3 suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco
ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nos-
4 tra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis partem
suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio,
ut, si possent, castellum, cui praeerat Quintus Titu-
rius legatus, expugnarent pontemque interscinderent,
5 si minus potuissent, agros Remorum popularentur,
qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant,
commeatuque nostros prohiberent.

1 X. Caesar certior factus ab Titurio omnem equi-
tatum et levis armaturae Numidas, funditores sagit-
tariosque pontem traducit atque ad eos contendit.
2 Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos
nostri in flumine aggressi magnum eorum numerum
3 occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissime
transire conantes multitudine telorum reppulerunt;
primos, qui transierant, equitatu circumventos inter-
4 fecerunt. Hostes ubi et de expugnando oppido et de
flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt ne-
que nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi
causa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere
coepit, consilio convocato constituerunt, optimum esse
domum suam quemque reverti, et, quorum in fines
primum Romani exercitum introduxissent, ad eos de-
fendendos undique convenirent, ut potius in suis
quam in alienis finibus decertarent et domesticis
5 copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam senten-
tiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos de-
duxit, quod Divitiacum atque Aeduos finibus Bellova-
corum appropinquare cognoverant. His persuaderi,

ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat.

XI. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum 1 strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugae profectio videretur. Hac re statim 2 Caesar per speculatores cognita insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima luce confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, praemisit. His Quintum Pedium et Lucium Aurunculeium Cottam legatos praefecit; Titum Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi novissimos adorti et multa 4 milia passuum prosecuti magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent, priores, quod abesse 5 a periculo viderentur neque ulla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi praesidium ponerent. Ita 6 sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium, sub occasumque solis destiterunt seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. Postridie eius diei Caesar, priusquam se 1 hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere confecto ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere, 3 quaeque ad oppugnandum usui erant, comparare coepit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo 4 in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis 5

ad oppidum actis, aggere iacto turribusque constitutis, magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli neque audierant, et celeritate Romanorum permoti legatos ad Caesarem de deditione mittunt et petentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

- 1 XIII. Caesar obsidibus acceptis primis civitatis
atque ipsius Galbae regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones ac-
- 2 cepit exercitumque in Bellovacos ducit. Qui cum se
suaeque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent,
atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia
passuum quinque abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi manus ad Caesarem tendere et voce significare coeperunt, sese in eius fidem ac potestatem
venire neque contra populum Romanum armis con-
- 3 tendere. Item, cum ad oppidum accessisset castraque
ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

- 1 XIII. Pro his Divitiacus (nam post discessum
Belgarum dimissis Aeduorum copiis ad eum revert-
- 2 rat) facit verba: Bellovacos omni tempore in fide atque
amicitia civitatis Aeduae fuisse; impulsos ab suis principibus, qui dicerent, Aeduos ab Caesare in servitutem redactos omnes indignitates contumeliasque
perferre, et ab Aeduis defecisse et populo Romano
- 3 bellum intulisse. Qui eius consilii principes fuissent,
quod intellegerent, tantam calamitatem civitati intul-
- 4 lissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum
Bellovacos, sed etiam pro his Aeduos, ut sua clemen-
- 5 tia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit,
Aeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum, quorum auxiliis atque opibus, si qua bella
inciderint, sustentare consuerint.

- 1 XV. Caesar honoris Divitiaci atque Aeduorum
causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum
dixit; quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine praestabat, sescentos

obsides poposcit. His traditis omnibusque armis ex 2 oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se suaque omnia sine mora dederunt. Eorum fines Nervii attingebant; quorum de natura 3 moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiebat: Nul- 4 lum aditum esse ad eos mercatoribus; nihil pati vini reliquarumque rerum inferri, quod iis rebus relanguescere animos [eorum] et remitti virtutem existimarent; esse homines feros magnaeque virtutis, in- 5 crepitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent patriamque virtutem proiecissent; confirmare, sese neque legatos missuros neque ullam condicionem pacis accepturos.

XVI. Cum per eorum fines triduum iter fecisset, 1 inveniebat ex captivis, Sabim flumen ab castris suis non amplius milia passuum x abesse: trans id flumen 2 omnes Nervios consedissee adventumque ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatis et Viromanduis, finitimis suis (nam his utrisque persuaserant, uti eandem belli fortunam experirentur); exspectari etiam ab 3 his Aduatucorum copias atque esse in itinere: mulie- 4 res, quique per aetatem ad pugnam inutiles videntur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. His rebus cognitis exploratores centurio- 1 nesque praenuntiant, qui locum idoneum castris deligant. Cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis complures 2 Caesarem secuti una iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt atque his demonstrarunt, inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quicquam negotii, cum prima legio in castra venisset reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri; qua pulsa 3 impedimentisque direptis futurum, ut reliquae contra consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum con- 4

silium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quicquid possunt, pedestribus valent copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis crebrisque in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis effecerant, ut instar muri hae saepes munimenta praeberent, quo non modo [non] intrari, sed ne perspicere quidem posset. His rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt.

1 XVIII. Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo aequaliter declivis ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, 2 vergebat. Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos infimus apertus, ab superiore parte silvestris, 3 ut non facile introrsus perspicere posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant; in aperto loco secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

1 XVIII. Caesar equitatu praemisso subsequebatur omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter 2 se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam quod hostibus appropinquabat, consuetudine sua Caesar sex legiones expeditas ducebat; post eas totius exercitus impedimenta collocarat; inde duae legiones, 3 quae proxime conscriptae erant, totum agmen clauderant praesidioque impedimentis erant. Equites nostri 4 cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum 5 hostium equitatu proelium commiserunt. Cum se illi identidem in silvas ad suos reciperent ac rursus ex silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta [ac] loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimenso castra

munire coeperunt. Ubi prima impedimenta nostri 6 exercitus ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi proelii convenerat, ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsus ac proturbatis incredibili celeritate 7 ad flumen decucurrerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in flumine et iam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso 8 colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Caesari omnia uno tempore erant agenda: 1 vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurrere oporteret, signum tuba dandum, ab opere revocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, arcessendi, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum. Quarum rerum 2 magnam partem temporis brevitatem et successum hostium impendebat. His difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod superioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere nisi munitis castris vetuerat. Hi propter propinquitatem et celeritatem 4 hostium nihil iam Caesaris imperium expectabant, sed per se, quae videbantur, administrabant.

XXI. Caesar necessariis rebus imperatis ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit et ad legionem decimam devenit. Milites non 2 longiore oratione cohortatus quam: uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod 3 non longius hostes aberant, quam quo telum adigi posset, proelii committendi signum dedit. Atque in 4 alteram partem item cohortandi causa profectus pu-

3 gnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas scutisque tegimenta detrudenda tempus defuerit. Quam quisque ab opere in partem casu devenit quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne in quaerendis suis pugnandi tempus dimitteret.

1 XXII. Instructo exercitu, magis ut loci natura delectusque collis et necessitas temporis, quam ut rei militaris ratio atque ordo postulabat, cum diversis legionibus aliae alia in parte hostibus resisterent, saepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interiectis prospectus impediretur, neque certa subsidia collocari neque, quid in quaque parte opus esset, provideri neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate fortunae quoque eventus varii sequebantur.

1 XXIII. Legionis nonae et decimae milites, ut in sinistra parte acie constiterant, pilis emissis cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt et transire conantes insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt et in locum iniquum progressi rursus resistentes hostes in locum integrato proelio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diversae duae legiones, undecima et octava, profligatis Viromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur.

4 At totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis castris, cum in dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt;

5 quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere coepit.

1 XXIV. Eodem tempore equites nostri levisque

armaturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant, et calones, qui ab 2 decumana porta ac summo iugo collis nostros victores flumen transisse conspexerant, praedandi causa egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant. Simul 3 eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur, alique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites 4 Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii causa ab civitate ad Caesarem missi venerant, cum multitudine hostium castra compleri nostra, legiones premi et paene circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt; Romanos pulsos 5 superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos civitati renuntiaverunt.

XXV. Caesar ab decimae legionis cohortatione 1 ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signisque in unum locum collatis duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento vidit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores et non nullos ab novissimis [desertos] proelio excedere ac tela vitare, hostis neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere et ab utroque latere instare et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab novissimis uni [militi] 2 detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit centurionibusque nominatim appellatis

reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos
 3 laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cuius
 adventu spe illata militibus ac redintegrato animo,
 cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam
 in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum
 hostium impetus tardatus est.

1 XXVI. Caesar cum septimam legionem, quae
 iuxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribu-
 nos militum monuit, ut paulatim sese legiones con-
 2 iungerent et conversa signa in hostis inferrent. Quo
 facto cum alius alii subsidium ferret, neque timerent,
 ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere
 3 ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legio-
 num duarum, quae in novissimo agmine praesidio im-
 pedimentis fuerant, proelio nuntiato cursu incitato in
 4 summo colle ab hostibus conspiciebantur, et Titus
 Labienus castris hostium potitus et ex loco superiore,
 quae res in nostris castris gererentur, conspicatus de-
 5 cimam legionem subsidio nostris misit. Qui cum ex
 equitum et calorum fuga, quo in loco res esset quan-
 toque in periculo et castra et legiones et imperator
 versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi re-
 liqui fecerunt.

1 XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio
 est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti
 procubuissent, scutis innixi proelium redintegrarent.
 2 Tum calones perterritos hostes conspicati etiam iner-
 mes armatis occurrerunt, equites vero, ut turpitudinem
 fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnarunt,
 3 quo se legionariis militibus praeferrent. At hostes
 etiam in extrema spe salutis tantam virtutem prae-
 stiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi
 iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pu-
 1 gnarent, his deiectis et coacervatis cadaveribus, qui
 superessent, ut ex tumultu tela in nostros conicerent
 5 et pila intercepta remitterent; ut non nequiquam
 tantae virtutis homines iudicari deberet ausos esse

transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVII. Hoc proelio facto et prope ad inter- 1
nicionem gente ac nomine Nerviorum redacto, maiores
natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuariis
ac paludes coniectos dixeramus, [hac pugna nuntiata]
cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum
arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legatos 2
ad Caesarem miserunt seque ei dediderunt et in com-
memoranda civitatis calamitate ex sescentis ad tres
senatores, ex hominum milibus LX vix ad quingentos,
qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt.
Quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus miseri- 3
cordia videretur, diligentissime conservavit suisque
finibus atque oppidis uti iussit et finitimis imperavit,
ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

XXVIII. Aduatuci, de quibus supra scripsimus, 1
cum omnibus copiis auxilio Nervii venirent, hac pugna
nuntiata ex itinere domum reverterant; cunctis oppidis 2
castellisque desertis sua omnia in unum oppidum
egregie natura munitum contulerunt. Quod cum ex 3
omnibus in circuitu partibus altissimas rupes de-
spectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus
in latitudinem non amplius ducentorum pedum relin-
quebatur; quem locum duplici altissimo muro muni-
erant: tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes
in muro collocabant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonis- 4
que prognati, qui, cum iter in provinciam nostram
atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum
agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum
depositis custodiam ex suis ac praesidium sex milia
hominum una reliquerunt. Hi post eorum obitum 5
multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum
inferrent, alias illatum defenderent, consensu eorum
omnium pace facta hunc sibi domicilio locum de-
legerunt.

1 XXX. Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex
oppido excursiones faciebant parvulisque proeliis cum
2 nostris contendebant; postea vallo pedum in circuitu quin-
decim milium crebrisque castellis circummuniti oppido
3 sese continebant. Ubi vineis actis aggere exstructo tur-
rim procul constitui viderunt, primum irridere ex muro
atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab
4 tanto spatio instrueretur: quibusnam manibus aut qui-
bus viribus praesertim homines tantulae staturae (nam
plerumque hominibus Gallis prae magnitudine corporum
suorum brevitatis nostra contemptui est) tanti oneris
turrin^{um} in muro sese collocare *posse* confiderent?

1 XXXI. Ubi vero moveri et appropinquare moenibus
viderunt, nova atque inusitata specie commoti legatos
ad Caesarem de pace miserunt, qui, ad hunc modum
2 locuti: non existimare, Romanos sine ope divina bellum
gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta
celeritate promovere possent, se suaque omnia eorum
3 potestati permittere dixerunt. Unum petere ac de-
precari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine,
quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Aduatucos esse
4 conservandos, ne se armis despoliaret. Sibi omnes
fere finitimos esse inimicos ac suae virtuti invidere;
5 a quibus se defendere traditis armis non possent. Sibi
praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis
fortunam a populo Romano pati, quam ab his per
cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.

1 XXXII. Ad haec Caesar respondit: Se magis con-
suetudine sua quam merito eorum civitatem conser-
vaturum, si prius, quam murum aries attigisset, se
deditissent; sed deditionis nullam esse condicionem
2 nisi armis traditis. Se id, quod in Nervii fecisset,
facturum finitimisque imperaturum, ne quam dediticiis
3 populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata ad
4 suos, quae imperarentur, facere dixerunt. Armorum
magna multitudine de muro in fossam, quae erat ante
oppidum, iacta, sic ut prope summam muri aggerisque

altitudinem acervi armorum adaequarent, et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta, portis patefactis eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Caesar portas claudi 1 militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani ab militibus iniuriam acciperent. Illi ante 2 inito, ut intellectum est, consilio, quod deditione facta nostros praesidia deducturos aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum his, quae retinuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repentino ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperarat, 3 ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursus est, pugnatumque ab hostibus ita acriter 4 est, ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent, pugnari debuit, cum in una virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum milibus quattuor, 5 reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei 6 refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris sectionem eius oppidi universam Caesar vendidit. Ab iis, qui emerant, capitum 7 numerus ad eum relatus est milium quinquaginta trium.

XXXIII. Eodem tempore a Publio Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Venellos, Osismos, Curiosolitas, Esubios, Aulercos, Redones, quae sunt maritimae civitates Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in dicionem potestatemque populi Romani esse redactas.

XXXV. His rebus gestis omni Gallia pacata, tanta 1 huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur

legati ad Caesarem, qui se obsides daturas, imperata
2 facturas pollicerentur. Quas legationes Caesar, quod
in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima
3 aestate ad se reverti iussit. Ipse in Carnutes, Andes,
Turones, quaeque civitates propinquae his locis erant,
ubi bellum gesserat, legionibus in hibernacula deduc-
4 tis in Italiam profectus est. Ob easque res ex litteris
Caesaris *in dies quindecim supplicatio decreta est*, quod
ante id tempus accidit nulli.

C. IULI CAESARIS
BELLIGALLICI
LIBERTERTIUS.

ARGUMENTUM.

I. Bellum Alpinorum.

Servius Galba, legatus Caesaris, gentes quasdam Alpinas secundis aliquot proeliis vincit, rebellantes et castra oppugnantes eruptione facta prosternit, c. I—VI.

[A. U. C. DCLXXXVIII.] II. Bellum cum Aremoricis gestum.

Caesar Aremoricos, in primis Venetos rebellantes, primum terrestri bello aggreditur, deinde, cum parum profecisset, navibus devincit, c. VII—XVI. Q. Titurius legatus Venellos consilio superat, c. XVII—XVIII.

III. P. Crassi in Aquitaniam, Caesaris in Morinos et Menapios expeditio.

P. Crassus praefectus Sontiates vincit, maximam partem Aquitaniae in deditionem accipit, c. XX—XXVII. Caesar Morinos Menapiosque repellit, exercitum ob anni tempus in hiberna reducit, c. XXVIII. XXVIII.

I. Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Servium 1 Galbam cum legione XII. et parte equitatus in Nantuatis, Veragros Sedunosque misit, qui a finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod 2 iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consueverant, patefieret

3 volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti
4 in his locis legionem hiemandi causa collocaret. Galba,
secundis aliquot proeliis factis castellisque compluribus
eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis ob-
sidibusque datis et pace facta, constituit cohortes duas
in Nantuatibus collocare et ipse cum reliquis eius
legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur
5 Octodurus, hiemare; qui vicus positus in valle, non
magna adiecta planicie, altissimis montibus undique
6 continetur. Cum hic in duas partes flumine divideretur,
alteram partem eius vici Gallis ad hiemandum con-
cessit, alteram vacuum ab his relictam cohortibus
attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

1 II. Cum dies hibernorum complures transissent,
frumentumque eo comportari iussisset, subito per ex-
ploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam
Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque,
qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et
2 Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat,
ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendae
3 consilium caperent: primum, quod legionem, neque
eam plenissimam detractis cohortibus duabus et com-
pluribus singillatim, qui commeatus petendi causa
4 missi erant, propter paucitatem despiciebant; tum
etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex
montibus in vallem decurrerent et tela conicerent, ne
primum quidem posse impetum suum sustineri existi-
5 mabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos
obsidum nomine dolebant et Romanos non solum
itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis cul-
mina Alpium occupare conari et ea loca finitimae
provinciae adiungere sibi persuasum habebant.

1 III. His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus
hibernorum munitionesque plene essent perfectae neque
de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum,
quod deditione facta obsidibusque acceptis nihil de
bello timendum existimaverat, consilio celeriter con-

vocato sententias exquirere coepit. Quo in consilio, cum tantum repentini periculi praeter opinionem accidisset ac iam omnia fere superiora loca multitudo armatorum completa conspicerentur, neque subsidio venire neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, prope iam desperata salute non nullae huius modi sententiae dicebantur, ut impedimentis relictis eruptione facta isdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio iterum rei eventum experiri et castra defendere.

III. Brevi spatio interiecto, vix ut iis rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato decurrere, lapides gaesaeque in vallum conicere. Nostri primo integris viribus fortiter repugnare neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere, ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere et auxilium ferre, sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant; quarum rerum nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

V. Cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur ac non solum vires, sed etiam tela nostros deficerent, atque hostes acrius instarent languidioribusque nostris vallum scindere et fossas complere coepissent, resque esset iam ad extremum perducta casum, Publius Sextius Baculus, primi pili centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item Gaius Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur. Itaque convocatis centurionibus celeriter milites certiores facit,

paulisper intermitterent proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

- 1 VI. Quod iussi sunt, faciunt ac subito omnibus portis eruptione facta neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt.
- 2 Ita commutata fortuna eos, qui in spem potiundorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt et ex hominum milibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta reliquos perterritos in fugam coniciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur.
- 3 Sic omnibus hostium copiis fuis armisque exutis se
- 4 in castra munitionesque suas recipiunt. Quo proelio facto, quod saepius fortunam temptare Galba nolebat atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisset rebus viderat, maxime frumenti commatusque inopia permotus postero die omnibus eius vici aedificiis incensis in provinciam reverti contendit,
- 5 ac nullo hoste prohibente aut iter demorante incolumem legionem in Nantuatis, inde in Allobroges perduxit ibique hiemavit.

- 1 VII. His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum
- 2 bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit causa. Publius Crassus adulescens cum legione septima
- 3 proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum complures in finitimas civitates
- 3 frumenti causa dimisit; quo in numero est Titus Terasidius missus in Esubios, Marcus Trebius Gallus in Curiosolitas, Quintus Velanius cum Tito Silio in Venetos.

VIII. Huius est civitatis longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt et in magno impetu maris atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent vectigales. Ab his fit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, reciperatuos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, ut sunt Gallorum subita et repentina consilia, eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent, et celeriter missis legatis per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos eundemque omnis fortunae exitum esse laturos, reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a maioribus acceperant, permanere quam Romanorum servitutem perferre mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta communem legationem ad Publium Crassum mittunt, si velit suos recipere, obsides sibi remittat.

VIII. Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas aedificari in flumine Ligere, quod influit in Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari iubet. His rebus celeriter administratis, ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquaeque item civitates cognito Caesaris adventu [certiores facti], simul quod, quantum in se facinus admisissent, intellegebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vincla coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare et maxime ea, quae ad usum navium pertinent, providere instituunt, hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa aestuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum

5 paucitatemque portuum sciebant, neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari
6 posse confidebant; ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse, [quam] Romanos neque ullam facultatem habere navium neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus,
7 insulas novisse; ac longe aliam esse navigationem in concluso mari atque in vastissimo atque apertissimo
8 Oceano perspiciebant. His initis consiliis oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naves in Venetiam, ubi Caesarem primum [esse] bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt,
9 cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexobios, Namnetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios asciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, arcessunt.

1 X. Erant hae difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id bellum
2 incitabant: iniuriæ retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot civitatum coniuratio, in primis ne, hac parte neglecta, reliquae nationes sibi idem licere arbitrarentur.
3 Itaque cum intellexeret, omnes fere Gallos novis rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere et condicionem servitutis odisse, prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit.

1 XI. Itaque Titum Labienum legatum in Treveros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit.
2 Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat Germanosque, qui auxilio ab Belgis arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire
3 conentur, prohibeat. Publium Crassum cum cohortibus legionariis XII et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac tantae nationes con-

iungantur. Quintum Titurium Sabinum legatum cum 4
legionibus tribus in Venellos, Curiosolites Lexobiosque
mittit, qui eam manum distinendam curet. Decimum 5
Brutum adulescentem classi Gallicisque navibus, quas
ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regio-
nibus convenire iusserat, praeficit et, cum primum
posset, in Venetos proficisci iubet. Ipse eo pedestri-
bus copiis contendit.

XII. Erant eius modi fere situs oppidorum, ut 1
posita in extremis lingulis promunturiisque neque
pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus in-
citavisset, quod is accedit semper horarum XII spatio,
neque navibus, quod rursus minuente aestu naves in
vadis afflictaerentur. Ita utraque re oppidorum oppu- 2
gnatio impediabatur; ac si quando, magnitudine operis
forte superati, extruso mari aggere ac molibus atque
his oppidi moenibus adaequatis, suis fortunis desperare
coeperant, magno numero navium appulso, cuius rei
summam facultatem habebant, sua deportabant omnia
seque in proxima oppida recipiebant; ibi se rursus
isdem oportunitatibus loci defendebant. Haec eo faci- 3
lius magnam partem aestatis faciebant, quod nostrae
naves tempestatibus detinebantur summaque erat vasto
atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope
nullis portibus difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum 1
factae armataeque erant: carinae aliquanto planiores
quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum
aestus excipere possent; prorae admodum erectae at- 2
que item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempest-
atumque accommodatae; naves totae factae ex robore 3
ad quamvis vim et contumeliam perferendam; transtra
pedalibus in altitudinem trabibus confixa clavis ferreis
digiti pollicis crassitudine; ancora pro funibus ferreis 4
catenis revinctae; pelles pro velis alutaeque tenuiter
confectae, hae sive propter lini inopiam atque eius
usus inscientiam, sive eo, quod est magis veri simile,

quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum sustineri ac tanta onera navium regi velis
5 non satis commode posse arbitrabantur. Cum his navibus nostrae classi eius modi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum praestaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum illis essent aptiora
6 et accommodatiora. Neque enim his nostrae rostro nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo), neque propter altitudinem facile telum adigebatur, et eadem
7 de causa minus commode copulis continebantur. Accedebat, ut, cum saevire ventus coepisset et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius et in vadis consisterent tutius, et ab aestu relictæ nihil saxa et cautes timerent; quarum rerum omnium nostris navibus casus erat extimescendus.

1 XIII. Compluribus expugnatis oppidis Caesar, ubi intellexit, frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri
2 posse, statuit expectandam classem. Quae ubi convenit ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimae atque omni genere armorum ornatissimae profectae ex portu nostris adversae constiterunt; neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel
3 tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae, constabat, quid agerent aut
4 quam rationem pugnae insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adigi
5 possent et missa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res praeparata a nostris, falces praeacutae insertae affixaeque longuriis, non absimili forma
6 muralium falcium. His cum funes, qui antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, na-
7 vigio remis incitato prae rumpebantur. Quibus abscisis antemnae necessario concidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret,

his ereptis omnis usus navium uno tempore eripere-
tur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua 8
nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod
in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gere-
batur, ut nullum paulo fortius factum latere posset:
omnes enim colles ac loca superiora, unde erat pro- 9
pinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Deiectis, ut diximus, antennis, cum singulas 1
linae ac ternae naves circumsteterant, milites summa
vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod 2
postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis
compluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur
auxilium, fuga salutem petere contenderunt. Ac iam 3
conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat,
tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex
loco commovere non possent. Quae quidem res ad 4
negotium conficiendum maxime fuit oportuna: nam
singulas nostri consecrati expugnaverunt, ut perpaucae
ex omni numero noctis interventu ad terram per-
venerint, cum ab hora fere quarta usque ad solis oc-
casum pugnaretur.

XVI. Quo proelio bellum Venetorum totiusque 1
orae maritimae confectum est. Nam cum omnis iu- 2
ventus, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus ali-
quid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant, tum,
navium quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant;
quibus amissis reliqui neque, quo se reciperent, neque, 3
quem ad modum oppida defenderent, habebant. Ita-
que se suaeque omnia Caesari dediderunt. In quos eo 4
gravius Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in
reliquum tempus a barbaris ius legatorum conser-
varetur. Itaque omni senatu necato reliquos sub
corona vendidit.

XVII. Dum haec in Venetis geruntur, Quintus Titu- 1
rius Sabinus cum iis copiis, quas a Caesare acceperat,
in fines Venellorum pervenit. His praeerat Viridovix 2
ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum,

quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias
3 coëgerat; atque his paucis diebus Aulerci Eburovices
Lexobiique senatu suo interfecto, quod auctores belli
esse nolebant, portas clausurunt seque cum Viridovice
4 coniunxerunt; magnaue praeterea multitudo undique
ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat,
quos spes praedandi studiumque bellandi ab agri cul-
5 tura et cotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo
omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Viridovix
contra eum duum milium spatio consedisset cotidieque
productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut iam
non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret,
sed etiam nostrorum militum vocibus non nihil car-
6 peretur; tantamque opinionem timoris praebebat, ut
iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent.
7 Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine
hostium, praesertim eo absente, qui summam imperii
teneret, nisi aequo loco aut oportunitate aliqua data
legato dimicandum non existimabat.

1 XVIII. Hac confirmata opinione timoris idoneum
quendam hominem et callidum delegit, Gallum, ex iis,
2 quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis prae-
miis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes trans-
3 eat, et, quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga
ad eos venit, timorem Romanorum proponit, quibus
4 angustiis ipse Caesar a Venetis prematur, docet, neque
longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex
castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii ferendi
5 causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant
omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam
6 non esse, ad castra iri oportere. Multae res ad hoc
consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sa-
bini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum,
cui rei parum diligenter ab iis erat provisum, spes
Venetici belli, et quod fere libenter homines id, quod
7 volunt, credunt. His rebus adducti non prius Virido-
vicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam

ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra contendant. Qua re concessa laeti, ut explorata victoria, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XVIII. Locus erat castrorum editus et paulatim ab imo acclivis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quae ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum est oportunitate loci, hostium inscientia ac defetigatione, virtute militum et superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent ac statim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites nostri consecuti magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consecrati paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic uno tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini victoria Caesar certior factus est, civitatesque omnes se statim Titurio dederunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem fere tempore Publius Crassus, cum in Aquitaniam pervenisset, quae [pars], ut ante dictum est, et regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia parte Galliae est aestimanda, cum intellegeret in iis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis Lucius Valerius Praeconinus legatus exercitu pulso interfectus esset, atque unde Lucius Mallius proconsul impedimentis amissis profugisset, non mediocre sibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus Tolosa et Narbone, quae sunt civitates Galliae provinciae finitimae [ex] his regionibus, nominatim evocatis in Sontiatum fines

3 exercitum introduxit. Cuius adventu cognito Sontiates
magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum vale-
bant, in itinere agmen nostrum adorti primum eques-
4 tre proelium commiserunt, deinde, equitatu suo pulso
atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas
in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi
nostros disiectos adorti proelium renovarunt.

1 XXI. Pugnatum est diu atque acriter, cum Son-
tiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius
Aquitaniae salutem positam putarent, nostri autem,
quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adu-
lescentulo duce efficere possent, perspicui cuperent:
2 tandem confecti vulneribus hostes terga vertere. Quo-
rum magno numero interfecto Crassus ex itinere oppi-
dum Sontiatum oppugnare coepit. Quibus fortiter
3 resistentibus vineas turresque egit. Illi alias eruptione
temptata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis,
cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea
quod multis locis apud eos aerariae secturaeque sunt,
ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse
intellerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in
deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata arma
tradere iussi faciunt.

1 XXII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis
animis alia ex parte oppidi Adiatunnus, qui summam
imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi soldurios
2 appellant, quorum haec est condicio, uti omnibus in
vita commodis una cum iis fruantur, quorum se ami-
citiae dediderint, si quid his per vim accidat, aut eun-
dem casum una ferant aut sibi mortem consciscant;
3 neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam,
qui eo interfecto, cuius se amicitiae devovisset, mori
4 recusaret: cum his Adiatunnus eruptionem facere
conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum
ad arma milites concurrissent vehementerque ibi pu-
gnatum esset, repulsus in oppidum tamen, uti eadem
deditionis condicione uteretur, ab Crasso impetravit.

XXIII. Armis obsidibusque acceptis Crassus in 1
fines Vocatium et Tarusatum profectus est. Tum 2
vero barbari commoti, quod oppidum et natura loci
et manu munitum paucis diebus, quibus eo ventum
erat, expugnatum cognoverant, legatos quoque versum
dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare
coeperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, 3
quae sunt citerioris Hispaniae finitimae Aquitaniae:
inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu 4
magna cum auctoritate et magna cum hominum multi-
tudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deli- 5
guntur, qui una cum Quinto Sertorio omnes annos
fuerant summamque scientiam rei militaris habere
existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca 6
capere, castra munire, commeatibus nostros inter-
cludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, 7
suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hos-
tem et vagari et vias obsidere et castris satis prae-
sidii relinquere, ob eam causam minus commode fru-
mentum commeatumque sibi supportari, in dies hosti-
um numerum augeri, non cunctandum existimavit,
quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata, 8
ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem
pugnae constituit.

XXIII. Prima luce productis omnibus copiis 1
duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem con-
iectis, quid hostes consilii caperent, expectabat. Illi, 2
etsi propter multitudinem et veterem belli gloriam
paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existi-
mabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis
commeatu intercluso sine ullo vulnere victoria potiri,
et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese 3
recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis
infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio pro- 4
bato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese
castris tenebant. Hac re perspecta Crassus, cum sua 5
cunctatione atque opinione timoris hostes nostros mi-

lites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos omnibus cupientibus ad hostium castra contendit.

- 1 XXV. Ibi cum alii fossas complerent, alii multis telis coniectis defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem caespitibus comportandis speciem atque opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur telaque ex
- 2 loco superiore missa non frustra acciderent, equites circumitis hostium castris Crasso renuntiaverunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita facilemque aditum habere.

- 1 XXVI. Crassus equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent,
- 2 quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis iis cohortibus, quae praesidio castris relictæ intritæ ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad eas, quas
- 3 diximus, munitiones pervenerunt atque his prorutis prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri aut, quid rei gereretur, cognosci posset.
- 4 Tum vero clamore ab ea parte audito nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere
- 5 consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes undique circumventi desperatis omnibus rebus se per munitiones deicere et fuga salutem petere intenderunt.
- 6 Quos equitatus apertissimis campis consecratus ex milium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta multa nocte se in castra recipit.

- 1 XXVII. Hac audita pugna maxima pars Aquitaniae sese Crasso deditit obsidesque ultro misit; quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Taru-

sates, Elusates, Gates, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates; paucae ultimae nationes anni tempore confisae, 2 quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope 1 exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis essent neque ad eum umquam legatos de pace misissent, arbitratus, id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit; qui longe alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere coeperunt. Nam quod intellegebant, maximas nationes, 2 quae proelio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum 3 cum Caesar pervenisset castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma 4 ceperunt eosque in silvas reppulerunt et compluribus interfectis longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt.

XXVIII. Reliquis deinceps diebus Caesar silvas 1 caedere instituit et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem collocabat et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus con- 2 fecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, eius modi sunt tempestates consecutae, uti opus necessario intermitteretur et continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis 3 omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexobiisque, reliquis item civitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

C. IULI CAESARIS
BELLI GALLICI
LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCLXXXVIII.] I. Bellum Usipetum et
Tencterorum.

Usipetes et Tencteri a Suebis (quorum mores describuntur c. I, 3—III) exacti in Galliam transeunt, Menapios, Eburones Condrusosque aggrediuntur, partim a Caesare devincuntur, partim trans Rhenum (qui, sicut Mosa, describitur c. X) ad Sugambros se recipiunt, c. I—XV.

II. Caesar Rhenum transit.

Caesar ponte in Rheno facto in Germaniam transit, Sugambrorum agros devastat, Ubios a Suebis oppressos liberat, in Galliam redit, c. XVI—XVIII.

III. Res in Britannia gestae.

C. Volusenus Britanniae littora explorat. Caesar Morinos in deditionem accipit, classe coacta in Britanniam traicit, c. XX—XXIII. Aegre exercitu in terram exposito Britannos vincit, c. XXIII—XXVII. Classis Romana tempestate affligitur, c. XXVIII. XXVIII. Britanni rursus deficient, Caesar iterum eos devincit obsidibusque imperatis in Galliam redit, c. XXX—XXXVI.

III. Morini subacti. Menapii vexati.

Morini rebellionem faciunt. Caesar et hos subigit et Menapiorum agros devastat, c. XXXVII. XXXVIII.

1 I. Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Gnaeo Pompeio, Marco Crasso consulibus, Usipetes Germani et item Tencteri magna cum multitudine ho-

minum flumen Rhenum transierunt non longe a mari,
 quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quod ab 2
 Suebis complures annos exagitati bello premebantur
 et agri cultura prohibebantur. Sueborum gens est 3
 longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium.
 Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis 4
 singula milia armatorum bellandi causa ex finibus
 educunt. Reliqui, qui domi manserunt, se atque illos 5
 alunt; hi rursus in vicem anno post in armis sunt,
 illi domi remanent. Sic neque agri cultura nec ratio 6
 atque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati 7
 agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere
 uno in loco incolendi causa licet. Neque multum 8
 frumento, sed maximam partem lacte atque pecore
 vivunt, multumque sunt in venationibus; quae res et 9
 cibi genere et cotidiana exercitatione et libertate vitae,
 cum a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti
 nihil omnino contra voluntatem faciant, et vires alit
 et immani corporum magnitudine homines efficit. At- 10
 que in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis
 frigidissimis neque vestitus praeter pellis haberent
 quicquam, quarum propter exiguitatem magna est
 corporis pars aperta, et lavarentur in fluminibus.

II. Mercatoribus est aditus magis eo, ut, quae 1
 bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ul-
 lam rem ad se importari desiderent. Quin etiam iu- 2
 mentis, quibus maxime Galli delectantur quaeque im-
 penso parant pretio, Germani importatis [his] non
 utuntur, sed, quae sunt apud eos nata, parva atque
 deformia, haec cotidiana exercitatione, summi ut sint
 laboris, efficiunt. Equestribus proeliis saepe ex equis 3
 desiliunt ac pedibus proeliantur, equosque eodem re-
 manere vestigio assuefecerunt, ad quos se celeriter,
 cum usus est, recipiunt; neque eorum moribus turpius 4
 quicquam aut inertius habetur quam ephippiis uti.
 Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum 5
 quamvis pauci adire audent. Vinum ad se omnino 6

importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

- 1 III. Publice maximam putant esse laudem, quam
latissime a suis finibus vacare agros: hac re signi-
ficari, magnum numerum civitatum suam vim susti-
2 nere non posse. Itaque una ex parte a Suebis circiter
3 milia passuum sescenta agri vacare dicuntur. Ad al-
teram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas
ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et
paulo [quam] sunt eiusdem generis [et] ceteris huma-
niores, propterea quod Rhenum attingunt, multumque
4 ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinqui-
tatem [quod] Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos
cum Suebi, multis saepe bellis experti, propter am-
plitudinem gravitatemque civitatis finibus expellere
non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt ac multo
humiliores infirmioresque redegerunt.

- 1 III. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tenc-
teri, quos supra diximus, qui complures annos Suebo-
rum vim sustinuerunt, ad extremum tamen agris ex-
puli et multis locis Germaniae triennium vagati ad
2 Rhenum pervenerunt. Quas regiones Menapii incole-
bant et ad utramque ripam fluminis agros, aedificia
3 vicosque habebant; sed tantae multitudinis aditu per-
territi ex iis aedificiis, quae trans flumen habuerant,
demigraverunt et cis Rhenum dispositis praesidiis
4 Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti,
cum neque vi contendere propter inopiam navium ne-
que clam transire propter custodias Menapiorum pos-
sent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt
5 et tridui viam progressi rursus reverterunt atque omni
hoc itinere una nocte equitatu confecto inscios ino-
6 pinantesque Menapios oppresserunt, qui de Germano-
rum discessu per exploratores certiores facti sine metu
7 trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His in-
terfectis navibusque eorum occupatis, prius quam ea
pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior

fieret, flumen transierunt atque omnibus eorum aedificiis occupatis reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Caesar certior factus et infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicae consuetudinis, uti et viatores etiam invitos consistere cogant et, quid quisque eorum de quaque re audierit aut cognoverit, quaerant, et mercatores in oppidis vulgus circumsistat, quibusque ex regionibus veniant quasque ibi res cognoverint, pronuntiare cogant. His rebus atque auditionibus permoti de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos in vestigio paenitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

VI. Qua consuetudine cognita Caesar, ne graviori bello occurreret, maturius, quam consuerat, ad exercitum proficiscitur. Eo cum venisset, ea, quae fore suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes ab non nullis civitatibus ad Germanos invitatosque eos, uti ab Rheno discederent, omniaque, quae postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius vagabantur et in fines Eburorum et Condrusorum, qui sunt Treverorum clientes, pervenerant. Principibus Galliae evocatis Caesar ea, quae cognoverat, dissimulanda sibi existimavit eorumque animis permulsis et confirmatis equitatuque imperato bellum cum Germanis gerere constituit.

VII. Re frumentaria comparata equitibusque delectis iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab his venerunt, quorum haec fuit oratio: Germanos neque priores populo Romano bellum inferre, neque tamen recusare, si lacescantur, quin armis contendant, quod Germanorum consuetudo [haec] sit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant,

4 resistere neque deprecari. Haec tamen dicere, venisse
invitos, electos domo; si suam gratiam Romani velint,
posse iis utiles esse amicos; vel sibi agros attribuant
5 vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese
unis Suebis concedere, quibus ne di quidem immor-
tales pares esse possint; reliquum quidem in terris
esse neminem, quem non superare possint.

1 VIII. Ad haec, quae visum est, Caesar respon-
dit; sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his
2 amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque
verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos
occupare; neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari
3 tantae praesertim multitudini sine iniuria possint; sed
licere, si velint, in Ubiorum finibus considerare, quorum
sint legati apud se et de Sueborum iniuriis queran-
tur et a se auxilium petant: hoc se Ubiis impera-
turum.

1 VIII. Legati haec se ad suos relaturos dixerunt
et re deliberata post diem tertium ad Caesarem re-
versuros; interea ne propius se castra moveret, petie-
2 runt. Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse
3 dixit. Cognoverat enim, magnam partem equitatus
ab iis aliquot diebus ante praedandi frumentandique
causa ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos ex-
spectari equites atque eius rei causa moram interponi
arbitrabatur.

1 X. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in
finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta,
quae appellatur Vacalus, insulam [quae] efficit Bata-
2 vorum, [in Oceanum influit] neque longius ab Oceano
3 milibus passuum LXXX in Rhenum influit. Rhenus
autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo
spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum,
Mediomatricum, Tribocorum, Treverorum citatus fer-
4 tur et, ubi Oceano appropinquavit, in plures defluit
partes multis ingentibusque insulis effectis, quarum
pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur,

ex quibus sunt, qui piscibus atque ovis avium vivere 5 existimantur, multisque capitibus in Oceanum influit.

XI. Caesar cum ab hoste non amplius passuum 1 XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur; qui in itinere congressi magno opere, ne longius progrediretur, orabant. Cum id non im- 2 petrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret eosque pugna prohiberet, sibi ut potestatem faceret in Ubios legatos mit- 3 tendi; quorum si principes ac senatus sibi iureiurando a fidem fecisset, ea condicione, quae a Caesare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Haec omnia Caesar eodem illo 4 pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita equites eorum, qui abessent, reverterentur; tamen sese non longius milibus passuum quattuor aquationis causa processurum eo die dixit: huc postero die quam fre- 5 quantissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni equi- 6 tatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes proelio lacesserent et, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

XII. At hostes, ubi primum nostros equites con- 1 spexerunt, quorum erat V milium numerus, cum ipsi non amplius octingentos equites haberent, quod ii, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paulo ante a Caesare discesserant atque is dies in- 2 dutiis erat ab his petitus, impetu facto celeriter nostros perturbaverunt; rursus resistentibus, consuetudine 2 sua ad pedes desiluerunt, suffossis equis compluribusque nostris deiectis reliquos in fugam coniecerunt atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur quat- 3 tuor et LXX, in his vir fortissimus Piso Aquitanus, 4 amplissimo genere natus, cuius avus in civitate sua

regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appella-
tus. Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium
ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo vulnerato
deiectus, quoad potuit, fortissime restitit; cum circum-
ventus multis vulneribus acceptis cecidisset atque id
frater, qui iam proelio excesserat, procul animadver-
tisset, incitato equo se hostibus obtulit atque inter-
fectus est.

1 XIII. Hoc facto proelio Caesar neque iam sibi
legatos audiendos neque condiciones accipiendas ar-
bitrabatur ab iis, qui per dolum atque insidias, petita
2 pace, ultro bellum intulissent; expectare vero, dum
hostium copiae auferentur equitatusque reverteretur,
3 summae dementiae esse iudicabat, et cognita Gallorum
infirmirate, quantum iam apud eos hostes uno proelio
auctoritatis essent consecuti, sentiebat; quibus ad con-
4 silia capienda nihil spatii dandum existimabat. His
constitutis rebus et consilio cum legatis et quaestore
communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret,
oportunissima res accidit, quod postridie eius diei
mane eadem et perfidia et simulatione usi Germani
frequentes omnibus principibus maioribusque natu ad-
5 hibitis ad eum in castra venerunt, simul, ut diceba-
tur, sui purgandi causa, quod contra, atque esset dic-
tum et ipsi petissent, proelium pridie commisissent,
simul ut, si quid possent, de indutiis fallendo impe-
6 trarent. Quos sibi Caesar oblato gavisus illos retineri
iussit; ipse omnes copias castris eduxit equitatumque,
quod recenti proelio perterritum esse existimabat,
agmen subsequi iussit.

1 XIII. Acie triplici instituta et celeriter octo
milium itinere confecto prius ad hostium castra per-
venit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent.
2 Qui omnibus rebus subito perterriti et celeritate ad-
ventus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi
neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copi-
asne adversus hostem ducere, an castra defendere, an

fuga salutem petere praestaret. Quorum timor cum 3
fremitu et concursu significaretur, milites nostri pri-
stini diei perfidia incitati in castra irruperunt. Quo 4
loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper
nostris restiterunt atque inter carros impedimentaue
proelium commiserunt; at reliqua multitudo puerorum 5
mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesse-
rant Rhenumque transierant) passim fugere coepit;
ad quos consecrandos Caesar equitatum misit.

XV. Germani, post tergum clamore audito, cum 1
suos interfici viderent, armis abiectis signisque mili-
taribus relictis se ex castris eiecerunt, et cum ad con-
fluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua fuga 2
desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flu-
men praecipitaverunt atque ibi timore, lassitudine, vi
fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes 3
incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore,
cum hostium numerus capitum ccccxxx milium fuis-
set, se in castra receperunt. Caesar iis, quos in cas- 4
tris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi sup- 5
plicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros
vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt.
His Caesar libertatem concessit.

XVI. Germanico bello confecto multis de causis 1
Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum
illa fuit iustissima, quod, cum videret Germanos tam
facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque re-
bus eos timere voluit, cum intellegerent, et posse et
audere populi Romani exercitum Rhenum transire.
Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et 2
Tencterorum, quam supra commemoravi praedandi
frumentandique causa Mosam transisse neque proelio
interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in
fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxe-
rat. Ad quos cum Caesar nuntios misisset, qui postu- 3
larent, eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi
dederent, responderunt: Populi Romani imperium Rhe- 4

num finire: si se invito Germanos in Galliam transire non aequum existimaret, cur sui quicquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postulare? Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magno opere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suebis premerentur; vel, si id facere occupationibus rei publicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi *ad* auxilium spemque reliqui temporis satis futurum. Tantum esse nomen atque opinionem eius exercitus Ariovisto pulso et hoc novissimo proelio facto etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione et amicitia populi Romani tuti esse possint. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

1 XVII. Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat; sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque
2 populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem pontis hanc
3 instituit. Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo praeacuta dimensa ad altitudinem fluminis intervallo
4 pedum duorum inter se iungebat. Haec cum machinationibus immissa in flumen defixerat fistucisque adegerat, non publicae modo directe ad perpendicularum, sed prone ac fastigate, ut secundum naturam fluminis
5 procumberent, his item contraria duo ad eundem modum iuncta intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis
6 versa statuebat. Haec utraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte
7 tinebantur; quibus disclusis atque in contrariam partem revinctis tanta erat operis firmitudo atque ea

rerum natura, ut, quo maior vis aquae se incitavisset, hoc artius illigata tenerentur. Haec directa materia 8 iniecta contexebantur ac longuriis cratibusque consternebantur; ac nihilo setius sublicae et ad inferior 9 rem partem fluminis oblique agebantur, quae pro ariete subiectae et cum omni opere coniunctae vim fluminis exciperent, et aliae item supra pontem me- 10 diocri spatio, ut, si arborum trunci sive naves deiciendi operis essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII. Diebus decem, quibus materia coepta erat 1 comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio 2 relicto in fines Sugambrorum contendit. Interim a 3 compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit obsidesque ad se adduci iubet. Sugambri ex 4 eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata hortantibus iis, quos ex Tencteris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant suaque omnia exportaverant seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

XVIII. Caesar paucos dies in eorum finibus mo- 1 ratus omnibus vicis aedificiisque incensis frumentisque succisis se in fines Ubiorum recepit atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suebis premerentur, haec ab iis cognovit: Suebos, posteaquam per exploratores 2 pontem fieri comperissent, more suo concilio habito nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaeque omnia in silvis ponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium 3 fere regionum earum, quas Suebi obtinerent; hic Romanorum adventum expectare atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Caesar comperit, omnibus re- 4 bus iis confectis, quarum rerum causa traducere exercitum constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut

Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino decem et octo trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit pontemque rescidit.

- 1 XX. Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi
in his locis, quod omnis Gallia ad septentriones ver-
git, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam pro-
ficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis
hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegebat
2 et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret,
tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo in-
sulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, por-
tus, aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant
3 incognita. Neque enim temere praeter mercatores illo
adiit quisquam, neque iis ipsis quicquam praeter oram
maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gal-
4 lias, notum est. Itaque vocatis ad se undique mer-
catoribus, neque quanta esset insulae magnitudo, neque
quae aut quantae nationes incolerent, neque quem
usum belli haberent aut quibus institutis uterentur,
neque qui essent ad maiorum navium multitudinem
idonei portus, reperire poterat.

- 1 XXI. Ad haec cognoscenda, priusquam periculum
faceret, idoneum esse arbitratus Gaium Volusenum
2 cum navi longa praemittit. Huic mandat, ut explo-
ratis omnibus rebus ad se quam primum revertatur.
3 Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod
4 inde erat brevissimus in Britanniam traiectus. Huc
naves undique ex finitimis regionibus et, quam supe-
riore aestate ad Veneticum bellum effecerat classem,
5 iubet convenire. Interim consilio eius cognito et per
mercatores perlato ad Britannos, a compluribus in-
sulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui pollice-
antur obsides dare atque imperio populi Romani ob-
6 temperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus horta-
tusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum
7 remittit, et cum iis una Commium, quem ipse Atre-

batibus superatis regem ibi constituerat, cuius et virtutem et consilium probabat et quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusque auctoritas in his regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas 8 possit, adeat civitates horteturque, ut populi Romani fidem sequantur, seque celeriter eo venturum nuntiet. Volusenus perspectis regionibus omnibus, quantum ei 9 facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Caesarem revertitur, quaeque ibi perspexisset, renuntiat.

XXII. Dum in his locis Caesar navium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent, seque ea, quae imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi Caesar satis oportune accidisse arbitratus, 2 quod neque post tergum hostem relinquere volebat neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat neque has tantularum rerum occupationes Britanniae anteponendas iudicabat, magnum iis numerum obsidum imperat. Quibus adductis eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis con- 3 tractisque, quod satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quod praeterea navium longarum habebat, quaestori, legatis praefectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo 4 loco ab milibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eundem portum venire possent: has equitibus distribuit. Reliquum exercitum Quinto Titurio 5 Sabino et Lucio Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit; Publium 6 Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

XXIII. His constitutis rebus nactus idoneam ad 1 navigandum tempestatem tertia fere vigilia solvit

equitesque in ulteriorem portum progredi et naves
2 conscendere et se sequi iussit. A quibus cum paulo
tardius esset administratum, ipse hora circiter diei
quarta cum primis navibus Britanniam attingit atque
ibi in omnibus collibus expositas hostium copias ar-
3 matas conspexit. Cuius loci haec erat natura, atque
ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis
4 superioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad
egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus,
dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam
5 in ancoris exspectavit. Interim legatis tribunisque
militum convocatis, et quae ex Voluseno cognosset
et quae fieri vellet, ostendit monuitque, ut rei mili-
taris ratio, maxime ut maritimae res postularent, ut
quae celerem atque instabilem motum haberent, ad
nutum et ad tempus omnes res ab iis administraren-
6 tur. His dimissis et ventum et aestum uno tempore
nactus secundum, dato signo et sublatis ancoris cir-
citer milia passuum septem ab eo loco progressus,
aperto ac plano litore naves constituit.

1 XXIII. At barbari, consilio Romanorum cognito,
praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere
in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti
2 nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has
causas summa difficultas, quod naves propter magni-
tudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus
autem ignotis locis, impeditis manibus magno et gravi
onere armorum oppressis simul et de navibus desilien-
dum et in fluctibus consistendum et cum hostibus
3 erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut paulum
in aquam progressi omnibus membris expeditis, no-
tissimis locis audacter tela conicerent et equos insue-
4 factos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti at-
que huius omnino generis pugnae imperiti non eadem
alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis
consueverant, utebantur.

1 XXV. Quod ubi Caesar animadvertit, naves lon-

gas, quarum et species erat barbaris inusitatio et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac summoveri iussit; quae res magno usui nostris fuit. Nam et navium figura et remorum motu 2 et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt ac paulum modo pedem rettulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret, *Desilite*, inquit, *milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum rei publicae atque imperatori officium praestitero*. Hoc cum voce magna dixisset, 4 se ex navi proiecit atque in hostes aquilam ferre coepit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt. Hos 5 item ex proximis [primis] navibus cum conspexissent, subsecuti hostibus appropinquant.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri 1 tamen, quod neque ordines servare neque firmiter insistere neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat, magno opere perturbabantur; hostes vero, notis 2 omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis imple- 3 ditos adoriebantur, plures paucos circumstiebant, alii ab latere aperto in universos tela coniciebant. Quod 4 cum animadvertisset Caesar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit et, quos laborantes conspexerat, his subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis om- 5 nibus consecutis in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt, neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

1 XXVII. Hostes proelio superati, simul atque se
ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de
pace miserunt, obsides daturus, quaeque imperasset,
2 facturos [esse] polliciti sunt. Una cum his legatis
Commius Atrebas venit, quem supra demonstraveram
3 a Caesare in Britanniam praemisum. Hunc illi e
navi egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris
mandata deferret, comprehenderant atque in vincula
4 coniecerant; tum proelio facto remiserunt. In petenda
pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt et
5 propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Cae-
sar questus, quod, cum ultro in continentem legatis
missis pacem ab se petissent, bellum sine causa in-
tulissent, ignoscere imprudentiae dixit obsidesque im-
6 peravit; quorum illi partem statim dederunt, partem
ex longinquo locis arcessitam paucis diebus sese
7 daturus dixerunt. Interea suos remigrare in agros
iusserunt, principesque undique convenire et se civita-
tesque suas Caesari commendare coeperunt.

1 XXVIII. His rebus pace confirmata, post diem
quartum, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII,
de quibus supra demonstratum est, quae equites sus-
tulerant, ex superiore portu leni vento solverunt.
2 Quae cum appropinquarent Britanniae et ex castris
viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla
earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde
erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem par-
tem insulae, quae est propius solis occasum, magno
3 sui cum periculo deicerentur; quae tamen ancoris iac-
tis cum fluctibus complerentur, necessario adversa
nocte in altum provectae continentem petierunt.

1 XXVIII. Eadem nocte accidit, ut esset luna ple-
na, qui dies maritimos aestus maximos in Oceano ef-
ficere consuevit, nostrisque id erat incognitum. Ita
uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum
transportandum curaverat quasque in aridum subduxe-
rat, aestus compleverat, et onerarias, quae ad ancoras

erant deligatae, tempestas afflictabat, neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis reliquae cum 3 essent funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naves erant aliae, quibus reportari 4 possent, et omnia deerant, quae ad reficiendas naves erant usui, et, quod omnibus constabat, hiemari in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

XXX. Quibus rebus cognitis principes Britanniae, 1 qui post proelium ad Caesarem convenerant, inter se collocuti, cum equites et naves et frumentum Romanis deesse intellegerent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportaverat, optimum factu esse duxerunt rebellionem 2 facta frumento commeatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod his superatis aut reditu interclusis neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus 3 coniuratione facta paulatim ex castris discedere ac suos clam ex agris deducere coeperunt.

XXXI. At Caesar, etsi nondum eorum consilia 1 cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia 2 comparabat. Nam et frumentum ex agris cotidie in castra conferebat et, quae gravissime afflictae erant naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur et, quae ad eas res erant usui, ex continenti comportari iubebat. Itaque, cum summo studio a militibus administraretur, XII navibus amissis, 3 reliquis ut navigari commode posset, effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quae appellabatur sep-

tima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari nuntiaverunt, pulverem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, 2 quam in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem cohortes succedere, reliquas armari et confestim sese 3 subsequi iussit. Cum paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione ex omnibus partibus tela conici 4 animadvertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento pars una erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant; tum dispersos depositis armis in metendo 5 occupatos subito adorti, paucis interfectis reliquos incertis ordinibus perturbaverant, simul equitatu atque essedis circumdederant.

1 XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo per omnes partes perequitant et tela coniciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeliantur. 2 Aurigae interim paulatim ex proelio excedunt atque ita currus collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habent. 3 Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant, ac tantum usu cotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco incitados equos sustinere et brevi moderari ac flectere et per temonem percurrere et in iugo insistere et se inde in currus citissime recipere consuerint.

1 XXXIII. Quibus rebus perturbatis nostris novitate pugnae tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque eius adventu hostes constiterunt, nostri

se ex timore receperunt. Quo facto ad lacesendum 2
et ad committendum proelium alienum esse tempus
arbitratus suo se loco continuit et brevi tempore in-
termisso in castra legiones reduxit. Dum haec gerun- 3
tur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris
reliqui, discesserunt. Secutae sunt continuos com- 4
plures dies tempestates, quae et nostros in castris
continherent et hostem a pugna prohiberent. Interim 5
barbari nuntios in omnes partes dimiserunt paucita-
temque nostrorum militum suis praedicaverunt et,
quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui libe-
randi facultas daretur, si Romanos castris expulissent,
demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitu- 6
dine peditatus equitatusque coacta ad castra venerunt.

XXXV. Caesar etsi idem, quod superioribus die- 1
bus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi,
celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites
circiter xxx, quos Commius Atrebas, de quo ante dic-
tum est, secum transportaverat, legiones in acie pro cas-
tris constituit. Commisso proelio diutius nostrorum 2
militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga
verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu 3
et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occi-
derunt, deinde omnibus longe lateque aedificiis incen-
sis se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati ab hostibus missi ad 1
Caesarem de pace venerunt. His Caesar numerum 2
obsidum, quem ante imperaverat, duplicavit eosque in
continentem adduci iussit, quod propinqua die aequi-
noctii infirmis navibus hiemi navigationem subicien-
dam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem 3
nactus paulo post mediam noctem naves solvit; quae
omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex 4
iis onerariae duae eosdem, quos reliqui, portus capere
non potuerunt et paulo infra delatae sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus cum essent expositi 1
milites circiter trecenti atque in castra contenderent,

- Morini, quos Caesar in Britanniam profisciscens pacatos reliquerat, spe praedae adducti primo non ita magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter milia sex convenerunt. Qua re nuntiata Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit.
- Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt atque amplius horis quattuor fortissime pugnauerunt et paucis vulneribus acceptis complures ex his occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes abiectis armis terga verterunt, magnusque eorum numerus est occisus.
- XXXVIII. Caesar postero die Titum Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo superiore anno perfugio erant usi, omnes fere in potestatem Labieni pervenerunt. At Q. Titurius et Lucius Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesarem receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duae omnino civitates ex Britannia obsides miserunt, reliquae neglexerunt.
- His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum viginti supplicatio a senatu decreta est.
-

C. IULI CAESARIS
BELLIGALLICI
LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCC.] I. Alterum bellum Britannicum.

Caesar magnam classem in Gallia parari iubet; ipse in Illyrico Pirustas cohibet, c. I. In Galliam reversus Treverorum turbas componit, Dumnorigem interficit, Aeduos coercet, c. II—VII. Iterum in Britanniam traicit, c. VIII—XI, quae describitur c. XII—XIII. Caesar Cassivellaunum ducem devincit, Trinobantes et alias quasdam gentes in deditionem accipit, c. XV—XXII; in Galliam redit, c. XXIII.

II. Bellum Ambiorigis.

Eburones Ambiorige et Caturvolco ducibus deficiunt. Sabinus et Cotta legati cum quindecim cohortibus conciduntur, c. XXXIII—XXXVII. Nervii cum Aduatucis atque Eburonibus Q. Ciceronis castra graviter oppugnant, c. XXXVIII—XXXVIII, a Caesare profigantur, c. XXXXVIII—LIII, 2.

III. Senonum et Treverorum motus.

Senones et Treveri res novas moliantur, sed interfecto Indutiomaro Gallia fit paulo quietior, c. LIII, 3—LVIII.

I. Lucio Domitio, Ap. Claudio consulibus discedens 1 ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti, quam plurimas possent, hieme naves aedificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi sub- 2 ductionesque paulo facit humiliores, quam quibus in

nostro mari uti consuevimus, atque id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera ac multitudinem iumentorum transportandam paulo latiores, quam quibus
3 in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem humilitas multum adiuvat.
1 Ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania
5 apportari iubet. Ipse conventibus Galliae citerioris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem provinciae incursionibus vastari audiebat. Eo cum venisset, civitatibus milites imperat
7 certumque in locum convenire iubet. Qua re nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos
esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. Percepta oratione eorum Caesar obsides imperat
9 eosque ad certum diem adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat.
10 Iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem aestiment poenamque constituent.
11 II. His confectis rebus conventibusque peractis in citeriorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum
12 proficiscitur. Eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis singulari militum studio in summa omnium rerum inopia circiter sescentas eius generis, cuius
supra demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis
3 diebus deduci possint. Collaudatis militibus atque iis, qui negotio praefuerant, quid fieri velit, ostendit atque omnes ad portum Itium convenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam traectum esse cognoverat,
circiter milium passuum XXX [transmissum] a continenti: huic rei quod satis esse visum est militum,
4 reliquit. Ipse cum legionibus expeditis IIII et equitibus DCCC in fines Treverorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia veniebant neque imperio parebant Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Haec civitas longe plurimum totius Galliae 1
equitatu valet magnasque habet copias peditum, Rhe-
numque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civi- 2
tate duo de principatu inter se contendebant, Indutio-
marus et Cingetorix; e quibus alter, simul atque de 3
Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum
venit, se suosque omnes in officio futuros neque ab
amicitia populi Romani defecturos confirmavit, quae-
que in Treveris gererentur, ostendit. At Indutiomarus 4
equitatum peditatumque cogere iisque, qui per aetatem
in armis esse non poterant, in silvam Arduennam ab-
ditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Tre-
verorum a flumine Rheno ad initium Remorum per-
tinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam non 5
nulli principes ex ea civitate, et familiaritate Cingeto-
rigis adducti et adventu nostri exercitus perterriti, ad
Caesarem venerunt et de suis privatim rebus ab eo
petere coeperunt, quoniam civitati consulere non pos-
sent, veritus, ne ab omnibus desereretur, [Indutio-
marus] legatos ad Caesarem mittit: Sese idcirco ab 6
suis discedere atque ad eum venire noluisse, quo
facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobili-
tatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur:
itaque esse civitatem in sua potestate, seseque, si 7
Caesar permitteret, ad eum in castra venturum, suas
civitatisque fortunas eius fidei permissurum.

III. Caesar, etsi intellegebat, qua de causa ea 1
dicerentur quaeque eum res ab instituto consilio de-
terreret, tamen, ne aetatem in Treveris consumere
cogeretur omnibus ad Britannicum bellum rebus com-
paratis, Indutiomarum ad se cum ducentis obsidibus
venire iussit. His adductis, in iis filio propinquisque 2
eius omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus
Indutiomarum hortatusque est, uti in officio maneret;
nihil tamen setius principibus Treverorum ad se con- 3
vocatis hos singillatim Cingetorigi conciliavit, quod
cum merito eius a se fieri intellegebat, tum magni

interesse arbitrabatur eius auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui, et, qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

1 V. His rebus constitutis Caesar ad portum Itium
2 cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit, LX naves,
quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas cursum tenere non potuisse atque eodem, unde erant profectae, revertisse; reliquas paratas ad navigandum
3 atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equitatus totius Galliae convenit numero milium quattuor
4 principesque ex omnibus civitatibus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat, quod, cum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

1 VI. Erat una cum ceteris Dumnorix Aeduus, de quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter
2 Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc, quod in concilio Aeduum Dumnorix dixerat, sibi a Caesare regnum civitatis deferri; quod dictum Aedui graviter ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos
3 ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Caesar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod insuetus navigandi mare timeret, partim
4 quod religionibus impediri sese diceret. Postea quam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliae sollicitare, sevocare singulos hortarique coepit, uti in continenti remanerent; metu territare: non sine causa fieri, ut Gallia
5 omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Caesaris, ut, quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos
6 omnes in Britanniam traductos necaret; fidem reliquis

interponere, ius iurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur. 7

VII. Qua re cognita Caesar, quod tantum civitati 1 Aeduae dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, 2 prospiciendum, ne quid sibi ac rei publicae nocere posset. Itaque dies circiter xxv in eo loco commo- 3 ratus, quod Corus ventus navigationem impediabat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen setius omnia eius consilia cognosceret; tandem idoneam nactus tempestatem milites equitesque conscendere in naves iubet. At omnium 5 impeditis animis Dumnorix cum equitibus Aeduorum a castris insciente Caesare domum discedere coepit. Qua re nuntiata, Caesar intermissa profectioe atque 6 omnibus rebus postpositis magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit retrahique imperat; si 7 vim faciat neque pareat, interfici iubet, nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. Ille enim revocatus resistere 8 ac se manu defendere suorumque fidem implorare coepit, saepe clamitans, liberum se liberaeque esse civitatis. Illi, ut erat imperatum, circumstant hunc 9 minem atque interficiunt; at equites Aedui ad Caesarem omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum 1 tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, ut portus tueretur et rem frumentariam provideret, quaeque in Gallia gererentur, cognosceret consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque 2 legionibus et pari numero equitum, quem in continenti reliquerat, ad solis occasum naves solvit et leni Africo proventus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit et longius delatus aestu orta luce sub

3 sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus
aestus commutationem secutus remis contendit, ut eam
partem insulae caperet, qua optimum esse egressum
4 superiore aestate cognoverat. Qua in re admodum
fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibus
que navigiis non intermisso remigandi labore longarum
5 navium cursum adaequarunt. Accessum est ad Bri-
tanniam omnibus navibus meridiano fere tempore,
6 neque in eo loco hostis est visus; sed, ut postea
Caesar ex captivis cognovit, cum magnae manus eo
convenissent, multitudo navium perterritae, quae cum
annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fe-
cerat, amplius octingentae uno erant visae tempore, a
litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant.

1 VIII. Caesar exposito exercitu et loco castris
idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco
hostium copiae consedisent, cohortibus decem ad mare
relictis et equitibus trecentis, qui praesidio navibus
essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus
veritus navibus, quod in litore molli atque aperto
deligatas ad ancoram relinquebat, et praesidio navi-
2 busque Quintum Atrium rae fecit. Ipse noctu pro-
gressus milia passuum circiter XII hostium copias con-
3 spicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen
progressi ex loco superio e nostros prohibere et proe-
4 lium committere coeperunt. Repulsi ab equitatu se in
silvas abdiderunt, locum nacti egregie et natura et
opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur,
causa iam ante prae paraverant: nam crebris arboribus
5 succisis omnes introitus erant praecclusi. Ipsi ex silvis
rari propugnabant nostrosque intra munitiones ingredi
6 prohibebant. At milites egionis septimae testudine
facta et aggere ad munitiones adiecto locum ceperunt
eosque ex silvis expulerunt paucis vulneribus acceptis.
7 Sed eos fugientes longius Caesar prosequi vetuit, et quod
loci naturam ignorabat, et quod magna parte diei con-
sumpta munitioni castrorum tempus relinquere volebat.

X. Postridie eius diei mane triperito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. His aliquantum itineris progressis, 2 cum iam extremi essent in prospectu, equites a Quinto Atrio ad Caesarem venerunt, qui nuntiarent, superiore nocte maxima coorta tempestate prope omnes naves afflictas atque in litore eiectas esse, quod neque ancorae funesque subsisterent neque nautae gubernatoresque vim tempestatis pati possent: itaque ex eo con- 3 cursu navium magnum esse incommodum acceptum.

XI. His rebus cognitis Caesar legiones equitatum- 1 que revocari atque in itinere resistere iubet, ipse ad naves revertitur; eadem fere, quae ex nuntiis litterisque 2 cognoverat, coram perspicit, sic ut amissis circiter XL navibus reliquae tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit et ex 3 continenti alios arcessi iubet; Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quae sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multae operae ac 5 laboris, tamen commodissimum esse statuit omnes naves subduci et cum castris una munitione coniungi. In his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis 6 quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus castrisque egregie munitis easdem 7 copias, quas ante, praesidio navibus reliquit, ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo cum venisset, maiores 8 iam undique in eum locum copiae Britannorum convenerant summa imperii bellicae administrandi communi consilio permissa Cassivellauno; cuius fines a 9 maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. Huic 9 superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant; sed nostro adventu permoti Britannii hunc toti bello imperioque praefecerant.

XII. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos 1 natos in insula ipsi memoria proditum dicunt, maritima 2 pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi causa ex

Belgio transierunt (qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt) et bello illato ibi permanserunt atque agros
3 colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo creberrimaeque aedificia fere Gallicis consimilia, pecorum
4 magnus numerus. Utuntur aut aere [aut nummo aureo] aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed eius
5 exigua est copia; aere utuntur importato. Materia cuiusque generis, ut in Gallia, est praeter fagum atque
6 abietem. Leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant; haec tamen alunt animi voluptatisque
7 causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

1 XIII. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves appellantur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Hoc pertinet circiter milia passuum quingenta.
2 Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem; qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus,
3 atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona; complures praeterea minores subiectae insulae existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos xxx
4 sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breviores esse quam in continenti noctes videbamus.
5 Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, 6 septingentorum milium. Tertium est contra septentriones; cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc milia passuum octingenta in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu viciens centenum milium passuum.

XIII. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, 1
qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis,
neque multum a Gallica differunt consuetudine. In- 2
teriores plerique frumenta non serunt, sed lacte et
carne vivunt pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se
Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem,
atque hoc horridiores sunt in pugna aspectu; capillo- 3
que sunt promisso atque omni parte corporis rasa
praeter caput et labrum superius. Uxores habent deni 4
duodenique inter se communes, et maxime fratres cum
fratribus parentesque cum liberis; sed, qui sunt ex iis 5
nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quae-
que deducta est.

XV. Equites hostium essedariiue acriter proelio 1
cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut
nostri omnibus partibus superiores fuerint atque eos
in silvas collesque compulerint; sed compluribus inter- 2
fectis cupidius insecuti non nullos ex suis amiserunt.
At illi intermisso spatio, imprudentibus nostris atque 3
occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis
eiecerunt impetuque in eos facto, qui erant in statione
pro castris collocati, acriter pugnauerunt, duabusque 4
missis subsidio cohortibus a Caesare, atque his primis
legionum duarum, cum hae perexiguo intermisso loci
spatio inter se constitissent, novo genere pugnae per-
territis nostris per medios audacissime perruperunt
seque inde incolumes receperunt. Eo die Quintus 5
Laberius Durus tribunus militum interficitur. Illi
pluribus submissis cohortibus repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnae, cum sub oculis 1
omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est,
nostros propter gravitatem armorum, quod neque in-
sequi cedentes possent neque ab signis discedere au-
derent, minus aptos esse ad huius generis hostem,
equites autem magno cum periculo proelio dimicare, 2
propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent
et, cum paulum ab legionibus nostros removissent, ex

essedis desilirent et pedibus dispari proelio contenderent. Equestris autem proelii ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut numquam conferti, sed rari magnisque intervallis proeliarentur stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent integrique et recentes defetigatis succederent.

1 XVII. Postero die procul a castris hostes in colli-
bus constiterunt rarique se ostendere et lenius quam
2 pridie nostros equites proelio lacescere coeperunt. Sed
meridie, cum Caesar pabulandi causa tres legiones
atque omnem equitatum cum Gaio Trebonio legato
misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores
advolaverunt, sic uti ab signis legionibusque non ab-
3 sisterent. Nostri acriter in eos impetu facto reppu-
lerunt neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio
confisi equites, cum post se legiones viderent, prae-
4 cipites hostes egerunt, magnoque eorum numero inter-
fecto neque sui colligendi neque consistendi aut ex
5 essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga
protinus, quae undique convenerant, auxilia discesse-
runt, neque post id tempus umquam summis nobiscum
copiis hostes contenderunt.

1 XVIII. Caesar cognito consilio eorum ad flumen
Tamesim in fines Cassivellauni exercitum duxit; quod
flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre,
2 transiri potest. Eo cum venisset, animum advertit,
ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium
3 instructas. Ripa autem erat acutis sudibus praefixis
munita, eiusdemque generis sub aqua defixae sudes
4 flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis per-
fugisque Caesar praemisso equitatu confestim legiones
5 subsequi iussit. Sed ea celeritate atque eo impetu
milites ierunt, cum capite solo ex aqua exstarent, ut
hostes impetum legionum atque equitum sustinere non
possent ripasque dimitterent ac se fugae mandarent.

1 XVIII. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus,

omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus copiis, milibus circiter quattuor essedariorum relictis, itinera nostra servabat paulumque ex via excedebat locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat et, cum equitatus noster liberius praedandi vastandi- 2 que causa se in agros eiecerat, omnibus viis semitisque essedarios ex silvis emittebat et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque 3 longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur, et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum 1 regionum civitas, ex qua Mandubracius adulescens Caesaris fidem secutus ad eum in continentem Galliam venerat, cuius pater in ea civitate regnum obtinuerat interfectusque erat a Cassivellauno, ipse fuga mortem vitaverat, legatos ad Caesarem mittunt pollicenturque, sese ei dedituros atque imperata facturos; petunt, 2 ut Mandubracium ab iniuria Cassivellauni defendat atque in civitatem mittat, qui praesit imperiumque obtineat. His Caesar imperat obsides quadraginta 3 frumentumque exercitui Mandubraciumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum 4 frumentumque miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis atque ab omni mili- 1 tum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Caesari dedunt. Ab iis cognoscit, non longe ex eo loco oppi- 2 dum Cassivellauni abesse silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas 3 impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consuerunt. Eo 4

proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex
5 partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt seseque
6 alia ex parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

1 XXII. Dum haec in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus quattuor reges praeerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segovax, nuntios mittit atque iis imperat, uti coactis omnibus copiis castra navalia de improvviso adoriantur atque oppu-
2 gnent. Ii cum ad castra venissent, nostri eruptione facta multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce
3 Lugotorige suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus hoc proelio nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad
4 Caesarem mittit. Caesar, cum constituisset hiemare in continenti propter repentinos Galliae motus, neque multum aestatis superesset, atque id facile extrahi posse intellexeret, obsides imperat et, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet,
5 constituit; interdicat atque imperat Cassivellauno, ne Mandubracio neu Trinobantibus noceat.

1 XXIII. Obsidibus acceptis exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et
2 captivorum magnum numerum habebat et non nullae tempestate deperierant naves, duobus commeatibus
3 exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, uti ex tanto navium numero tot navigationibus neque hoc
neque superiore anno ulla omnino navis, quae milites
4 portaret, desideraretur, et ex iis, quae inanes ex continenti ad eum remitterentur, et prioris commeatus expositis militibus et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucae locum caperent, reli-

quae fere omnes reicerentur. Quas cum aliquamdiu 5
Caesar frustra exspectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quod aequinoctium suberat, necessario angustius milites collocavit ac, summa tranquillitate consecuta, secunda inita cum solvisset vigilia, 6
prima luce terram attigit omnesque incolumes naves perduxit.

XXIII. Subductis navibus concilioque Gallorum 1
Samarobriuae peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis collocare legionesque in plures civitates distribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam Gaio Fabio 2
legato dedit, alteram in Nervios Quinto Ciceroni, tertiam in Esubios Lucio Roscio; quartam in Remis cum Tito Labieno in confinio Treverorum hiemare iussit; tres in Belgis collocavit; his Marcum Crassum quaestorem et Lucium Munatium Plancum et Gaium Trebonium legatos praefecit. Unam legionem, quam proxime 4
trans Padum conscripserat, et cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catuvolci erant, misit. His militibus Quintum Titurium Sabinum et Lucium 5
Aurunculeium Cottam legatos praeesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit. Atque 7
harum tamen omnium legionum hiberna praeter eam, quam Lucio Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat, milibus passuum centum continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocatas 8
munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus 1
Tasgetius, cuius maiores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Caesar pro eius virtute atque in se 2
benevolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. Ter- 3

tium iam hunc annum regnantem inimici [iam] multis palam ex civitate [etiis] auctoribus [eum] interfecerunt.

- 4 Defertur ea res ad Caesarem. Ille veritus, quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, Lucium Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique hiemare, quorumque opera cognoverat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus [legatis quaestoribusque], quibus legiones tradiderat, certior factus est, in hiberna perventum locumque hibernis esse munitum.

- 1 XXVI. Diebus circiter quindecim, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis
2 ortum est ab Ambiorige et Catuvolco; qui, cum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treveri nuntiis impulsus suos concitaverunt subitoque
3 oppressis lignatoribus magna manu ad castra oppugnatum venerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent vallumque ascendissent atque una ex parte Hispanis equitibus emissis equestri proelio superiores fuissent, desperata re hostes suos ab oppugnatione reducerunt.
4 Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodiret: habere sese, quae de re communi dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse sperarent.

- 1 XXVII. Mittitur ad eos colloquendi causa Gaius Arpineius eques Romanus, familiaris Quinti Titurii, et Quintus Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem ventitare consueverat; apud quos
2 Ambiorix ad hunc modum locutus est: Sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis, finitimis suis, pendere consuesset, quodque ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi essent, quos Aduatuci obsidum numero missos apud se in servitute et
3 catenis tenuissent; neque id, quod fecerit de oppugna-

tione castrorum, aut iudicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis, suaque esse eius modi imperia, ut non minus haberet iuris in se multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, 4 quod repentinae Gallorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum superari posse confidat. Sed esse Gal- 5 liae commune consilium: omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alterae legioni subsidio venire posset. Non facile Gallos 6 Gallis negare potuisse, praesertim cum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. Quibus 7 quoniam pro pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro beneficiis Caesaris: monere, orare Titurium pro hospitio, ut suae ac militum saluti consulat. Magnam manum Germanorum conductam Rhenum trans- 8 isse; hanc affore biduo. Ipsorum esse consilium, ve- 9 lintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter milia passuum circiter quinquaginta, alter paulo amplius ab iis absit. Illud se polliceri et iure 10 iurando confirmare, tutum iter per fines daturum. Quod 11 cum faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur, et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix.

XXVIII. Arpineius et Iunius, quae audierunt, ad 1 legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existimabant, maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt, magnaque 2 inter eos exsistit controversia. Lucius Aurunculeius 3 compluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones nihil temere agendum neque ex hibernis iniussu Caesaris discedendum existimabant; quantavis 4

[magnas etiam] copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium impetum multis ultro vulneribus illatis fortissime sustinuerint; re frumentaria non premi; interea et ex proximis hibernis et a Caesare conventura subsidia; postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore hoste de summis rebus capere consilium?

1 XXVIII. Contra ea Titurius sero facturos clamitabat, cum maiores manus hostium adiunctis Germanis convenissent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. Brevem consulendi esse occasionem. Caesarem arbitrari profectum in Italiam; neque aliter Carnutes interficiundi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta 2 contemptione nostri ad castra venturos esse. Non hostem auctorem, sed rem spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et superiores nostras victorias; ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi Romani imperium redactam, 3 superiore gloria rei militaris extincta. Postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad eius 4 modi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nihil esset durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiret, unam esse in celeritate 5 positam salutem. Cottae quidem atque eorum, qui dissentirent, consilium quem habere exitum? in quo si non praesens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset timenda.

1 XXX. Hac in utramque partem disputatione habita, cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur, *Vincite*, inquit, *si ita vultis*, Sabinus, et id clariore voce, 2 ut magna pars militum exaudiret; *neque is sum*, inquit, *qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient;* 3 *si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent; qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti communem cum reliquis belli casum sustineant,*

non reiecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant.

XXXI. Consurgitur ex consilio; comprehendunt 1
utrumque et orant, ne sua dissensione et pertinacia
rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, 2
seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes
sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se
salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noc- 3
tem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus:
superat sententia Sabini. Pronuntiatur, prima luce 4
ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum
sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare
posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere
cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo 5
maneatur et languore militum et vigiliis periculum
augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut 6
quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine
amicissimo [Ambiorige] consilium datum, longissimo
agmine maximisque impedimentis.

XXXII. At hostes, posteaquam ex nocturno fre- 1
mitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, col-
locatis insidiis bipertito in silvis oportuno atque occulto
loco a milibus passuum circiter duobus Romanorum
adventum exspectabant, et cum se maior pars agminis 2
in magnam convallem demisisset, ex utraque parte eius
vallis subito se ostenderunt novissimosque premere et
primos prohibere ascensu atque iniquissimo nostris
loco proelium committere coeperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, qui nihil ante 1
providisset, trepidare et concursare cohortesque dispo-
nere, haec tamen ipsa timide atque ut eum omnia
deficere viderentur; quod plerumque iis accidere con-
suevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur.
At Cotta, qui cogitasset, haec posse in itinere accidere, 2
atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset,
nulla in re communi saluti deerat: et in appellandis
cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis

3 officia praestabat. Cum propter longitudinem agminis
minus facile omnia per se obire et, quid quoque loco
faciendum esset, providere possent, iusserunt pronun-
4 tiare, ut impedimenta relinquerent atque in orbem con-
5 sisterent. Quod consilium etsi in eius modi casu re-
prehendendum non est, tamen incommode accidit: nam
et nostris militibus spem minuit et hostes ad pugnan-
dum alacriores effecit, quod non sine summo timore
6 et desperatione id factum videbatur. Praeterea accidit,
quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis dis-
cederent, quaeque quisque eorum carissima haberet,
ab impedimentis petere atque arripere properaret,
clamore et fletu omnia complerentur.

1 XXXIII. At barbaris consilium non defuit. Nam
duces eorum tota acie pronuntiare iusserunt, ne quis
ab loco discederet: illorum esse praedam atque illis
reservari, quaecumque Romani reliquissent: proinde
2 omnia in victoria posita existimarent. Erant et virtute
et studio pugnandi pares nostri: tametsi ab duce et
a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in
virtute ponebant, et quotiens quaeque cohors procur-
rerat, ab ea parte magnus numerus hostium cadebat.
3 Qua re animadversa Ambiorix pronuntiare iubet, ut
procul tela coniciant neu propius accedant, et quam
4 in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate
armorum et cotidiana exercitatione nihil iis noceri
posse; rursus se ad signa recipientes insequantur.

1 XXXV. Quo praecepto ab iis diligentissime ob-
servato, cum quaequam cohors ex orbe excesserat atque
2 impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. In-
terim eam partem nudari necesse erat et ab latere aper-
3 to tela recipi. Rursus, cum in eum locum, unde erant
egressi, reverti coeperant, et ab iis, qui cesserant, et
4 ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin-
autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinque-
batur, neque ab tanta multitudine coniecta tela conferti
5 vitare poterant. Tamen tot incommotis conflictati, mul-

tus vulneribus acceptis resistebant et magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octavam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum Tito Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula traicitur; Quintus Lucanius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur; Lucius Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Quintus Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Gnaeum Pompeium ad eum mittit rogatum, ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus respondit: Si velit secum colloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige una colloquantur: sperare, ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat atque in eo perseverat.

XXXVII. Sabinus, quos in praesentia tribunos militum circum se habebat, et primorum ordinum centuriones se sequi iubet et, cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abicere imperatum facit suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant atque ululatum tollunt impetuque in nostros facto ordines perturbant. Ibi Lucius Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. Reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus Lucius Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Illi aegre ad noc-

tem oppugnationem sustinent; noctu ad unum omnes
 7 desperata salute se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio
 elapsi incertis itineribus per silvas ad Titum Labienum
 legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus
 gestis certiore faciant.

1 XXXVIII. Hac victoria sublati Ambiorix statim
 cum equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno fini-
 timi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit
 2 peditatumque sese subsequi iubet. Re demonstrata
 Aduatucisque concitatis, postero die in Nervios per-
 venit hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi at-
 que ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, ini-
 3 iuriis occasionem dimittant: interfectos esse legatos
 duos magnamque partem exercitus interisse demonstrat;
 4 nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quae
 cum Cicerone hiemet, interfici; se ad eam rem pro-
 fitetur adiutorem. Facile hac oratione Nervii per-
 suadet.

1 XXXVIII. Itaque confestim dimissis nuntiis ad
 Ceutrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidumnos,
 qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas
 manus possunt, cogunt et de improvviso ad Ciceronis
 hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii
 2 morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse,
 ut non nulli milites, qui lignationis munitionisque causa
 in silvas discessissent, repentino equitum adventu in-
 3 terciperentur. His circumventis, magna manu Eburones,
 Nervii, Aduatuci atque horum omnium socii et clientes
 legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad
 4 arma concurrunt, vallum conscendunt. Aegre is dies
 sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate pone-
 bant atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore
 viatores confidebant.

1 XXXX. Mittuntur ad Caesarem confestim ab
 Cicerone litterae, magnis propositis praemiis, si per-
 tulissent; obsessis omnibus viis missi intercipiuntur.
 2 Noctu ex materia, quam munitionis causa comporta-

verant, turres admodum cxx excitantur incredibili cele-
ritate; quae deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes 3
postero die multo maioribus coactis copiis castra op-
pugnant, fossam complent. Eadem ratione, qua pridie,
ab nostris resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit 4
diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem 5
intermittitur; non aegris, non vulneratis facultas quietis
datur. Quaecumque ad proximi diei oppugnationem 6
opus sunt, noctu comparantur; multae praeustae sudes,
magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres
contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur.
Ipse Cicero, cum tenuissima valitudine esset, ne noc- 7
turnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat,
ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere
cogeretur.

XXXXI. Tunc duces principesque Nerviorum, qui 1
aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum Cice-
rone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potes- 2
tate eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, com-
memorant: omnem esse in armis Galliam; Germanos 3
Rhenum transisse; Caesaris reliquorumque hiberna
oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte; Ambiorigem 4
ostentant fidei faciundae causa. Errare eos dicunt, si 5
quicquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffi-
dant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque
Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent atque 6
hanc inveterascere consuetudinem nolint; licere illis
incolumibus per se ex hibernis discedere et, quascum-
que in partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad 7
haec unum modo respondit: non esse consuetudinem
populi Romani accipere ab hoste armato condicionem:
si ab armis discedere velint, se adiutore utantur lega- 8
tosque ad Caesarem mittant; sperare pro eius iustitia,
quae petierint, impetraturos.

XXXXII. Ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum 1
ix et fossa pedum xv hiberna cingunt. Haec et 2
superiorum annorum consuetudine ab nobis cognoverant

et, quos[dam] de exercitu habebant captivos, ab his
3 docebantur, sed nulla ferramentorum copia, quae esset
ad hunc usum idonea, gladiis caespites circumcidere,
4 manibus sagulisque terram exhaurire nitebantur. Qua
quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit:
nam minus horis tribus milium pedum xv in circuitu
5 munitionem perfecерunt, reliquisque diebus turres ad
altitudinem valli, falces testudinesque, quas idem cap-
tivi docuerant, parare ac facere coeperunt.

1 XXXXIII. Septimo oppugnationis die maximo
coorto vento ferventes fusili ex argilla glandes fundis
et fervefacta iacula in casas, quae more Gallico stra-
2 mentis erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter
ignem comprehenderunt et venti magnitudine in omnem
3 locum castrorum distulerunt. Hostes maximo clamore,
sicuti parta iam atque explorata victoria, turres testu-
dinesque agere et scalis vallum ascendere coeperunt.
4 At tanta militum virtus atque ea praesentia animi fuit,
ut, cum undique flamma torrerentur maximaque tel-
lorum multitudine premerentur suaeque omnia impedi-
menta atque omnes fortunas conflagrare intellegerent,
non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo,
sed paene ne respiceret quidem quisquam, ac tum
5 omnes acerrime fortissimeque pugnarent. Hic dies nos-
tris longe gravissimus fuit; sed tamen hunc habuit
eventum, ut eo die maximus numerus hostium vul-
neraretur atque interficeretur, ut se sub ipso vallo con-
stipaverant recessumque primis ultimi non dabant.
6 Paulum quidem intermissa flamma et quodam loco
turri adacta et contingente vallum, tertiae cohortis
centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt suos-
que omnes removerunt, nutu vocibusque hostes, si in-
troire vellent, vocare coeperunt; quorum progredi ausus
7 est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis de-
turbati, turrisque succensa est.

1 XXXXIII. Erant in ea legione fortissimi viri,
centuriones, qui primis ordinibus appropinquarent,

Titus Pulio et Lucius Vorenius. Hi perpetuas inter 2
 se controversias habebant, quinam anteferretur, om-
 nibusque annis de locis summis simultatibus conten-
 debant. Ex his Pulio, cum acerrime ad munitiones 3
 pugnaretur, *Quid dubitas, inquit, Vorene? aut quem*
locum tuae probandae virtutis exspectas? hic dies de nos-
tris controversiis iudicabit. Haec cum dixisset, pro- 4
 cedit extra munitiones, quaeque pars hostium confer-
 tissima est visa, irrumpit. Ne Vorenius quidem sese 5
 vallo continet, sed omnium veritus existimationem
 subsequitur. Mediocri spatio relicto Pulio pilum in 6
 hostes immittit atque unum ex multitudine procurren-
 tem traicit; quo percusso et exanimato, hunc scutis
 protegent, in hostem tela universi coniciunt neque
 dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pu- 7
 lionis et verutum in balteo defigitur. Avertit hic ca- 8
 sus vaginam et gladium educere conanti dextram
 moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt.
 Succurrit inimicus illi Vorenius et laboranti subvenit. 9
 Ad hunc se confestim a Pulione omnis multitudo con- 10
 vertit; illum veruto arbitrantur occisum. Gladio com- 11
 minus rem gerit Vorenius atque uno interfecto reliquos
 paulum propellit; dum cupidius instat, in locum de-
 iectus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento 12
 fert subsidium Pulio, atque ambo incolumes compluri-
 bus interfectis summa cum laude sese intra munitio-
 nes recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine 13
 utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio sa-
 lutique esset, neque diiudicari posset, uter utri virtute
 antefendus videretur.

XXXV. Quanto erat in dies gravior atque aspe- 1
 rior oppugnatio, et maxime, quod magna parte mili-
 tum confecta vulneribus res ad paucitatem defensorum
 pervenerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad Cae-
 sarem mittebantur; quorum pars deprehensa in con-
 spectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur.
 Erat unus intus Nervius nomine Vertico, loco natus 2

honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfu-
3 gerat summamque ei fidem praestiterat. Hic servo
spe libertatis magnisque persuadet praemiis, ut litte-
4 ras ad Caesarem deferat. Has ille in iaculo illigatas
effert et Gallus inter Gallos sine ulla suspicione ver-
5 satus ad Caesarem pervenit. Ab eo de periculis Cice-
ronis legionisque cognoscitur.

1 XXXXVI. Caesar acceptis litteris hora circiter
undecima diei statim nuntium in Bellovacos ad M. Cras-
sum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo
2 milia passuum xxv; iubet media nocte legionem pro-
ficisci celeriterque ad se venire. Exit cum nuntio
Crassus. Alterum ad Gaium Fabium legatum mittit, ut
4 in Atrebatum fines legionem adducat, qua sibi sit iter
faciendum. Scribit Labieno, si rei publicae commodo
facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat.
5 Reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius,
non putat expectandam; equites circiter quadringentos
ex proximis hibernis colligit.

1 XXXXVII. Hora circiter tertia ab antecursoribus
de Crassi adventu certior factus eo die milia passu-
2 um xx procedit. Crassum Samarobrivae praeficit le-
gionemque attribuit, quod ibi impedimenta exercitus,
obsides civitatum, litteras publicas frumentumque omne,
quod eo tolerandae hiemis causa devexerat, relinque-
3 bat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum
4 moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus,
interitu Sabini et caede cohortium cognita, cum om-
nes ad eum Treverorum copiae venissent, veritus, ne,
si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, [ut]
hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos
5 recenti victoria efferri sciret, litteras Caesari remittit,
quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus
esset, rem gestam in Eburonibus perscribit, docet,
omnes peditatus equitatusque copias Treverorum tria
milia passuum longe ab suis castris consedisse.

1 XXXXVIII. Caesar consilio eius probato, etsi

opinionem trium legionum deiectus ad duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. 2 Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex 3 equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistulam deferat. Hanc Graecis conscriptam 4 litteris mittit, ne intercepta epistula nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, 5 ut tragulam cum epistula ad ammentum deligata intra munitionem castrorum abiciat. In litteris scribit, se 6 cum legionibus profectum celeriter affore; hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, 7 ut erat praeceptum, tragulam mittit. Haec casu ad 8 turrim adhaesit neque ab nostris biduo animadversa tertio die a quodam milite conspicitur, dempta ad Ciceronem defertur. Ille perfectam in conventu mili- 9 tum recitat maximaque omnes laetitiae afficit. Tum fumi 10 incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XXXVIII. Galli re cognita per exploratores ob- 1 sidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt. Haec erant armata circiter milia LX. Cicero 2 data facultate Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui litteras ad Caesarem deferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat; perscribit in litteris, hostes ab se discessisse omnem- 3 que ad eum multitudinem convertisse. Quibus litteris 4 circiter media nocte Caesar allatis suos facit certiores eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die 5 luce prima movet castra et circiter milia passuum quattuor progressus trans vallem et rivum multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res 6 tantulis copiis iniquo loco dimicare; tum, quoniam obsidione liberatum Ciceronem sciebat, aequo animo remittendum de celeritate existimabat: consedit et, 7 quam aequissimo loco potest, castra communit atque

haec, etsi erant exigua per se, vix hominum milium septem, praesertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat.

8 Interim speculatoribus in omnes partes dimissis explorat, quo commodissime itinere valles transiri possit.

1 L. Eo die parvulis equestribus proeliis ad aquam
2 factis utrique sese suo loco continent: Galli, quod ampliores copias, quae nondum convenerant, expectabant,
3 Caesar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio contenderet; si id efficere non posset, ut exploratis itineribus minore cum periculo vallem rivumque trans-
4 iret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit
5 proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consulto equites cedere seque in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione agi timoris iubet.

1 LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias traducunt aciemque iniquo loco constituunt, nostris vero etiam de vallo deductis propius accedunt et tela intra
2 munitionem ex omnibus partibus coniciunt praeconibusque circummissis pronuntiari iubent, seu quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem; ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus caespitem, quod
3 ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum
4 manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum Caesar omnibus portis eruptione facta equitatuque emissio celeriter hostes in fugam dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex eis numerum occidit atque omnes armis exuit.

1 LII. Longius prosequi veritus, quod silvae paludisque intercedebant neque etiam parvulo detrimento il-

lorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas 2 turres, testudines munitionesque hostium admiratur; legione producta cognoscit, non decimum quemque esse reliquum militem sine vulnere: ex his omnibus 3 iudicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute res sint administratae. Ciceronem pro eius 4 merito legionemque collaudat; centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini et Cottae certius ex captivis cognoscit. Postero 5 die contione habita rem gestam proponit, milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo neque hostibus diutina laetatio neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili 1 celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut, cum ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset circiter LX, eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor ore-retur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treveros per- 2 lata Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes in Treveros reducit. Caesar Fabium cum sua legione 3 remittit in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incom- 4 modo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae civitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant et, quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret, explorabant nocturnaue in locis desertis concilia habebant. Neque 5 ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Cae-

saris intercessit, quin aliquem de consiliis ac motu
6 Gallorum nuntium acciperet. In his ab Lucio Roscio
[quaestore], quem legioni tertiae decimae praefecerat,
certior factus est, magnas Gallorum copias earum ci-
vitatum, quae Aremoricae appellantur, oppugnandi sui
7 causa convenisse neque longius milia passuum octo ab
hibernis suis afuisse, sed nuntio allato de victoria Caesaris
discessisse, adeo ut fugae similis discessus videretur.

1 LIIII. At Caesar principibus cuiusque civitatis ad
se evocatis alias territando, cum se scire, quae fierent,
denuntiaret, alias cohortando magnam partem Galliae
2 in officio tenuit. Tamen Senones, quae est civitas in
primis firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Ca-
varinum, quem Caesar apud eos regem constituerat,
cuius frater Moritasgus adventu in Galliam Caesaris
cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere pu-
blico consilio conati, cum ille praesensisset ac profugis-
set, usque ad fines insecuti regno domoque expulerunt
3 et, missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum
is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto au-
4 dientibus non fuerunt. Tantum apud homines barbaros
valuit, esse aliquos repertos principes inferendi belli,
tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit,
ut praeter Aeduos et Remos, quos praecipuo semper
honore Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua
erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gal-
lici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta
5 nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, cum
compluribus aliis de causis, tum maxime, quod ei, qui
virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum
se eius opinionis deperdidisse, ut a populo Romano
imperia perferrent, gravissime dolebant.

1 LV. Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis
nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum le-
gatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias polli-
cerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo
2 minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli

civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello et Tencterorum transitu: non esse amplius fortunam temptaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere coepit. Ac tantam sibi iam his rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit, ultro ad se venire, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset, armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli: quo lege communi omnes puberes armati convenire consueverunt; qui ex iis novissimus convenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Caesaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem iudicat bonaque eius publicat. His rebus confectis in concilio pronuntiat, arcessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliae civitatibus; huc iturum per fines Remorum eorumque agros populaturum ac, priusquam id faciat, castra Labieni oppugnaturum. Quae fieri velit, praecipit.

LVII. Labienus, cum et loci natura et manu munatissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat, ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque eius propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas civitates equitesque undique evocat: his certum diem conveniendi dicit. Interim prope cotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris eius vagabatur, alias ut

situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut territandi causa; equites plerumque omnes tela intra
4 vallum coniciebant. Labienus suos intra munitionem continebat timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

1 LVIII. Cum maiore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos arces-
sendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunti-
2 ari aut ad Treveros perferri posset. Interim ex consuetudine cotidiana Indutiomarus ad castra accedit atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela coniciunt et magna cum contumelia verborum nostros
3 ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati dis-
4 cedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit atque interdicat, proterritis hostibus atque in fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, videbat) unum omnes peterent Indutiomarum, neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum
5 effugere nolebat; magna proponit iis, qui occiderint,
c praemia; submittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, et cum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur caputque eius refertur in castra; redeuntes equites, quos possunt, consecantur atque
1 occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum et Nerviorum, quae convenerant, copiae discedunt, pauloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

C. IULI CAESARIS
BELLIGALLICI
LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCCL.] I. Galliae motus.

Caesar maiorem Galliae motum exspectans copias auget, c. I. Nervii, Senonibus, Carnutibus in deditionem acceptis Menapios subigit, c. II—VI. Treveros Labienus devincit, c. VII. VIII.

II. Caesaris in Suebos expeditio.

Caesar iterum Rhenum transit, c. VIII. Suebi ad extremos fines suos se recipiunt, c. X. — Gallorum et Germanorum instituta moresque comparantur, c. XI—XXIII. Hercynia silva describitur, c. XXV—XXVIII.

III. Eburonum fines devastantur.

Caesar Suebis frustra temptatis in Eburones revertitur, c. XXVIII—XXXIII; omnes Gallos ad hos diripiendos evocat, c. XXXIII. Interim Sugambri Ciceronis castra adorti desperata eorum expugnatione domum revertuntur, c. XXXV—XXXVII. Caesar Eburonum agris vastatis concilioque peracto in Italiam ad conventus agendos profisciscitur, c. XXXVIII. XXXXIII.

I. Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum exspectans per Marcum Silanum, Gaium Antistium Reginum, Titum Sextium legatos dilectum habere instituit; simul ab Gnaeo Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio rei publicae causa remaneret, quos ex Cisalpina Gallia consul[is] sacra-

mento rogavisset, ad signa convenire et ad se proficisci iuberet, magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae existimans, tantas videri Italiae facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam maioribus augeri copiis posset. Quod cum Pompeius et rei publicae et amicitiae tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius propinquos a Treveris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt. Cum ab proximis impetrare non possent, posteriores temptant. Inventis non nullis civitatibus iure iurando inter se confirmant obsidibusque de pecunia cavent; Ambiorigem sibi societate et foedere adiungunt. Quibus rebus cognitis Caesar, cum undique bellum parari videret, Nervios, Aduatucos, [ac] Menapios adiunctis Cisirhenauis omnibus Germanis esse in armis, Senones ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, a Treveris Germanos crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de bello cogitandum putavit.

III. Itaque nondum hieme confecta proximis quattuor coactis legionibus de improvviso in fines Nerviorum contendit et, priusquam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto atque ea praeda militibus concessa vastatisque agris in deditionem venire atque obsides sibi dare coëgit. Eo celeriter confecto negotio rursus in hiberna legiones reduxit. Concilio Galliae primo vere, ut instituerat, indicto, cum reliqui praeter Senones, Carnutes Treverosque venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lute-

tiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senoni-
bus civitatemque patrum memoria coniunxerant, sed
ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac re pro
suggestu pronuntiata eodem die cum legionibus in
Senones proficiscitur magnisque itineribus eo pervenit.

III. Cognito eius adventu Acco, qui princeps
eius consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem con-
venire. Conantibus, priusquam id effici posset, adesse
Romanos nuntiatur. Necessario sententia desistunt
legatosque deprecandi causa ad Caesarem mittunt:
adeunt per Aeduos, quorum antiquitas erat in fide ci-
vitas. Libenter Caesar petentibus Aeduis dat veniam
excusationemque accipit, quod aestivum tempus instan-
tis belli, non quaestionis esse arbitratur. Obsidibus
imperatis centum, hos Aeduis custodiendos tradit.
Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt usi de-
precatoribus Remis, quorum erant in clientela: eadem
ferunt responsa. Peragit concilium Caesar equitesque
imperat civitatibus.

V. Hac parte Galliae pacata totus et mente et
animo in bellum Treverorum et Ambiorigis insistit.
Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci
iubet, ne quis aut ex huius iracundia aut ex eo, quod
meruerat, odio civitatis motus existat. His rebus con-
stitutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem
proelio non esse concertaturum, reliqua eius consilia
animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Ebu-
ronum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti,
qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos num-
quam miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi
sciebat; item per Treveros venisse Germanis in ami-
citiā cognoverat. Haec prius illi detrahenda auxilia
existimabat, quam ipsum bello lacerasset, ne desperata
salute aut se in Menapios abderet aut cum Trans-
rhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio totius
exercitus impedimenta ad Labienum in Treveros mittit
duasque ad eum legiones proficisci iubet; ipse cum

legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur.
 7 Illi nulla coacta manu loci praesidio freti in silvas paludesque confugiunt suaeque eodem conferunt.

1 VI. Caesar partitis copiis cum Gaio Fabio legato et Marco Crasso quaestore celeriterque effectis pontibus adit tripertito, aedificia vicosque incendit, magno
 2 pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii legatos ad eum pacis petendae causa
 3 mittunt. Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem aut eius legatos
 4 finibus suis recepissent. His confirmatis rebus Commium Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit, ipse in Treveros proficiscitur.

1 VII. Dum haec a Caesare geruntur, Treveri magnis coactis peditatus equitatusque copiis Labienum cum una legione, quae in eorum finibus hiemaverat,
 2 adoriri parabant; iamque ab eo non longius bidui via aberant, cum duas venisse legiones missu Caesaris
 3 cognoscunt. Positis castris a milibus passuum quindecim auxilia Germanorum expectare constituunt.
 4 Labienus hostium cognito consilio, sperans, temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, praesidio quinque cohortium impedimentis relicto cum XXV cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur et mille passuum intermisso spatio castra communit.
 5 Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen ripisque praeruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo neque hostes transituros existimabat.
 6 Augebatur auxiliorum cotidie spes. Loquitur in consilio palam, quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum et postero die prima luce castra moturum.
 7 Celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero non nullos [Gallos] Gallicis
 3 rebus favere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militum primisque ordinibus convocatis, quid sui sit consilii, proponit et, quo facilius hostibus timoris det

suspicionem, maiore strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri iubet. His rebus fugae similem profectionem effecit. Haec quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, cum Galli cohortati inter se, ne speratam praedam ex manibus dimitterent; longum esse perterritis Romanis Germanorum auxilium expectare, neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguum manum, praesertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant, flumen transire et iniquo loco committere proelium non dubitant. Quae fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris placide progrediebatur. Tum praemissis paulum impeditis atque in tumultu quodam collocatis, *Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate eandem nobis ducibus virtutem, quam saepe numero imperatori praestitistis, atque illum adesse et haec coram cernere existimate.* Simul signa ad hostem converti aciemque derigi iubet et paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes immittunt. Illi, ubi praeter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt ac primo concursu in fugam coniecti proximas silvas petiverunt. Quos Labienus equitatu consecutus magno numero interfecto, compluribus captis paucis post diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treverorum fuga sese domum receperunt. Cum his propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excesserunt. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

VIII. Caesar, postquam ex Menapiis in Treveros 1

venit, duabus de causis Rhenum transire constituit;
2 quarum una erat, quod auxilia contra se Treveris
miserant, altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet.
3 His constitutis rebus paulum supra eum locum, quo
ante exercitum traduxerat, facere pontem instituit.
4 Nota atque instituta ratione magno militum studio
5 paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treveris ad
pontem praesidio relicto, ne quis ab his subito motus
6 oreretur, reliquas copias equitatumque traducit. Ubi,
qui ante obsides dederant atque in deditionem venerant,
purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant,
neque auxilia ex sua civitate in Treveros missa neque
7 ab se fidem laesam; petunt atque orant, ut sibi parcat,
ne communi odio Germanorum innocentes pro nocen-
tibus poenas pendant; si amplius obsidum vellet, dare
8 pollicentur. Cognita Caesar causa reperit, ab Suebis
auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accipit,
aditus viasque in Suebos perquirat.

1 X. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior,
Suebos omnes in unum locum copias cogere atque iis
nationibus, quae sub eorum sint imperio, denuntiare,
2 ut auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis
rebus rem frumentariam providet, castris idoneum lo-
cum deligit; Ubiis imperat, ut pecora deducant suaque
omnia ex agris in oppida conferant, sperans, barbaros
atque imperitos homines inopia cibariorum adductos
3 ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci; mandat,
ut crebros exploratores in Suebos mittant, quaeque
4 apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt
et paucis diebus intermissis referunt: Suebos omnes,
posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum
venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas
5 cōgissent, penitus ad extremos fines se recepisse: sil-
vam esse ibi infinita magnitudine, quae appellatur
Bacenis; hanc longe introrsus pertinere et pro nativo
muro obiectam Cheruscos ab Suebis Suebosque ab
Cherusceis iniuriis incursionibusque prohibere: ad eius

initium silvae Suebos adventum Romanorum expectare constituisse.

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non 1
alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus
et, quo differant hae nationes inter sese, proponere. In 2
Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in om-
nibus pagis partibusque, sed paene etiam in singulis
domibus factiones sunt, earumque factionum principes 3
sunt, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere
existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa
omnium rerum consiliorumque redeat. Itaque eius rei 4
causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe
contra potentiores auxilii egeret: suos enim quisque
opprimi et circumveniri non patitur, neque, aliter si
faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. Haec 5
eadem ratio est in summa totius Galliae; namque om-
nes civitates in partes divisae sunt duas.

XII. Cum Caesar in Galliam venit, alterius fac- 1
tionis principes erant Aedui, alterius Sequani. Hi cum 2
per se minus valerent, quod summa auctoritas anti-
quitas erat in Aeduis magnaeque eorum erant clien-
telae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant
eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque per-
duxerant. Proeliis vero compluribus factis secundis 3
atque omni nobilitate Aeduorum interfecta tantum po-
tentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab 4
Aeduis ad se traducerent obsidesque ab iis principum
filios acciperent et publice iurare cogerent, nihil se
contra Sequanos consilii inituros, et partem finitimi
agri per vim occupatam possiderent Galliaeque totius
principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Di- 5
vitiacus auxilii petendi causa Romam ad senatum pro-
fectus imperfecta re redierat. Adventu Caesaris facta 6
commutatione rerum, obsidibus Aeduis redditis, veteri-
bus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis,
quod hi, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant,
meliore condicione atque aequiore imperio se uti vide-

bant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplifi-
7 ficata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum
Remi successerant; quos quod adaequare apud Caesa-
rem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimi-
citas nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se
8 Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tue-
bantur: ita et novam et repente collectam auctoritatem
9 tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes
haberentur Aedui, secundum locum dignitatis Remi
obtinerent.

1 XIII. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo
sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam
plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet
2 per se, nullo adhibetur consilio. Plerique, cum aut
aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria
potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant no-
bilibus, *quibus* in hos eadem omnia sunt iura, quae
3 dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum
4 est druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis inter-
sunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones
interpretantur: ad eos magnus adulescentium numerus
disciplinae causa concurrit, magnoque hi sunt apud
5 eos honore. Nam fere de omnibus controversiis pu-
blicis privatisque constituunt, et si quod est admissum
facinus, si caedes facta, si de hereditate, si de finibus
controversia est, idem decernunt, praemia poenasque
6 constituunt; si qui aut privatus aut populus eorum
decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena
7 apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum,
hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his
omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne
quid ex contagione incommodi accipiant, neque his
petentibus ius redditur neque honos ullus communi-
8 catur. His autem omnibus druidibus praeest unus,
9 qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo
aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit, aut,
si sunt plures pares, suffragio druidum, non numquam

etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni 10
tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae
media habetur, considunt in loco consecrato. Huc
omnes undique, qui controversias habent, conveniunt
eorumque decretis iudiciisque parent. Disciplina in 11
Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse
existimatur, et nunc, qui diligentius eam rem cognos-
cere volunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

XIII. Druides a bello abesse consuerunt neque 1
tributa una cum reliquis pendunt, militiae vacationem
omniumque rerum habent immunitatem. Tantis ex- 2
citati praemiis et sua sponte multi in disciplinam con-
veniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. Ma- 3
gnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque
annos non nulli xx in disciplina permanent. Neque fas
esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis
fere rebus, publicis privatisque rationibus, Graecis lit-
teris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse 4
videntur, quod neque in vulgum disciplinam efferri
velint neque eos, qui discunt, litteris confisos minus
memoriae studere; quod fere plerisque accidit, ut prae-
sidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam
remittant. In primis hoc volunt persuadere, non in- 5
terire animas, sed ab aliis post mortem transire ad
alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant,
metu mortis neglecto. Multa praeterea de sideribus 6
atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine,
de rerum natura, de deorum immortalium. vi ac po-
testate disputant et iuventuti tradunt.

XV. Alterum genus est equitum. Hi, cum est 1
usus atque aliquod bellum incidit (quod fere ante Cae-
saris adventum quotannis accidere solebat, uti aut ipsi
iniurias inferrent aut illatas propulsarent), omnes in
bello versantur, atque eorum ut quisque est genere 2
copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambac-
tos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiam-
que noverunt.

1 XVI. Natio est omnium Gallorum admodum de-
2 dita religionibus, atque ob eam causam, qui sunt af-
fecti gravioribus morbis quique in proeliis periculis-
que versantur, aut pro victimis homines immolant aut
3 se immolatu-ros vovent administrisque ad ea sacrificia
druidibus utuntur, quod, pro vita hominis [non] nisi
hominis vita reddatur, non posse deorum immortalium
numen placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis
4 habent instituta sacrificia. Alii immensi magnitudine
simulacra habent, quorum contexta viminibus membra
vivi hominibus complent; quibus succensis circum-
5 venti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum,
qui in furto aut in latrocinio aut aliqua noxia sint
comprehensi, gratiora dis immortalibus esse arbitran-
tur; sed cum eius generis copia defecit, etiam ad in-
nocentium supplicia descendunt.

1 XVII. Deum maxime Mercurium colunt; huius sunt
plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium
ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad
quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam
arbitrantur; post hunc Apollinem et Martem et Iovem
2 et Minervam. De his eandem fere, quam reliquae
gentes, habent opinionem: Apollinem morbos depellere,
Minervam operum atque artificiorum initia tradere,
Iovem imperium caelestium tenere, Martem bella re-
3 gere. Huic, cum proelio dimicare constituerunt, ea,
quae bello ceperint, plerumque devovent; cum supera-
verunt, animalia capta immolant reliquasque res in
4 unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum
rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari
5 licet; neque saepe accidit, ut neglecta quispiam religione
aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet,
gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu con-
stitutum est.

1 XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos
2 praedicant idque ab druidibus proditum dicunt. Ob
eam causam spatia omnis temporis non numero dierum,

sed noctium finiunt; dies natales et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, 3 quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur filiumque puerili aetate in publico in conspectu patris assistere turpe ducunt.

XVIII. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione facta cum dotibus communicant. Huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur fructusque servantur; uter eorum vita superavit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicuti 3 in liberos, vitae necisque habent potestatem; et cum pater familiae illustriore loco natus decessit, eius propinqui conveniunt et, de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem habent et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu 4 Gallorum magnifica et sumptuosa; omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia, ac paulo supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis una cremabantur.

XX. Quae civitates commodius suam rem publicam administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de re publica a finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat neve cum quo alio communicet, quod saepe homines temerarios atque 2 imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quae visa sunt, occultant, quaeque esse ex 3 usu iudicaverunt, multitudini produnt. De re publica nisi per concilium loqui non conceditur.

XXI. Germani multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque druides habent, qui rebus divinis praesint, neque sacrificiis student. Deorum numero 2

eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos
3 ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit; ab parvulis
4 labori ac duritiae student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires nervosque confirmari putant.
5 Intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus; cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut parvis renonum tegimentis utuntur, magna corporis parte nuda.

1 XXII. Agri culturae non student, maiorque pars
2 eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui tum una coierunt, quantum et quo loco visum est agri, attribuunt atque
3 anno post alio transire cogunt. Eius rei multas afferunt causas: ne assidua consuetudine capti studium belli gerendi agri cultura commutent; ne latos fines parare studeant potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas,
4 qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

1 XXIII. Civitatibus maxima laus est quam latissime
2 circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere neque quemquam prope audere consistere: simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinae incursionis
4 timore sublato. Cum bellum civitas aut illatum defendit aut infert, magistratus, qui ei bello praesint, ut
5 vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt controversias-

que minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quae 6
extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque ea iuventutis
exercendae ac desidia minuendae causa fieri praedi-
cant. Atque ubi quis ex principibus in concilio dixit, 7
se ducem fore, qui sequi velint, profiteantur, consur-
gunt ii, qui et causam et hominem probant, suumque
auxilium pollicentur atque ab multitudine collaudantur;
qui ex his secuti non sunt, in desertorum ac prodi- 8
torum numero ducuntur, omniumque his rerum postea
fides derogatur. Hospitem violare fas non putant; qui 9
quaque de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent,
sanctos habent, hisque omnium domus patent victus-
que communicatur.

XXIII. Ac fuit antea tempus, cum Germanos 1
Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter
hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum
colonias mitterent. Itaque ea, quae fertilissima Ger- 2
maniae sunt, loca circum Hercyniam silvam, quam
Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse
video, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tecto-
sages occupaverunt atque ibi consederunt; quae gens 3
ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque
habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. Nunc, 4
quod in eadem inopia, egestate, patientia, qua *ante*,
Germani permanent, eodem victu et cultu corporis 5
utuntur, Gallis autem provinciarum propinquitas et
transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque
usus largitur, paulatim assuefacti superari multisque 6
victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis virtute
comparant.

XXV. Huius Hercyniae silvae, quae supra de 1
monstrata est, latitudo novem dierum iter expedito
patet; non enim aliter finiri potest, neque mensuras
itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Neme- 2
tum et Rauricorum finibus rectaque fluminis Danuvii
regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium; hinc 3
se flectit sinistrorsus diversis ab flumine regionibus

multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quisquam est huius Germaniae, qui se [aut audisse] aut adisse ad initium eius silvae dicat, cum dierum iter LX processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit; multaque in ea genera ferarum nasci constat, quae reliquis in locis visa non sint; ex quibus quae maxime differant ab ceteris et memoriae prodenda videantur, haec sunt.

1 XXVI. Est bos cervi figura, cuius a media fronte inter aures unum cornu existit excelsius magisque directum his, quae nobis nota sunt, cornibus; ab eius summo sicut palmae ramique late diffunduntur. Eadem est feminae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

1 XXVII. Sunt item, quae appellantur alces. Harum est consimilis capris figura et varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cornibus et crura sine nodis articulisque habent, neque quietis causa procumbunt neque, si quo afflictas casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant atque ita paulum modo reclinatae quietem capiunt. Quarum ex vestigiis cum est animadversum a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt arbores, tantum ut summa species earum stantium relinquatur. Huc cum se consuetudine reclinaverunt, infirmas arbores pondere affligunt atque una ipsae concidunt.

1 XXVIII. Tertium est genus eorum, qui uri appellantur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos. 2 specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum est et magna velocitas, neque homini neque ferae, 3 quam conspexerunt, parant. Hos studiose foveis captos interficiunt; hoc se labore durant adulescentes atque hoc genere venationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, 4 quae sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed

assuescere ad homines et mansueferi ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum et figura 5 et species multum a nostrorum bouum cornibus differt. Haec studiose conquisita ab labris argento circum- 6 cludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXVIII. Caesar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suebos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agri culturae student, constituit non progredi longius; sed, ne omnino metum 2 reditus sui barbaris tolleret atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quae ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum ducentorum rescindit atque in extremo ponte turrim 2 tabulatorum quattuor constituit praesidiumque cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco praesidioque Gaium Volcacium Tullum adulescentem praefecit. Ipse, 4 cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Amborigis profectus per Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treverorum ad Nervios pertinet milibusque amplius quingentis in longitudinem patet, Lucium Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris atque oportunitate temporis proficere posset; monet, ut ignes in castris fieri prohibeat, ne 5 qua eius adventus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit.

XXX. Basilus, ut imperatum est, facit. Celeriter 1 contraque omnium opinionem confecto itinere multos in agris inopinantesprehendit: eorum indicio ad ipsum Amborigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus 2 rebus, tum in re militari potest fortuna. Nam *sicut* magno accidit casu, ut in ipsum incautum etiam atque imparatum incideret, priusque eius adventus ab omnibus videretur, quam fama ac nuntius afferretur, sic

magnae fuit fortunae, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, raedis equisque comprehensis ipsum effugere mortem. Sed hoc quoque factum est, quod aedificio circumdato silva, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi aestus causa plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius angusto in loco paulisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvae texerunt. Sic et ad subeundum periculum et ad vitandum multum fortuna valuit.

1 XXXI. Ambiorix copias suas iudicione non conduxerit, quod proelio dimicandum non existimarit, an tempore exclusus et repentino equitum adventu prohibitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet, 2 dubium est. Sed certe dimissis per agros nuntiis sibi quemque consulere iussit. Quorum pars in Arduennam 3 silvam, pars in continentes paludes profugit; qui proximi Oceano fuerunt, hi insulis sese occultaverunt, 4 quas aestus efficere consuerunt; multi ex suis finibus 5 egressi se suaque omnia alienissimis crediderunt. Catuvolcus, rex dimidiae partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus, cum laborem belli aut fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaeque copia est, se exanimavit.

1 XXXII. Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treverosque, legatos ad Caesarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia 2 misisse. Caesar explorata re quaestione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum 3 se violaturum negavit. Tum copiis in tres partes

distributis impedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi causa consederant. Hunc cum reliquis rebus locum probarat, tum quod superioris anni munitiones integrae manebant, ut militum laborem sublevaret. Praesidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conscriptas ex Italia traduxerat. Ei legioni castrisque Quintum Tullium Ciceronem praeficit ducentosque equites attribuit.

XXXIII. Partito exercitu Titum Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quae Menapios attingunt, proficisci iubet, Gaium Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quae ad Aduatucos adiacet, depopulandam mittit, ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennae partis ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens post diem septimum sese reversum confirmat, quam ad diem ei legioni, quae in praesidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si rei publicae commodo facere possint, ad eum diem revertantur, ut rursus communicato consilio exploratisque hostium rationibus aliud initium belli capere possent.

XXXIII. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum, non praesidium, quod se armis defenderet, sed in omnis partis dispersa multitudo. Ubi cuique aut valles abdita aut locus silvestris aut palus impedita spem praesidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. Haec loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat universis ab perterritis ac dispersis periculum accidere), sed in singulis militibus conservandis; quae tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam et 4

praedae cupiditas multos longius evocabat, et silvae incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendae plures manus diducendique erant milites; si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romani postulabat, locus ipse erat praesidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. Ut in eius modi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur, ut potius in nocendo aliquid praetermitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. Dimittit ad finitimas civitates nuntios Caesar: omnes evocat spe praedae ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum vita quam legionarius miles periclitetur, simul ut magna multitudo circumfusa pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXV. Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque appetebat septimus, quem ad diem Caesar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit et quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quae parvam modo causam timoris afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones atque ultro omnes ad praedam evocari. Cogunt equitum duo milia Sugambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tencteros atque Usipetes supra docuimus. Transeunt Rhenum navibus ratibusque triginta milibus passuum infra eum locum, ubi pons erat perfectus praesidiumque ab Caesare relictum; primos Eburonum fines adeunt; multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati praeda longius procedunt. Non hos palus in bello latrociniisque natos,

non silvae morantur. Quibus in locis sit Caesar, ex captivis quaerunt; profectum longius reperiunt omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus 8 ex captivis, *Quid vos, inquit, hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortunatissimos? Tribus horis Aduatucam venire potestis: huc omnes suas 9 fortunas exercitus Romanorum contulit; praesidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit neque quisquam egredi extra munitiones audeat.* Oblata spe Germani, 10 quam nacti erant praedam, in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt usi eodem duce, cuius haec indicio cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui omnes superiores dies praec- 1 ceptis Caesaris cum summa diligentia milites in castris continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die, diffidens, de numero dierum Caesarem fidem servaturum, quod longius progressum audiebat neque ulla de reditu eius fama afferebatur, simul eorum permotus vocibus, qui 2 illius patientiam paene obsessionem appellabant, si quidem ex castris egredi non liceret, nullum eius modi casum expectans, quo, novem oppositis legionibus maximoque equitatu dispersis ac paene deletis hostibus, in milibus passuum tribus offendi posset, quinque cohortes frumentatum in proximas segetes mittit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. Com- 3 plures erant ex legionibus aegri relictis; ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter trecenti, sub vexillo una mittuntur; magna praeterea multitudo ca- 4 lonum, magna vis iumentorum, quae in castris subsederant, facta potestate sequitur.

XXXVII. Hoc ipso tempore et casu Germani 1 equites interveniunt protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab decumana porta in castra irrumpere conantur, nec prius sunt visi obiectis ab ea parte silvis, 2 quam castris appropinquarent, usque eo, ut, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatem

3 non haberent. Inopinantes nostri re nova perturbantur, ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. Aegre portas nostri tuentur; reliquos aditus locus ipse per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quaerit; neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. 7 Alius castra iam capta pronuntiat, alius deleto exercitu atque imperatore victores barbaros venisse contendit; 8 plerique novas sibi ex loco religiones fingunt Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint 9 castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo 10 audierant, nullum esse intus praesidium. Perrumpere nituntur seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

1 XXXVIII. Erat aeger cum praesidio relictus Publius Sextius Baculus, qui primum pilum ad Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, 2 ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffusus suae atque omnium saluti inermis ex tabernaculo prodit; videt imminere hostes atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis atque in porta consistit. Consequuntur hunc centuriones eius cohortis, quae in statione erat; paulisper una proelium sustinent. 4 Relinquit animus Sextium gravibus acceptis vulneribus; aegre per manus tractus servatur. Hoc spatio interposito reliqui sese confirmant tantum, ut in munitionibus consistere audeant speciemque defensorum praebeant.

1 XXXVIII. Interim confecta frumentatione milites nostri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites; quanto 2 res sit in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quae perterritos recipiat: modo conscripti atque usus militaris imperiti ad tribunum militum centurionesque ora convertunt; quid ab his praecipiat, ex-

spectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate per-
turbetur. Barbari signa procul conspicati oppugna-
tione desistunt; redisse primo legiones credunt, quas
longius discessisse ex captivis cognoverant; post-
ea dispecta paucitate ex omnibus partibus impetum
faciunt.

XXXX. Calones in proximum tumultum procur-
runt. Hinc celeriter deiecti se in signa manipulosque
coniciunt; eo magis timidos perterrent milites. Alii,
cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent, quoniam
tam propinqua sint castra, et, si pars aliqua circum-
venta ceciderit, at reliquos servari posse confidunt;
alii, ut in iugo consistent atque eundem omnes ferant
casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub
vexillo una profectos docuimus. Itaque inter se co-
hortati duce Gaio Trebonio, equite Romano, qui eis
erat praepositus, per medios hostes perrumpunt inco-
lumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos
subsecuti calones equitesque eodem impetu militum
virtute servantur. At ii, qui in iugo constiterant,
nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in
eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco
superiore defenderent, neque eam, quam prodesse aliis
vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se
in castra recipere conati iniquum in locum demiserunt.
Centuriones, quorum non nulli ex inferioribus ordinibus
reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant
ordines huius legionis traducti, ne ante partem rei
militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes con-
ciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hos-
tibus, praeter spem incolumis in castra pervenit, pars
a barbaris circumventa periit.

XXXXI. Germani desperata expugnatione castro-
rum, quod nostros iam constitisse in munitionibus
videbant, cum ea praeda, quam in silvis deposuerant,
trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam
post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum Gaius

Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Caesarem exercitu. Sic omnino animos timor praeoccupaverat, ut paene alienata mente deletis omnibus copiis equitatum se ex fuga recepisse dicerent neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnatuuros fuisse contenderent. Quem timorem Caesaris adventus sustulit.

1 XXXXII. Reversus ille, eventus belli non ignorans, unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus (ne minimo quidem casu locum relinqui debuisset) multum fortunam in repentino hostium 2 adventu potuisse indicavit, multo etiam amplius, quod paene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros 3 avertisset. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

1 XXXXIII. Caesar rursus ad vexandos hostes profectus magno coacto numero ex finitimis civitatibus 2 in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur; 3 praeda ex omnibus locis agebatur; frumenta non solum a tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen his deducto exercitu rerum omnium 4 inopia pereundum videretur. Ac saepe in eum locum ventum est tanto in omnis partis diviso equitatu, ut [non] modo visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captivi nec plane etiam abisse ex conspectu 5 contenderent, ut spe consequendi illata atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam inituros putarent, paene naturam studio vincerent, semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris aut saltibus se eriperet et 6 noctu occultatus alias regiones partesque peteret non

maiore equitum praesidio quam quattuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

XXXVIII. Tali modo vastatis regionibus exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit et de Accone, qui princeps eius consilii fuerat, graviore sententia pronuntiata more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium veriti profugerunt. Quibus cum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treverorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedinci in hibernis collocavit frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

C. IULI CAESARIS BELLI GALLICI LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCII.] Bellum Vercingetorigis.

Dum Caesar in Italia versatur, Galli nova de bello consilia ineunt, c. I. Primi Carnutes, deinde Arverni Vercingetorige auctore Biturigibus adiunctis bellum suscipiunt, c. II—V. Caesar de improvise Arvernos invadit et opprimit, c. VI—VIII; Boiis auxilio contra Vercingetorigem profectus in itinere Vellaunodunum, Cenabum, Noviodunum oppida capit, c. VIII—XIII; Avaricum, cui uni ceteris Biturigum oppidis incensis Galli pepercerant, aliquamdiu fortiter defensum expugnat, c. XIII—XXVIII. Dum Vercingetorix bellum persequitur, Caesar Aeduorum turbis advocatur, c. XXVIII—XXXII. His compositis Labienum in Senones Parisiosque delegat, ipse ad Gergoviam proficiscitur, c. XXXIII—XXXVI. Dum hanc oppugnat, graviores in Aeduis turbae excitantur, c. XXXVII—XXXVIII. Dum Caesar auxiliis Aeduorum obviam proficiscitur, castra aegre a Gallorum impetu defenduntur, c. XXXX. XXXXI. Aedui clam de bello consilia ineunt, c. XXXXII. XXXXIII. Romani Gergoviam impetu capere conati magna cum clade repelluntur, c. XXXXIII—LI. Caesar contione apud milites habita obsidionem solvit, c. LII. LIII, castra in Aeduos movet, qui a Romanis deficiunt, Noviodunum diripiunt atque incendunt, c. LIII—LVI. Labienus re prospere in Parisiis gesta exercitum cum Caesare coniungit, c. LVII—LXII. Aeduorum exemplo incitati omnes fere Galli deficiunt, Caesar in Sequanos iter facientem aggressi duce Vercingetorige equestri proelio vincuntur, c. LXIII—LXVII. Vercingetorix Alesiam se confert omnemque Galliam ad bellum evocat, c. LXVIII—LXXI. Caesar Alesiam munitionibus cingit, c. LXXII—LXXIII. Galli socios obsidione liberare conati profligantur, c. LXXV—LXXXVIII. Alesia et Vercingetorix deduntur, c. LXXXVIII. Caesar Aeduos et Arvernos in deditionem accipit, legiones in hiberna distribuit, c. LXXX.

- 1 I. Quieta Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de

Clodii caede, *de* senatusque consulto certior factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum tota provincia habere instituit. Eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri urbano motu Caesarem neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. Hac impulsione, qui iam ante se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliae conciliis silvestribus ac remotis locis queruntur de Acconis morte; posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant; miserantur communem Galliae fortunam; omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. In primis rationem esse habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferrantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod neque legiones audeant absente imperatore ex hibernis egredi, neque imperator sine praesidio ad legiones pervenire possit. Postremo in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis causa recusare, principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur et, quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non possint, ne res efferatur, ut iure iurando ac fide sanciat, petunt, collatis militaribus signis, quo more eorum gravissima caerimonia continetur, ne facto initio belli ab reliquis deserantur. Tum collaudatis Carnutibus, dato iure iurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto ab concilio disceditur.

III. Ubi ea dies venit, Carnutes Gutruato et Connetodumno ducibus, desperatis hominibus, Cenabum signo dato concurrunt civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in his Gaium Fufium Citam,

honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque eorum
2 diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae civitates fama perfertur. Nam, ubi quae maior atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt et proximis tradunt; ut
3 tum accidit. Nam, quae Cenabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt, quod spatium est milium passuum circiter centum LX.

1 III. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summae potentiae adulescens, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat inter-
2 fectus, convocatis suis clientibus facile incendit. Cognito eius consilio ad arma concurritur. Prohibetur ab Gobannitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc temptandam fortunam non existimabant, ex-
3 pellitur ex oppido Gergovia; non destitit tamen atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam
4 sententiam perducit; hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant, magnisque coactis copiis adversarios suos, a quibus paulo ante erat electus, expellit
5 ex civitate. Rex ab suis appellatur. Dimittit quoque
6 versus legationes; obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemovices, Andos reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit; omnium consensu
7 ad eum defertur imperium. Qua oblata potestate omnibus his civitatibus obsides imperat, certum numerum
8 militum ad se celeriter adduci iubet, armorum quantum quaeque civitas domi quodque ante tempus efficiat,
9 constituit; in primis equitatu studet. Summae diligentiae summam imperii severitatem addit; magnitudine supplicii dubitantes cogit. Nam maiore commisso
10 delicto igne atque omnibus tormentis necat, leviore

de causa auribus desectis aut singulis effossis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu Lucterium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficiscitur. Eius adventu Bituriges ad Aeduos, quorum 2 erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Aedui de 3 consilio legatorum, quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. Qui cum ad flumen Ligerim venissent, quod 4 Bituriges ab Aeduis dividit, paucos dies ibi morati neque flumen transire ausi domum revertuntur legatis- 5 que nostris renuntiant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumstiterent. Id eane de causa, quam legatis 6 pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse proponendum. Bituriges eorum discessu statim cum Arvernibus 7 iunguntur.

VI. His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum 1 iam ille urbanas res virtute Cn. Pompei commodiorem in statum pervenisse intellexeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo cum venisset, magna diffi- 2 cultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. Nam, si legiones in provinciam arcesseret, se 3 absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat; si ipse ad exercitum contenderet, ne his quidem eo tempore, qui quieti viderentur, suam salutem recte committi videbat.

VII. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos 1 missus eam civitatem Arvernibus conciliat. Progressus 2 in Nitiobroges et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata Caesar 3

omnibus consiliis anteverendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo cum venisset, timentes confirmat, praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arcomicis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus erant finitima, constituit, partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire iubet.

VIII. His rebus comparatis represso iam Lucio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni altissima nive iter impendebat, tamen discussa nive sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis summo militum sudore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem umquam homini eo tempore anni semitae patuerant, equitibus imperat, ut, quam latissime possint, vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter haec fama ac nuntii ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Arverni circumsistunt atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, ne[ve] ab hostibus diripiantur, praesertim cum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

VIII. At Caesar biduum in his locis moratus, quod haec de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit, Brutum adulescentem his copiis praeficit; hunc monet, ut in omnis partes equites quam latissime pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiseraat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso per fines Aeduorum

in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret. Eo cum pervenisset, ad 5 reliquas legiones mittit priusque omnes in unum locum cogit, quam de eius adventu Arvernīs nuntiari posset. Hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit atque inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar collocaverat Aeduisque attribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam haec res Caesari difficultatem ad 1 consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne stipendiariis Aeduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videret positum esse; si maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Praestare visum est 2 tamen omnis difficultates perpeti, quam tanta contumelia accepta omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Aeduos de supportando commeatu 3 praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant hortenturque, ut in fide maneant atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agedinci 4 legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit idque biduo circumvallavit; tertio die 2 missis ex oppido legatis de deditioe, arma conferri, iumenta produci, sescentos obsides dari iubet. Ea qui 3 conficeret, C. Trebonium legatum relinquit; ipse, ut quam primum iter faceret, Cenabum Carnutum proficiscitur; qui, tum primum allato nuntio de oppugnatione 4 Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Cenabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo pervenit. Castris 5 ante oppidum positīs diei tempore exclusus in posterum

oppugnationem differt, quaeque ad eam rem usui sint,
6 militibus imperat et, quod oppidum Cenabum pons
fluminis Ligeris continebat, veritus, ne nocte ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare
7 iubet. Cenabenses paulo ante mediam noctem silentio
8 ex oppido egressi flumen transire coeperunt. Qua re
per exploratores nuntiata Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit atque
oppido potitur perpauca ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum
9 angustiae multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerem traducit atque in Biturigum fines pervenit.

1 XII. Vercingetorix, ubi de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione destitit atque obviam Caesari
2 proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in via
3 Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido cum legati ad eum venissent oratum, ut sibi ignosceret suaeque vitae consuleret, ut celeritate reliquas
res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma
4 conferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma
iumenta que conquirent, equitatus hostium procul visus
5 est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simul atque oppidani conspexerunt atque in spem
auxilii venerunt, clamore sublato arma capere, portas
6 claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum novi aliquid
ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis destitutis portas occupaverunt suosque omnes incolumes receperunt.

1 XIII. Caesar ex castris equitatum educi iubet, proelium equestre committit; laborantibus iam suis Germanos equites circiter CCC submittit, quos ab
2 initio habere secum instituerat. Eorum impetum Galli

sustinere non potuerunt atque in fugam coniecti multis amissis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIII. Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunoduni, Cenabi, Novioduni acceptis suos ad concilium convocat. Docet, longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea gestum sit: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi abundant et quod anni tempore sublevantur. Pabulum secari non posse; necessario dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omnes cotidie ab equitibus deleri posse. Praeterea salutis causa rei familiaris commoda negligenda: vicos atque aedificia incendi oportere [hoc spatium a Boia] quoque versus, quo pabulandi causa adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus sublevantur; Romanos aut inopiam non laturos aut magno periculo longius ab castris processuros; neque interesse, ipsosne interficiant impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit. Praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula neu Romanis proposita ad copiam commeatus praedamque tollendam. Haec si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius aestimare, liberos, coniuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quae sit necesse accidere victis.

XV. Omnium consensu hac sententia probata,

uno die amplius xx urbes Biturigum incenduntur.
2 Hoc idem in reliquis fit civitatibus. In omnibus partibus
incendia conspiciuntur; quae etsi magno cum dolore
omnes ferebant, tamen hoc sibi solacii proponebant,
quod se prope explorata victoria celeriter amissa reci-
3 peraturos confidebant. Deliberatur de Avarico in
4 communi concilio, incendi placeret an defendi. Pro-
cumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pul-
cherrimam prope totius Galliae urbem, quae praesidio
et ornamento sit civitati, suis manibus succendere
5 cogerentur; facile se loci natura defensuros dicunt,
quod, prope ex omnibus partibus flumine et palude
circumdata, unum habeat et perangustum aditum.
6 Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercinge-
torige, post concedente et precibus ipsorum et miseri-
cordia volgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

1 XVI. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus
subsequitur et locum castris deligit paludibus silvisque
2 munitum ab Avarico longe milia passuum XVI. Ibi
per certos exploratores in singula diei tempora, quae
ad Avaricum agerentur, cognoscebat et, quid fieri
3 vellet, imperabat. Omnis nostras pabulationes fru-
mentationesque observabat dispersosque, cum longius
necessario procederent, adoriebatur magnoque incom-
modo afficiebat, etsi, quantum ratione provideri poterat,
ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diver-
sisque itineribus iretur.

1 XVII. Castris ad eam partem oppidi positis Caesar,
quae intermissa a flumine et a paludibus aditum, ut
supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare,
vineas agere, turres duas constituere coepit; nam cir-
2 cumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria
Boios atque Aeduos adhortari non destitit; quorum
alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiu-
vabant, alteri non magnis facultatibus, quod civitas
erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, con-
3 sumpserunt. Summa difficultate rei frumentariae affecto

exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis aedificiorum, usque eo, ut complures dies frumento milites caruerint et pecore ex longinquiore vicis adacto extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita populi Romani maiestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar cum 4 in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se com- 5 plures annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nusquam infecta re discederent: hoc 6 se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent; praestare omnes perferre acerbitates, quam 7 non civibus Romanis, qui Cenabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Haec eadem centurionibus 8 tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur.

XVIII. Cum iam muro turres appropinquassent, 1 ex captivis Caesar cognovit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari consueverant, insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis media nocte silentio 2 profectus ad hostium castra mane pervenit. Illi celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito carros impedimentaue sua in artiores silvas abdiderunt, copias omnis in loco edito atque aperto instruxerunt. Qua 4 re nuntiata Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit.

XVIII. Collis erat leniter ab infimo acclivis. 1 Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat non latior pedibus quinquaginta. Hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci 2 continebant generatimque distributi [in civitates] omnia vada ac saltus eius paludis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani percurrere conarentur,

- 3 haesitantes premerent ex loco superiore, ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte ad dimicandum existimaret, qui iniquitatem condicionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantem militem Caesar, quod conspectum suum hostes perferre possent tantulo spatio interiecto, et signum proelii exposcentes edocet, quanto detrimento et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam; quos cum sic animo paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum recusent, summae se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic milites consolatus eodem die reducit in castra reliquaque, quae ad oppugnationem pertinebant oppidi, administrare instituit.
- 1 XX. Vercingetorix, cum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu
2 Romani tanta oportunitate et celeritate venissent; non haec omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam
3 ipsorum habere beneficio: tali modo accusatus ad haec respondit: Quod castra movisset, factum inopia pabuli etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos accessisset, persuasum loci oportunitate, qui se ipsa
4 munitione defenderet; equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem,
5 quo sint profecti. Summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei propter animi molli-
6 tiam studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunae, si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere et virtutem despiciere potuerint, qui dimi-
7 care non ausi turpiter se in castra receperint. Imperium se ab Caesare per proditionem nullum desi-

derare, quod habere victoria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata; quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere quam ab se salutem accipere videantur. *Haec ut intellegatis*, inquit, 8
a me sincere pronuntiarī, audite Romanos milites. Pro- 9
ducit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame vinculisque excruciaverat. Hi iam 10
ante edocti, quae interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent; simili omnem exercitum inopia premi, 11
nec iam vires sufficere cuiusquam nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecissent, triduo exercitum deducere. *Haec*, inquit, *a me*, Vercingetorix, *beneficia* 12
habetis, quem proditionis insimulatis; cuius opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame consumptum videtis; quem turpiter se ex fuga recipientem ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est.

XXI. Conclamat omnis multitudo et suo more 1
armis concrepat, quod facere in eo consuerunt, cuius orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiore ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut x milia ho- 2
minum delecta ex omnibus copiis in oppidum mittantur, nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quod penes eos, si id oppidum retinuis- 3
sent, summam victoriae constare intellegebant.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti con- 1
silia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae genus sollertiae atque ad omnia imitanda et efficienda, quae ab quoque traduntur, aptissimum. Nam 2
et laqueis falces avertebant, quas, cum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnae sunt ferrariae atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni 3

parte turribus contabulaverant atque has coriis in-
4 texerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptio-
nibus aut aggeri ignem inferebant aut milites occupa-
tos in opere adoriebantur et nostrarum turrium alti-
tudinem, quantum has cotidianus agger expresserat,
5 commissis suarum turrium malis adaequabant et aper-
tos cuniculos praeusta et praeacuta materia et pice
fervefacta et maximi ponderis saxis morabantur moeni-
busque appropinquare prohibebant.

1 XXIII. Muri autem omnes Gallici hac fere forma
sunt. Trabes derectae perpetuae in longitudinem pari-
bus intervallis distantes inter se binos pedes in solo
2 collocantur. Hae revinciuntur introrsus et multo ag-
gere vestiuntur, ea autem, quae diximus, intervalla
3 grandibus in fronte saxis effarciuntur. His collocatis
et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem
illud intervallum servetur neque inter se contingant
trabes, sed paribus intermissae spatiis singulae singulis
4 saxis interiectis arte contineantur. Sic deinceps omne
opus contextitur, dum iusta muri altitudo expleatur.
5 Hoc cum in speciem varietatemque opus deforme non
est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos
ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem
urbium summam habet oportunitatem, quod et ab in-
cendio lapis et ab ariete materia defendit, quae per-
petuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus
revincta neque perrumpi neque distrahi potest.

1 XXIII. His tot rebus impedita oppugnatione mili-
tes, cum toto tempore frigore et assiduis imbribus tar-
darentur, tamen continenti labore omnia haec supera-
verunt et diebus xxv aggerem latum pedes cccxxx,
2 altum pedes lxxx extruxerunt. Cum is murum hostium
paene contingeret et Caesar ad opus consuetudine ex-
cubaret militesque hortaretur, ne quod omnino tempus
ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam vigiliam
est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo
3 hostes succenderant, eodemque tempore toto muro cla-

more sublato duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat; alii faces atque aridam materiem de muro in aggerem eminus iaciebant, picem reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut, quo primum curreretur aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Caesaris semper duae legiones pro castris excubabant pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

XXV. Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur semperque hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertabant, semperque ipsi recentes defessis succederent omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur, accidit inspectantibus nobis, quod dignum memoria visum praetereundum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus sebi ac picis traditas glaebas in ignem e regione turris proiciebat: scorpione ab latere dextro traiectus exanimatusque concidit. Hunc ex proximis unus iacentem transgressus eodem illo munere fungebatur; eadem ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit tertius et tertio quartus, nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam restincto aggere atque omni ex parte summotis hostibus finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et iubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iamque hoc facere noctu apparabant, cum matres familiae

repente in publicum procurrerunt flentesque proiectae ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas
 4 impediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga
 5 Romanis coeperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viae praecoccuparentur, consilio destiterunt.

1 XXVII. Postero die Caesar promota turri derec-
 tisque operibus, quae facere instituerat, magno coorto
 imbre, non inutilem hanc ad capiendum consilium tem-
 pestatem arbitratus est, quod paulo incautius custodias
 in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere
 2 versari iussit et, quid fieri vellet, ostendit. Legioni-
 busque intra castra [vineas] in occulto expeditis, co-
 hortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum
 victoriae perciperent, iis, qui primi murum ascendissent,
 3 praemia proposuit militibusque signum dedit. Illi su-
 bito ex omnibus partibus evolaverunt murumque ce-
 leriter compleverunt.

1 XXVIII. Hostes re nova perterriti, muro turri-
 busque deiecti in foro ac locis patentioribus cuneatim
 constiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam
 2 [contra] veniretur, acie instructa depugnarent. Ubi
 neminem in aequum locum sese demittere, sed toto
 undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino
 spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi
 3 partes continenti impetu petiverunt, parsque ibi, cum
 angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus,
 pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta.
 4 Nec fuit quisquam, qui praedae studeret. Sic et Ce-
 nabi caede et labore operis incitati non aetate confec-
 5 tis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Deni-
 que ex omni numero, qui fuit circiter milium XL, vix
 DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerunt,

incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille 6
multa iam nocte silentio ex fuga excepit, veritus, ne
qua in castris ex eorum concursu et misericordia volgi
seditio oreretur, ut, procul in via dispositis familiari-
bus suis principibusque civitatum, disparandos dedu-
cendosque ad suos curaret, quae cuique civitati pars
castrorum ab initio obvenerat.

XXVIII. Postero die concilio convocato consola- 1
tus cohortatusque est, ne se admodum animo demit-
terent, ne perturbarentur incommodo. Non virtute 2
neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam
et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti.
Errare, si qui in bello omnis secundos rerum proven- 3
tus exspectent. Sibi numquam placuisse Avaricum 4
defendi, cuius rei testes ipsos haberet, sed factum im-
prudencia Biturigum et nimia obsequentia reliquorum,
uti hoc incommodum acciperetur. Id tamen se cele- 5
riter maioribus commodis sanaturum. Nam, quae ab 6
reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia
adiuncturum atque unum consilium totius Galliae effec-
turum, cuius consensui ne orbis quidem terrarum possit
obsistere; idque se prope iam effectum habere. Interea 7
aequum esse ab iis communis salutis causa impetrari,
ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos
hostium impetus sustinerent.

XXX. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, et 1
maxime, quod ipse animo non defecerat tanto accepto
incommodo, neque se in occultum abdiderat et con-
spectum multitudinis fugerat; plusque animo providere 2
et praesentire existimabatur, quod re integra primo
incendendum Avaricum, post deserendum censuerat.
Itaque ut reliquorum imperatorum res adversae auc- 3
toritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas in-
commodo accepto in dies augebatur. Simul in spem 4
veniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ci-
vitatibus; primumque eo tempore Galli castra munire
instituerunt, et sic sunt animo consternati homines

insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi patiēda exstimarent.

- 1 XXXI. Nec minus, quam est pollicitus, Vereingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret,
- 2 atque eas donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime capere posset.
- 3 Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestientesque curat; simul, ut deminutae copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus,
- 4 quem et quam ante diem in castra adduci velit, sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus Olloviconis filius, rex Nituiobrogum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero et quos ex Aquitania conduxerat ad eum pervenit.

- 1 XXXII. Caesar Avarici complures dies commoratus summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus nactus exercitum ex labore atque inopia refecit. Iam prope hieme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere sive obsidione premere posset, legati ad eum principes Aeduorum veniunt oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem, quod, cum singuli magistratus antiquitus creari atque regiam potestatem annum obtinere consueverant, duo magistratum gerant et se uterque eorum
- 2 legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitavem, florentem et illustrem adulescentem, alterum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis, cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit. Civitatem esse omnem in armis; divisum senatum, divisum populum, suas cuiusque eorum cli-

entelas. Quod si diutius alatur controversia, fore, uti 6
pars cum parte civitatis configat; id ne accidat, posi-
tum in eius diligentia atque auctoritate.

XXXIII. Caesar, etsi a bello atque hoste discedere 1
detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans,
quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent,
ne tanta et tam coniuncta populo Romano civitas,
quam ipse semper aluisset omnibusque rebus ornasset,
ad vim atque arma descenderet, atque ea pars, quae
minus confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret,
huic rei praeventendum existimavit et, quod legibus 2
Aeduorum iis, qui summum magistratum obtinerent,
excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut
de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Aeduos
proficisci statuit senatumque omnem et quos inter con-
troversia esset ad se Decetiam evocavit. Cum prope 3
omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam
convocatis alio loco, alio tempore, atque oportuerit,
fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duo ex una
familia vivo utroque non solum magistratus creari
vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum
imperium deponere coëgit, Convictolitavem, qui per
sacerdotes more civitatis intermissis magistratibus esset
creatus, potestatem obtinere iussit.

XXXIII. Hoc decreto interposito cohortatus Ae- 1
duos, ut controversiarum ac dissensionis oblivisceren-
tur atque omnibus omissis [his] rebus huic bello ser-
virent eaque, quae meruissent, praemia ab se devicta
Gallia expectarent equitatumque omnem et peditum
milia x sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei
frumentariae causa disponderet, exercitum in duas par-
tes divisit: quattuor legiones in Senones Parisiosque 2
Labieno ducendas dedit, sex ipse in Arvernos ad oppi-
dum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit; equi-
tatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua 3
re cognita Vercingetorix omnibus interruptis eius flu-
minis pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit.

- 1 XXXV. Cum uterque utrique esset exercitus in
2 conspectu fereque e regione castris castra poneret,
3 dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani
4 copias traducerent, erat in magnis Caesaris difficulta-
5 tibus res, ne maiorem aestatis partem flumine im-
6 pediretur, quod non fere ante autumnum Elaver vado
7 transiri solet. Itaque, ne id accideret, silvestri loco
8 castris positus e regione unius eorum pontium, quos
9 Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum
10 duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum
11 omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, distractis
12 quibusdam cohortibus, uti numerus legionum constare
13 videretur. His, quam longissime possent, egredi iussis,
14 cum iam ex diei tempore coniecturam ceperat in castra
15 perventum, isdem publicis, quarum pars inferior integra
16 remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter effecto
17 opere legionibusque traductis et loco castris idoneo
18 delecto reliquas copias revocavit. Vercingetorix re
19 cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogere-
20 tur, magnis itineribus antecessit.

- 1 XXXVI. Caesar ex eo loco quintis castris Gergo-
2 viam pervenit equestrique eo die proelio levi facto,
3 perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte
4 omnis aditus difficiles habebat, de expugnatione de-
5 speravit, de obsessione non prius agendum constituit,
6 quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix
7 castris prope oppidum positus mediocribus circum se
8 intervallis separatim singularum civitatum copias
9 collocaverat, atque omnibus eius iugi collibus occupa-
10 tis, qua dispici poterat, horribilem speciem praebebat
11 principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium
12 capiendum delegerat, prima luce cotidie ad se convenire
13 iubebat, seu quid communicandum, seu quid adminis-
14 trandum videretur, neque ullum fere diem intermitte-
15 bat, quin equestri proelio interiectis sagittariis, quid
16 in quoque esset animi ac virtutis suorum, perspiceret.
17 Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus mon-

tis egregie munitus atque ex omni parte circumcisis; quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohibitori hostes videbantur. Sed 6 is locus praesidio ab his non nimis firmo tenebatur. Tamen silentio noctis Caesar ex castris egressus, prius, 7 quam subsidio ex oppido veniri posset, deiecto praesidio potitus loco, duas ibi legiones collocavit fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeari possent.

XXXVII. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Con- 1 victolitavis Aeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernibus pecunia cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litavicus atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum his praemium 2 communicat hortaturque, ut se liberos et imperio natos meminerint. Unam esse Aeduum civitatem, quae 3 certissimam Galliae victoriam detineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua traducta locum consistendi Romanis in Gallia non fore. Esse non nullo se Caesaris 4 beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Aedui de suo iure et de legibus ad 5 Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Aeduos veniant? Celeriter adolescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, cum se vel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem 7 illis milibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione agi placeat, constituunt.

XXXVIII. Litavicus accepto exercitu, cum milia 1 passuum circiter xxx ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus lacrimans, *Quo proficiscimur*, inquit, 2

milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interit; principes civitatis, Eporedorix et Viridomarus, insimulati prodicionis, ab Romanis indicta causa interfecti sunt.

3 *Haec ab ipsis cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt; nam ego, fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis, dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronuntiare.*

4 *Producuntur hi, quos ille edocuerat, quae dici vellet, atque eadem, quae Litaviccus pronuntiaverat, multitudo*

5 *dini exponunt: [multos] equites Aeduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernīs dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse atque ex media caede*

6 *fugisse. Conclamant Aedui et Litavicum obsecrant,*

7 *ut sibi consulat. Quasi vero, inquit ille, consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum*

8 *Arvernīs nosmet coniungere. An dubitamus, quin nefario facinore admissio Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt, atque*

9 *hos latrones interficiamus. Ostendit cives Romanos, qui eius praesidii fiducia una erant; magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit. Nuntios tota civitate Aeduorum dimittit, eodem mendacio de caede equitum et principum permovet; hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur.*

1 XXXVIII. Eporedorix Aeduus, summo loco natus adulescens et summae domi potentiae, et una Viridomarus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem Caesar ab Divitiaco sibi traditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero

2 convenerant nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitavi, alter pro Coto

3 summis opibus pugnaverant. Ex his Eporedorix cognito Litavicci consilio media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, ne patiatur civitatem pravis adulescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere;

quod futurum provideat, si se tot hominum milia cum 4
hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propin-
qui neglegere neque civitas levi momento aestimare
posset.

XXXX. Magna affectus sollicitudine hoc nuntio 1
Caesar, quod semper Aeduorum civitati praecipue in-
dulserat, nulla interposita dubitatione legiones expe-
ditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit;
nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, 2
quod res posita in celeritate videbatur; C. Fabium le-
gatum cum legionibus duabus castris praesidio relin-
quit. Fratres Litavicci cum comprehendi iussisset, 3
paulo ante repperit ad hostes fugisse. Adhortatus 4
milites, ne necessario tempore itineris labore permo-
veantur, cupidissimis omnibus progressus milia passuum
xxv, agmen Aeduorum conspiciatus, immisso equitatu
iter eorum moratur atque impedit, interdictique om-
nibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et 5
Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter
equites versari suosque appellare iubet. His cognitis 6
et Litavicci fraude perspecta Aedui manus tendere
[deditionem significare] et proiectis armis mortem de-
precari incipiunt. Litaviccus cum suis clientibus, qui- 7
bus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna
deserere patronos, Gergoviam profugit.

XXXXI. Caesar nuntiis ad civitatem Aeduorum 1
missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos
iure belli interficere potuisset, tribusque horis [noctis]
exercitui ad quietem datis castra ad Gergoviam movit.
Medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res 2
in periculo fuerit, exponunt. Summis copiis castra
oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis
succederent nostrosque assiduo labore defetigarent, qui-
bus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset
isdem in vallo permanendum. Multitudine sagittarum 3
atque omnis generis telorum multos vulneratos; ad
haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium 4

discessu eorum duabus relictis portis obstruere ceteras pluteosque vallo addere et se in posterum diem similemque casum apparare. His rebus cognitis Caesar summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

1 XXXXII. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Aedui primis nuntiis ab Litavico acceptis nullum sibi
2 ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitavis plebemque ad furorem impellit, ut facinore admissio ad sanitatem reverti pudeat. Marcum Aristium tribunum militum iter ad legionem facientem fide data ex oppido Cabillone educunt; idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa
3 ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrimque interfectis maiorem multitudinem armatorum concitant.

1 XXXXIII. Interim nuntio allato, omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant;
2 quaestionem de bonis direptis decernunt, Litavici fratrumque bona publicant, legatos ad Caesarem sui purgandi gratia mittunt. Haec faciunt recipiendorum suorum causa; sed contaminati facinore et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, timore poenae exterriti consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quae tametsi Caesar intellegebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civitate iudicare neque de sua in Aeduos benevolentia deminuere.
3 Ipse maiorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quem

ad modum a Gergovia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata ab timore defectionis similis fugae videretur.

XXXIII. Haec cogitanti accidere visa est factas cultas bene rei gerendae. Nam cum in minora castra operis perspiciendi causa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat. Admiratus quaerit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum cotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognoverat, dorsum esse eius iugi prope aequum, sed hunc locum silvestrem et angustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi; vehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin paene circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum omnes a Vercingetorige evocatos.

XXXV. Hac re cognita Caesar mittit complures equitum turmas [eis] de media nocte; imperat, ut paulo tumultuosius omnibus locis vagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci deque his stramenta detrahi mulionesque cum cassidibus equitum specie ac simulatione collibus circumvehi iubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Haec procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra, neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit et paulum progressam inferiore constituit loco silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illo ad munitionem copiae traducuntur. Vacua castra hostium Caesar conspicatus tectis insignibus suorum occultatisque signis militaribus raros milites, ne ex oppido animadvertarentur, ex maioribus castris in minora traducit lega-

tisque, quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri
8 velit, ostendit; in primis monet, ut contineant milites,
ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur;
9 quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit;
hoc una celeritate posse mutari; occasionis esse rem,
10 non proelii. His rebus expositis signum dat et ab
dextra parte alio ascensu eodem tempore Aeduos mittit.

1 XXXXVI. Oppidi murus ab planicie atque initio
ascensus recta regione, si nullus amfractus intercederet,
2 mille passus CC aberat; quicquid huc circuitus ad molliendum
clivum accesserat, id spatium itineris augebat.
3 A medio fere colle in longitudinem, ut natura montis
ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui
nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli atque
inferiore omni spatio vacuo relicto superiorem partem
collis usque ad murum oppidi densissimis castris com-
4 plexerant. Milites dato signo celeriter ad munitionem
perveniunt eamque transgressi trinis castris potiuntur;
5 ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teuto-
matus, rex Nitiobrogum, subito in tabernaculo oppressus,
ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata,
vulnerato equo vix se ex manibus praedantium militum eriperet.

1 XXXXVII. Consecutus id, quod animo proposuerat,
Caesar receptui cani iussit legionisque decimae,
2 quaecumque erat, continuo signa constituit. Ac reliquarum
legionum milites non exaudito tubae sono, quod satis
magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum
legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur;
3 sed elati spe celeris victoriae et hostium fuga et superiorum
temporum secundis proeliis nihil adeo arduum sibi
esse existimaverunt, quod non virtute consequi possent,
neque finem prius sequendi fecerunt, quam
4 muro oppidi portisque appropinquarunt. Tum vero ex
omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius
aberrant, repentino tumultu perterriti, cum hostem intra
portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt.

Matres familiae de muro vestem argentumque iactabant 5
et pectore nudo prominentes passis manibus obtesta-
bantur Romanos, ut sibi parcerent neu, sicut Avarici
fecissent, ne a mulieribus quidem atque infantibus abs-
tinerent; non nullae de muris per manus demissae sese 6
militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis VIII., 7
quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se
Avaricensibus praemiis neque commissurum, ut prius
quisquam murum ascenderet, tres suos nactus mani-
pulares atque ab iis sublevatus murum ascendit, hos
ipse rursus singulos exceptans in murum extulit.

XXXXVIII. Interim ii, qui ad alteram partem 1
oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa
convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris
nuntiis incitati, oppidum a Romanis teneri, praemissis
equitibus magno concursu eo contenderunt. Eorum ut 2
quisque primus venerat, sub muro consistebat suorum-
que pugnantium numerum augebat. Quorum cum ma- 3
gna multitudo convenisset, matres familiae, quae paulo
ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtes-
tari et more Gallico passum capillum ostentare liberos-
que in conspectum proferre coeperunt. Erat Romanis 4
nec loco nec numero aequa contentio; simul et cursu
et spatio pugnae defetigati non facile recentes atque
integros sustinebant.

XXXXVIII. Caesar cum iniquo loco pugnari 1
hostiumque augeri copias videret, praemetuens suis
Titum Sextium legatum, quem minoribus castris prae-
sidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris celeriter
educeret et sub infimo colle ab dextro latere hostium
constitueret, ut, si nostros loco depulsos vidisset, quo 2
minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse pau- 3
lum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat,
eventum pugnae expectabat.

L. Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes 1
loco et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt
Aedui visi ab latere nostris aperto, quos Caesar ab

dextra parte alio ascensu manus distinendae causa
2 miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros
perterruerunt, ac tametsi dextris umeris exsertis
animadvertebantur, quod insigne pacatorum esse con-
suerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab
3 hostibus factum existimabant. Eodem tempore Lucius
Fabius centurio, quique una murum ascenderant, cir-
4 cumventi atque interfecti muro praecipitabantur. Mar-
cus Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas
excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi
desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus
suis, qui illum secuti erant, *Quoniam, inquit, me una*
vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae
prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum
5 *deduxi. Vos data facultate vobis consulite.* Simul in
medios hostis irrupit duobusque interfectis reliquos a
6 porta paulum summovit. Conantibus auxiliari suis,
Frustra, inquit, meae vitae subvenire conamini, quem iam
sanguis viresque deficiunt. Proinde abite, dum est facultas,
vosque ad legionem recipite. Ita pugnans post paulum
concidit ac suis salutis fuit.

1 LI. Nostri, cum undique premerentur, XLVI cen-
turiionibus amissis deiectioni sunt loco. Sed intolerantius
Gallos insequentes legio decima tardavit, quae pro sub-
2 sidio paulo aequiore loco constiterat. Hanc rursus
XIII. legionis cohortes exceperunt, quae ex castris mi-
noribus eductae cum Tito Sextio legato ceperant locum
3 superiorem. Legiones, ubi primum planiciem attigerunt,
4 infestis contra hostes signis constiterunt. Vercinge-
torix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit.
Eo die milites sunt paulo minus septingenti desiderati.

1 LII. Postero die Caesar contione advocata teme-
ritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi
ipsi indicavissent, quo procedendum aut quid agendum
videretur, neque signo recipiendi dato constitissent
neque ab tribunis militum legatisque retineri potuissent.
2 Exposuit, quid iniquitas loci posset, quod ipse ad Ava-

ricum sensisset, cum sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. Quanto opere eorum animi 3 magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se quam imperatorem de victoria atque exitu rerum sentire existimarent; nec minus 4 se ab milite modestiam et continentiam quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

LIII. Hac habita contione et ad extremam orationem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de protectione cogitans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix 2 nihilo magis in aequum locum descenderet, levi facto equestri proelio atque secundo in castra exercitum reduxit. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad 3 Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans in Aeduos movit castra. Ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen 4 Elaver pontes reficit eoque exercitum traducit.

LIIII. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Aeduis 1 appellatus discit, cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Aeduos profectum: opus esse ipsos antecedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis iam 2 rebus perfidiam Aeduorum perspectam habebat atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat, tamen eos retinendos non constituit, ne aut inferre iniuriam videretur aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breviter sua in Aeduos 3 merita exposuit, quos et quam humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, et quam in fortunam quamque in 4

amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit.

1 LV. Noviodunum erat oppidum Aeduorum ad
2 ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat; huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia atque Hispania coemptum miserat.
3
4 Eo cum Eporedorix Viridomarusque venissent et de statu civitatis cognovissent, Litaviccum Bibracti ab Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae auctoritatis, Convictolitavim magistratum magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos, non praetermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi causa convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt, obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt, oppidum, quod a se teneri non posse iudicabant, ne cui esset
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

1 LVI. Quibus rebus cognitis Caesar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae copiae, dimicaret. Nam ne commutato consilio iter in provinciam converteret, ut nemo non tum quidem ne-

cessario faciendum existimabat, cum infamia atque indignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque difficultas impediēbat, tum maxime, quod abiuncto Labieno atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer timebat. Itaque admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis contra omnium opinionem ad Ligerem venit, vadoque per equites invento pro rei necessitate oportuno, ut bracchia modo atque umeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exercitum traduxit, frumentumque in agris et pecoris copiam nactus, repleto his rebus exercitu iter in Senones facere instituit.

LVII. Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agedinci, ut esset impedimentis praesidio, cum iiii legionibus Lutetiam profisciscitur. Id est oppidum Parisiorum, quod positum est in insula fluminis Sequanae. Cuius adventu ab hostibus cognito, magnae ex finitimis civitatibus copiae convenerunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui prope confectus aetate tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is cum animadvertisset, perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam atque illum omnem locum magno opere impediret, hic consedit nostrosque transitu prohibere instituit.

LVIII. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere atque iter munire conabatur. Postquam id difficiliter confieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus eodem, quo venerat, itinere Metiosedum pervenit. Id est oppidum Senonum, in insula Sequanae positum, ut paulo ante de Lutetia diximus. Deprensas navibus circiter quinquaginta celeriterque coniunctis atque eo militibus iniectis et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna

pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido
5 potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes
resciderant, exercitum traducit et secundo flumine ad
6 Lutetiam iter facere coepit. Hostes re cognita ab iis,
qui Metiosedo fugerant, Lutetiam incendi pontesque
eius oppidi rescindi iubent; ipsi profecti a palude ad
ripas Sequanae e regione Lutetiae contra Labieni
castra considunt.

1 LVIII. Iam Caesar a Gergovia discessisse audie-
batur, iam de Aeduorum defectione et secundo Galliae
motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis in-
terclusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumenti
2 coactum in provinciam contendisse confirmabant. Bello-
vacii autem defectione Aeduorum cognita, qui iam ante
erant per se infideles, manus cogere atque aperte bel-
3 lum parare coeperunt. Tum Labienus tanta rerum
commutatione longe aliud sibi capiendum consilium,
4 atque antea senserat, intellegebat, neque iam, ut ali-
quid acquireret proelioque hostes lacerasset, sed, ut
incolumem exercitum Agedincum reduceret, cogitabat.
5 Namque altera ex parte Bellovacii, quae civitas in
Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant,
alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu
tenebat; tum legiones a praesidio atque impedimentis
6 interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito
difficultatibus obiectis ab animi virtute auxilium pe-
tendum videbat.

1 LX. Sub vesperum consilio convocato, cohortatus,
ut ea, quae imperasset, diligenter industrieque admini-
strarent, naves, quas Metiosedo deduxerat, singulas
equitibus Romanis attribuit et prima confecta vigilia
III milia passuum secundo flumine silentio progredi
2 ibique se exspectari iubet. Quinque cohortes, quas
minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris
3 praesidio relinquit; quinque eiusdem legionis reliquas
de media nocte cum omnibus impedimentis adverso
4 flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirat

etiam lintres; has magno sonitu remorum incitatas in eandem partem mittit. Ipse post paulo silentio egressus cum tribus legionibus eum locum petit, quo naves appelli iusserat.

LXI. Eo cum esset ventum, exploratores hostium, 1 ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur; exercitus equitatusque equitibus Romanis ad ministrantibus, quos ei negotio praefererat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus 3 nuntiatur, in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuasi, et magnum ire agmen adverso flumine sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, et paulo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, 4 quod existimabant, tribus locis transire legiones atque omnes perturbatos defectione Aeduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam 5 praesidio e regione castrorum relicto et parva manu Metiosedum versus missa, quae tantum progrediatur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

LXII. Prima luce et nostri omnes erant trans- 1 portati et hostium acies cernebatur. Labienus milites 2 cohortatus, ut suae pristinae virtutis et secundissimorum proeliorum retinerent memoriam atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepe numero hostes superassent, praesentem adesse existimarent, dat signum proelii. Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio 3 constiterat, hostes pelluntur atque in fugam coniciuntur; ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, 4 cum primi ordines hostium transfixi telis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus 5 suis aderat atque eos cohortabatur. Incerto etiam nunc 6 exitu victoriae, cum septimae legionis tribunis esset nuntiatum, quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intu-

7 lerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit,
sed circumventi omnes interfectique sunt. Eandem
8 fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui praesidio
contra castra Labieni erant relictī, cum proelium com-
missum audissent, subsidio suis ierunt collemque ce-
perunt, neque nostrorum militum victorum impetum
9 sustinere potuerunt. Sic cum suis fugientibus permixti,
quos non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt
10 interfecti. Hoc negotio confecto Labienus revertitur
Agedincum, ubi impedimenta totius exercitus relicta
erant; inde die III. cum omnibus copiis ad Caesarem
pervenit.

1 LXIII. Defectione Aeduum cognita bellum au-
2 getur. Legationes in omnes partes circummittuntur;
quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sol-
3 licitandas civitates nituntur; nacti obsides, quos Caesar
apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes ter-
4 ritant. Petunt a Vercingetorige Aedui, ut ad se veniat
rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata
contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur, et re in
controversiam deducta totius Galliae concilium Bibracte
6 indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multi-
tudinis suffragiis res permittitur; ad unum omnes Ver-
7 cingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio
Remi, Lingones, Treveri afuerunt, illi, quod amicitiam
Romanorum sequebantur, Treveri, quod aberant longius
et ab Germanis premebantur, quae fuit causa, quare
8 toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno
dolore Aedui ferunt se deiectos principatu, queruntur
fortuna commutationem et Caesaris indulgentiam in
se requirunt, neque tamen suscepto bello suum con-
9 silium ab reliquis separare audent. Inviti summae
spei adulescentes Eporedorix et Viridomarus Vercin-
getorigi parent.

1 LXIII. Ipse imperat reliquis civitatibus obsides
diemque ei rei constituit [diem]. Huc omnes equites,
2 xv milia numero, celeriter convenire iubet. Peditatu,

quem antea habuerat, se fore contentum dicit, neque fortunam temptaturum aut in acie dimicaturum, sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere, aequo 3 modo animo sua ipsi frumenta corrumpant aedificiaque incendant, qua rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus Aeduis Segusiavisque, qui sunt finitimi provinciae, decem milia peditum imperat; huc addit equites DCCC. His praeficit fratrem Eporedorigis bel- 5 lumque inferri Allobrogibus iubet. Altera ex parte 6 Gabalos proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomi-
corum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis 7 nuntiis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedissee sperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium 8 totius provinciae pollicetur.

LXV. Ad hos omnes casus provisa erant praesidia cohortium duarum et viginti, quae ex ipsa provincia ab Lucio Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio 2 congressi pelluntur et Gaio Valerio Donnotaurum, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis interfectis intra oppida ac muros compelluntur. Allobroges 3 crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. Caesar, quod 4 hostes equitatu superiores esse intellegebat et interclusis omnibus itineribus nulla re ex provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit et levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consueverant. Eorum 5 adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque [sed et] equitibus Romanis atque evocatis equos sumit Germanisque distribuit.

LXVI. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae 1

ex Arvernīs equitesque, qui totī Galliae erant imperati,
2 conveniunt. Magno horum coacto numero, cum Caesar
in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret,
quo facilius subsidium provinciae ferri posset, circiter
milia passuum x ab Romanis trinis castris Vercin-
3 getorix consedit convocatisque ad concilium praefectis
equitum venisse tempus victoriae demonstrat: fugere
4 in provinciam Romanos Galliaeque excedere. Id sibi
ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad
reliqui temporis pacem atque otium parum profici:
maioribus enim coactis copiis reversuros neque finem
bellandi facturos. Proinde in agmine impeditos adori-
5 antur. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo
morentur, iter facere non posse; si, id quod magis
futurum confidat, relictis impedimentis suae salutis
consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate
6 spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo
eorum progredi modo extra agmen audeat, [et] ipsos
quidem non debere dubitare. Id quo maiore faciant
animo, copias se omnes pro castris habiturum et ter-
7 rori hostibus futurum. Conclamant equites, sanctissimo
iure iurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur,
ne ad liberos, ne ad parentes, ad uxorem aditum habeat,
qui non bis per agmen hostium perequitasset.

1 LXVII. Probata re atque omnibus iure iurando
adactis, postero die in tres partes distributo equitatu
duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una a
2 primo agmine iter impedire coepit. Qua re nuntiata
Caesar suum quoque equitatum tripertito divisum contra
hostem ire iubet. Pugnatur una omnibus in partibus.
3 Consistit agmen; impedimenta inter legiones recipiun-
4 tur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius premi
videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque constitui
iubebat; quae res et hostes ad insequendum tardabat
5 et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani
ab dextro latere summum iugum nacti hostes loco
depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix

cum pedestribus copiis consederat, persequuntur compluresque interficiunt. Qua re animadversa reliqui, ne circumirentur, veriti se fugae mandant. Omnibus locis fit caedes. Tres nobilissimi Aedui capti ad Caesarem perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controversiam cum Convictolitavi proximis comitiis habuerat, et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante adventum Caesaris Aedui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias, ut pro castris collocaverat, reduxit protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se subsequi iussit. Caesar impedimentis in proximum collem deductis, duabus legionibus praesidio relictis secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostium ex novissimo agmine interfectis altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsī, adhortatus ad laborem milites circumvallare instituit.

LXVIII. Ipsum erat oppidum Alesia in colle summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse videretur; cuius collis radices duo duabus ex partibus flumina subleebant. Ante id oppidum planities circiter milia passuum III in longitudinem patebat; reliquis ex omnibus partibus colles mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro, quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum praeduxerant. Eius munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus XI milia passuum tenebat. Castra oportunis locis erant posita ibique castella XXIII facta, quibus in castellis interdiu stationes ponebantur, ne qua subito eruptio fieret; haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

- 1 LXX. Opere instituto fit equestre proelium in ea
planicie, quam intermissam collibus tria milia pas-
sum in longitudinem patere supra demonstravimus.
- 2 Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris
Caesar Germanos summittit legionesque pro castris
constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu
3 fiat. Praesidio legionum addito nostris animus auge-
tur; hostes in fugam coniecti se ipsi multitudine im-
pediunt atque angustioribus portis relictis coacervantur.
- 4 Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit
5 magna caedes; non nulli relictis equis fossam transire
et maceriam transcendere conantur. Paulum legiones
Caesar, quas pro vallo constituerat, promoveri iubet.
- 6 Non minus, qui intra munitiones erant, perturbantur
Galli: veniri ad se confestim existimantes ad arma
conclamant; non nulli perterriti in oppidum irrumpunt.
- 7 Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur.
Multis interfectis, compluribus equis captis Germani
sese recipiunt.
- 1 LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab
Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se
2 equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut
suam quisque eorum civitatem adeat omnesque, qui
per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant.
- 3 Sua in illos merita proponit obtestaturque, ut suae
salutis rationem habeant, neu se optime de communi
libertate meritum hostibus in cruciatum dedant. Quod
si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX
4 una secum interitura demonstrat. Ratione inita exigue
dierum se habere xxx frumentum, sed paulo etiam
5 longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis,
qua *nostrum* opus erat intermissum, secunda vigilia
6 silentio equitatum mittit. Frumentum omne ad se
referri iubet, capitis poenam iis, qui non paruerint,
7 constituit; pecus, cuius magna erat copia ab Mandubiis
compulsa, viritim distribuit, frumentum parce et pau-
8 latim metiri instituit. Copias omnes, quas pro oppido

collocaverat, in oppidum recepit. His rationibus auxilia 9
Galliae exspectare et bellum parat administrare.

LXXII. Quibus rebus cognitis ex perfugis et cap- 1
tivis Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam
pedum xx directis lateribus duxit, ut eius fossae
solum tantundem pateret, quantum summae fossae
labra distarent. Reliquas omnes munitiones ab ea 2
fossa pedes quadringentos reduxit, id hoc consilio,
quoniam tantum esset necessario spatium complexus
nec facile totum corpus corona militum cingeretur, ne
de improvviso aut noctu ad munitiones hostium mul-
titudine advolaret, aut interdiu tela in nostros operi
destinatos conicere possent. Hoc intermisso spatio 3
duas fossas quindecim pedes latas eadem altitudine
perduxit; quarum anteriorem campestribus ac demissis
locis aqua ex flumine derivata complevit. Post eas 4
aggerem ac vallum XII pedum extruxit. Huic lori-
cam pinnasque adiecit, grandibus cervis eminentibus
ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascen-
sum hostium tardarent, et turres toto opere circum-
dedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

LXXIII. Erat eodem tempore et materiari et 1
frumentari et tantas munitiones fieri necesse deminutis
nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur;
ac non numquam opera nostra Galli temptare atque
eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere
conabantur. Quare ad haec rursus opera addendum 2
Caesar putavit, quo minore numero militum muni-
tiones defendi possent. Itaque truncis arborum [aut]
admodum firmis ramis abscisis atque horum delibratis
ac praeacutis cacuminibus perpetuae fossae quinos
pedes altae ducebantur. Huc illi stipites demissi et 3
ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis emi-
nebant. Quini erant ordines coniuncti inter se atque 4
implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis
induebant. Hos cippos appellabant. Ante quos obli- 5
quis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes tres

in altitudinem pedes fodiebantur paulatim angustiore
 6 ad infimum fastigio. Huc teretes stipites feminis
 crassitudine ab summo praeacuti et praeusti demitte-
 bantur ita, ut non amplius digitis quattuor ex terra
 7 emerent; simul confirmandi et stabiliendi causa sin-
 guli ab infimo solo pedes terra exculcabantur; reliqua
 pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac vir-
 8 gultis integebatur. Huius generis octoni ordines ducti
 ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine
 9 floris liliū appellabant. Ante haec taleae pedem
 longae ferreis hamis infixis totae in terram infodie-
 bantur mediocribusque intermissis spatiis omnibus locis
 disserebantur, quos stimulos nominabant.

1 LXXIII. His rebus perfectis, regiones secutus
 quam potuit aequissimas pro loci natura, XIII milia
 passuum complexus paris eiusdem generis munitiones,
 diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut
 ne magna quidem multitudine, si ita accideret *equitatus*
 discessu, munitionum praesidia circumfundi possent;
 2 *ne autem* cum periculo ex castris egredi cogatur,
 dierum triginta pabulum frumentumque habere omnes
 convectum iubet.

1 LXXV. Dum haec apud Alesiam geruntur, Galli
 concilio principum indicto non omnes eos, qui arma
 ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos
 statuunt, sed certum numerum cuique ex civitate im-
 perandum, ne tanta multitudine confusa nec moderari
 nec discernere suos nec frumentandi rationem habere
 2 possent. Imperant Aeduis atque eorum clientibus,
 Segusiavis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, [Blan-
 noviis,] milia xxxv; parem numerum Arvernīs ad-
 iunctis Eleutetis, Cadurcis, Gabalis, Vellaviis, qui sub
 3 imperio Arvernorum esse consueverunt; Sequanis, Seno-
 nibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duo-
 dena milia; Bellovacis x; [totidem Lemovicibus,] octona
 Pictonibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis; sena
 Andibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviiis,

Morinis; Nitiobrogibus quinque milia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus III; Veliocassis *totidem*; Lemovicibus et Aulercis Eburovicibus terna; Rauricis et Boiis *бина*; xxx universis civitatibus, quae Oceanum 4 attingunt quaeque eorum consuetudine Aremoricae appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi, Lexobii, Venelli. Ex his 5 Bellovaci suum numerum non compleverunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicebant neque cuiusquam imperio obtemperaturos; rogati tamen ab Commio pro eius hospitio II milia una miserunt.

LXXVI. Huius opera Commii, ut antea demons- 1 travimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis civitatem eius immunem esse iusserat, iura legesque reddiderat atque ipsi Morinos attribuerat. Tamen tanta 2 universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque beneficiis neque amicitiae memoria moverentur, omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent. Coactis 3 equitum VIII milibus et peditum circiter CCL, haec in Aeduorum finibus recensebantur, numerusque inibatur, praefecti constituebantur. Commio Atrebatii, Viridomaro et Eporedorigi Aeduis, Vercassivellauno Arverno, consobрино Vercingetorigis, summa imperii traditur. His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres et fidu- 5 ciae pleni ad Alesiam proficiscuntur, neque erat omnium quisquam, qui aspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti proelio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Alesiae obsidebantur, praeterita die, qua auxilia suorum exspectaverant, consumpto omni frumento inscii, quid in Aeduis gereretur, concilio coacto de exitu suarum fortunarum

- 2 consultabant. Ac variis dictis sententiis, quarum pars
deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem
censebat, non praetereunda oratio Critognati videtur
propter eius singularem et nefariam crudelitatem.
- 3 Hic, summo in Arvernīs ortus loco et magnae habitus
auctoritatis, *Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus
sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine ap-
pellant, neque hos habendos civium loco neque ad con-*
- 4 *cilium adhibendos censeo. Cum his mihi res sit, qui
eruptionem probant; quorum in consilio omnium vestrum
consensu pristinae residere virtutis memoria videtur.*
- 5 *Animi est ista mollitia, non virtus, paulisper inopiam
ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius*
- 6 *reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque
ego hanc sententiam probarem (tantum apud me dignitas
potest), si nullam praeterquam vitae nostrae iacturam*
- 7 *feri viderem; sed in consilio capiendō omnem Galliam
respicimus, quam ad nostrum auxilium concitavimus.*
- 8 *Quid hominum milibus LXXX uno loco interfectis pro-
pinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis,
si pacē in ipsis cadaveribus proelio decertare cogentur?*
- 9 *Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestrae salutis
causa suum periculum neglexerunt, nec stultitia ac teme-
ritate vestra aut animi imbecillitate omnem Galliam pro-*
- 10 *sternere et perpetuae servituti subicere. An, quod ad
diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis?
Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitiōibus*
- 11 *animine causa cotidie exerceri putatis? Si illorum nun-
tiis confirmari non potestis omni aditu praesaepto, his
utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cuius
rei timore exterriti diem noctemque in opere versantur.*
- 12 *Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri maiores
nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt;
qui in oppida compulsi ac simili inopia subacti eorum
corporibus, qui aetate ad bellum inutiles videbantur, vitam*
- 13 *toleraverunt neque se hostibus tradiderunt. Cuius rei si
exemplum non haberemus, tamen libertatis causa institui*

*et posteris prodi pulcherrimum indicarem. Nam quid illi 14
simile bello fuit? Depopulata Gallia Cimbri magnaque il-
lata calamitate finibus quidem nostris aliquando excesserunt
atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem
nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud aut quid 15
volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles potentesque
bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considerare
atque his aeternam iniungere servitutem? Neque enim ulla
alia condicione bella gesserunt. Quod si ea, quae in lon- 16
ginquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam
Galliam, quae in provinciam redacta, iure et legibus com-
mutatis, securibus subiecta perpetua premitur servitute.*

LXXVIII. Sententiis dictis constituunt, ut ii, qui va- 1
letudine aut aetate inutiles sunt bello, oppido excedant
atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sen-
tentiam descendant; illo tamen [tempore] potius uten- 2
dum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam
aut deditionis aut pacis subeundam condicionem. Man- 3
dubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxori-
bus exire coguntur. Hi cum ad munitiones Romanorum 4
accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in
servitutem receptos cibo iuvarent. At Caesar dispositis 5
in vallo custodibus recipi prohibebat.

LXXVIII. Interea Commius reliquique duces, qui 1
bus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis
ad Alesiam perveniunt et colle exteriori occupato non
longius mille passibus ab nostris munitionibus con-
sidunt. Postero die equitatu ex castris educto omnem 2
eam planiciem, quam in longitudinem tria milia pas-
sum patere demonstravimus, complent pedestresque
copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus
constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in cam- 3
pum. Concurrunt his auxiliis visis; fit gratulatio inter
eos atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Ita 4
que productis copiis ante oppidum considunt et pro-
ximam fossam cratibus integunt atque aggere explent
seque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

1 LXXX. Caesar omni exercitu ad utramque partem
munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque
locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et
2 proelium committi iubet. Erat ex omnibus castris,
quae summum undique iugum tenebant, despectus, at-
que omnes milites intenti pugnae proventum expec-
3 tabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditos-
que levis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus
auxilio succurrerent et nostrorum equitum impetus sus-
tinerent. Ab his complures de improvviso vulnerati
4 proelio excedebant. Cum suos pugna superiores esse
Galli confiderent et nostros multitudine premi viderent,
ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus contine-
bantur, et hi, qui ad auxilium convenerant, clamore
5 et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in
conspectu omnium res gerebatur neque recte ac tur-
piter factum celari poterat, utrosque et laudis cupidi-
tas et timor ignominiae ad virtutem excitabat. Cum
6 a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pu-
gnaretur, Germani una in parte confertis turmis in
7 hostes impetum fecerunt eosque propulerunt; quibus
in fugam coniectis sagittarii circumventi interfectique
8 sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque
ad castra insecuti sui colligendi facultatem non de-
9 derunt. At ii, qui ab Alesia processerant, maesti prope
victoria desperata se in oppidum receperunt.

1 LXXXI. Uno die intermisso Galli atque hoc spatio
magno cratium, scararum, harpagonum numero effecto
media nocte silentio ex castris egressi ad campestris
2 munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua
significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo ad-
ventu cognoscere possent, crates proicere, fundis, sagit-
tis, lapidibus nostros de vallo proturbare reliquaque,
quae ad oppugnationem pertinent, parant administrare.
3 Eodem tempore clamore exaudito dat tuba signum suis
4 Vercingetorix atque ex oppido educit. Nostri, ut su-
prioribus diebus suus cuique erat locus attributus,

ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos proterrent. Prospectu tenebris adempto multa utrimque 5 vulnera accipiuntur. Complura tormentis tela coniciuntur. At Marcus Antonius et Gaius Trebonius legati, 6 quibus hae partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. Dum longius ab munitione aberant 1 Galli, plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam propius successerunt, aut se stimulis inopinantes induebant aut in scrobes delati transfodiebantur aut ex vallo ac turribus traieci pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis nulla munitione 2 perrupta, cum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quae a 3 Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus ad 4 ministrandis morati prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. Ita re infecta in oppidum reverterunt.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi 1 Galli, quid agant, consulunt; locorum peritos adhibent; ex his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. Erat a septentrionibus collis, quem 2 propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri: necessario paene iniquo loco et leniter declivi castra fecerunt. Haec Gaius Antistius Re- 3 ginus et Gaius Caninius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores re- 4 gionibus duces hostium LX milia ex omni numero deligunt earum civitatum, quae maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, oc- 5 culte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, cum meridies esse videatur. His copiis Vercassivel- 6 launum Arvernum, unum ex quattuor ducibus, pro-

7 pinquum Vercingetorigis, praeficiunt. Ille ex castris
prima vigilia egressus prope confecto sub lucem itinere
post montem se occultavit militesque ex nocturno la-
8 bore sese reficere iussit. Cum iam meridies appropin-
quare videretur, ad ea castra, quae supra demonstra-
vimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad
campestres munitiones accedere et reliquae copiae pro
castris sese ostendere coeperunt.

1 LXXXIII. Vercingetorix ex arce Alesiae suos con-
spicatus ex oppido egreditur; cratis, longurios, mus-
culos, falces reliquaque, quae eruptionis causa para-
2 verat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis,
atque omnia temptantur; quae minime visa pars firma
3 est, huc concurritur. Romanorum manus tantis mu-
nitionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit.
4 Multum ad terrendos nostros valet clamor, qui post
tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in
5 aliena vident salute constare; omnia enim plerumque,
quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

1 LXXXV. Caesar idoneum locum nactus, quid qua-
que ex parte geratur, cognoscit; laborantibus submit-
2 tit. Utrisque ad animum occurrit, unum esse illud
3 tempus, quo maxime contendere conveniat: Galli, nisi
perfregerint munitiones, de omni salute desperant; Ro-
mani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium ex-
4 spectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur,
quo Vercassivellaunum missum demonstravimus. Iniq-
uum loci ad declivitatem fastigium magnum habet
5 momentum. Alii tela coniciunt, alii testudine facta
6 subeunt; defetigatis in vicem integri succedunt. Agger
ab universis in munitionem coniectus et ascensum dat
Gallis et ea, quae in terra occultaverant Romani, con-
tegit; nec iam arma nostris nec vires suppetunt.

1 LXXXVI. His rebus cognitis Caesar Labienum cum
2 cohortibus sex subsidio laborantibus mittit; imperat,
si sustinere non posset, deductis cohortibus eruptione
3 pugnaret; id nisi necessario ne faciat. Ipse adit re-

liquos, cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores desperatis campestribus 4 locis propter magnitudinem munitionum loca praerupta ex ascensu temptant; huc ea, quae paraverant, conferunt. Multitudine telorum ex turribus propugnantes 5 deturbant, aggere et cratibus fossas explent, falcibus vallum ac loricam rescindunt.

LXXXVII. Mittit primo Brutum adolescentem cum 1 cohortibus Caesar, post cum aliis Gaium Fabium legatum; postremo ipse, cum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto proelio ac repul- 2 sis hostibus eo, quo Labienum miserat, contendit; cohortes IIII ex proximo castello deducit, equitum partem se sequi, partem circumire exteriores munitiones et ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam 3 neque aggeres neque fossae vim hostium sustinere poterant, coactis una XL cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit, Caesarem per nuntios facit certiolem, quid faciendum existimet. Accelerat Caesar, ut proelio intersit.

LXXXVIII. Eius adventu ex colore vestitus co- 1 gnito, quo insigni in proeliis uti consuevit, turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec declivia et devexa cernebantur, hostes proelium committunt. Utrumque clamore 2 sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri omissis pilis gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur; cohortes 3 aliae appropinquant. Hostes terga vertunt; fugientibus equites occurrunt. Fit magna caedes. Sedulius, dux 4 et princeps Lemovicum, occiditur; Vercassivellaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur; signa militaria LXXXIII ad Caesarem referuntur; pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido 5 caedem et fugam suorum desperata salute copias a munitionibus reducant. Fit protinus hac re audita ex 6

castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium
 7 copiae deleri potuissent. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur; magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in civitates discedunt.

1 LXXXVIII. Postero die Vercingetorix consilio convocato id bellum se suscepisse non suarum necessitatatum, sed communis libertatis causa demonstrat, et quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satis facere seu
 3 vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. Iubet arma tradi, principes produci.
 4 Ipse in munitione pro castris consedit; eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma prociuntur.
 5 Reservatis Aeduis atque Arvernīs, si per eos civitates recipere posset, ex reliquis captivis toto exercitui capita singula praedae nomine distribuit.

1 LXXX. His rebus confectis in Aeduos proficiscitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernīs missi, quae imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit.
 3 Captivorum circiter xx milia Aeduis Arvernisque reddit.
 4 Titum Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequanos proficisci iubet; huic M. Sempronium
 5 Rutilum attribuit. Gaium Fabium legatum et Lucium Minucium Basilum cum legionibus duabus in Remis collocat, ne quam ab finitimis Bellovacis calamitatem
 6 accipiant. Gaium Antistium Reginum in Ambivaretos, Titum Sextium in Bituriges, Gaium Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Quintum Tullium Ciceronem et Publium Sulpicium Cabiloni et Matiscone in Aeduis ad Ararim rei frumentariae causa collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit.
 8 His rebus ex litteris Caesaris cognitis Romae dierum xx supplicatio redditur.

A. HIRTI
BELLI GALLICI
LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

Prooemium I. (epistula) Hirtii.

[A. U. C. DCCIII.] Res gestae ab Caesare octavo proconsulatus anno, c. I—XXXVIII.

Caesar Bituriges in deditionem accipit, c. I—III; Carnutes devincit, c. III. V; item Bellovacos, c. VI—XXII. (Narrantur insidiae superiore anno Commio Atrebatii paratae c. XXIII.) Caesar exercitu in plures partes diviso denuo fines Eburonum populatur, Labienum in Treveros mittit, c. XXIII. XXV. Dumnacus dux Andium Lemonum obsidens fugatur, c. XXVI—XXXI. Drappes Seno et Lucterius Cadurcus Uxelloduni, quo confugerant, a C. Caninio legato obsidentur; frumentandi causa ex oppido egressi repelluntur; Drappes capitur. Interim Carnutes et Aremoricae civitates a C. Fabio legato in fidem recipiuntur, c. XXXII—XXXVI. Uxelloduno operibus incluso Caesar supplicio de Gutruato Carnute, belli concitatores, sumpto advenit, oppidanos ad deditionem cogit; Lucterius comprehenditur, c. XXXVII—XXXVIII. Treveris interim a Labieno devictis Caesar Aquitanos in fidem recipit; exercitum per legatos in hiberna deducit. Commius Atrebas M. Antonio quaestori se dedit, c. XXXXV—XXXVIII, 9.

[A. U. C. DCCIII.] Alterum prooemium Hirtii, c. XXXVIII, 10. 11.

Caesar clementia in devictas civitates usus in Italiam proficiscitur, c. XXXVIII—LI; inde in ulteriorem Galliam reversus omnem exercitum lustrat; T. Labienum Galliae togatae praeficit; C. Curio Caesaris causam in senatu defendit, c. LII. Bellum civile exoritur. Legiones Caesari per causam belli Parthici deductae Pompeio traduntur, c. LIII—LV.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere, rem difficillimam suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum 2 gestarum Galliae, non cohaerentibus superioribus atque

- insequentibus eius scriptis, contexui novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem
3 nullum videmus, sed vitae Caesaris. Quos utinam, qui legent, scire possint, quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis.
- 4 Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur. Qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus desit, adeoque probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas
5 scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio; ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter
6 eos perfecere, scimus. Erat autem in Caesare cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi
7 ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interesssem; quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter,
8 quae pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. Vale.
- 1 CAP. I. Omni Gallia devicta Caesar cum a superiore aestate nullum bellandi tempus intermisisset militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet, complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nuntiabantur coniurationesque facere.
- 2 Cuius rei veri similis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse [a] Romanis, nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habi-

turum exercitum populi Romani ad omnia persequenda; non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem. 3

II. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar Marcum Antonium quaestorem suis praefecit hibernis; ipse equitum praesidio pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII., quam non longe a finibus Aeduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem XI., quae proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit, qui, cum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerint contineri, quin bellum pararent coniurationesque facerent. 2

III. Repentino adventu Caesaris accidit, quod imparatis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. Namque etiam illud vulgare incursionis hostium signum, quod incendiis aedificiorum intellegi consuevit, Caesaris erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur, aut hostes incendiis terrentur. Multis hominum milibus captis perterriti Bituriges, qui primum adventum potuerant effugere Romanorum, in finitimas civitates aut privatis hospitibus confisi aut societate consiliorum confugerant. Frustra nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit nec dat ulli civitati spatium de aliena potius quam de domestica salute cogitandi; qua celeritate et fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad condiciones pacis adducebat. Tali condicione proposita Bituriges, cum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitiam finitimasque civitates sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. 5

IIII. Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, 1

- qui brumalibus diebus itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus tot milia nummum praedae nomine condonanda pollicetur legionibusque in hiberna remissis ipse se recipit die xxxx. Bibracte.
- 2 Ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petatum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, cum dies non amplius x et viii in hibernis esset moratus, legiones xiiii. et sextam ex hibernis ab Arare educit, quas ibi collocatas explicandae rei frumentariae causa superiore
- 4 commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.
- 1 V. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis causa constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis incolebant (nuper enim devicti complura oppida dimiserant), dispersi profugiunt. Caesar, erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Cenabo castra ponit atque in tecta partim Gallorum, partim quae collectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia erant in-
- 3 aedificata, milites compegit. Equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes; nec frustra: nam plerumque
- 4 magna praeda potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas civitates.
- 1 VI. Caesar tempore anni difficillimo, cum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus aestivorum nullum summum bellum posse confari, Gaium Trebonium cum duabus

legionibus, quas secum habebat, in hibernis Cenabi collocavit; ipse cum crebris legationibus Remorum 2 certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque praestabant, finitimasque his civitates duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate exercitus comparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere, legionem ex hibernis evocat rursus undecimam, 3 litteras autem ad Gaium Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus ab Tito Labieno arcessit. Ita, 4 quantum hibernorum oportunitas bellicae ratio postulabat, perpetuo suo labore in vicem legionibus expeditionum onus iniungebat.

VII. His copiis coactis ad Bellovacos proficiscitur 1 castrisque in eorum finibus positae equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio 2 functi renuntiant, paucos in aedificiis esse inventos, atque hos, non qui agrorum colendorum causa remansissent (namque esse undique diligenter demigratum), sed qui speculandi causa essent remissi. A quibus 3 cum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellovacorum quodve esset consilium eorum, inveniebat: Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum 4 locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Calletos, Vellocassis, Atrebatas; locum castris excelsum in silva circumdata palude delegisse, impedimenta omnia in ultiores silvas contulisse. Complures esse 5 principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani intellexissent. Paucis ante diebus ex 6 his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua

7 et multitudo esset infinita. Constituisse autem Bello-
vacos omnium principum consensu, summa plebis cu-
pitudine, si, ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus
veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore
postea condicione cum toto exercitu decertare cogerentur;
8 si maiores copias adduceret, in eo loco permanere,
quem delegissent, pabulatione autem, quae propter
anni tempus cum exigua tum disiecta esset, et frumentatione
et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

1 VIII. Quae Caesar consentientibus pluribus cum
cognosset atque ea, quae proponerentur, consilia plena
prudentialae longeque a temeritate barbarorum remota
esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit,
2 quo celerius hostes contempta suorum paucitate prodirent
in aciem. Singularis enim virtutis veterrimas legiones VII.,
VIII., VIII. habebat, summae spei delectaeque iuventutis XI.,
quae octavo iam stipendio tamen in collatione reliquarum
nondum eandem vetustatis ac
3 virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio advocato
rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis
4 animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium
legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis
ordinem ita constituit, ut legiones VII., VIII., VIII.
ante omnia irent impedimenta, deinde omnium impedimentorum
agmen, quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus
esse consuevit, cogeret XI., ne maioris multitudinis species
accidere hostibus posset, quam
5 ipsi depoposcissent. Hac ratione paene quadrato agmine
instructo in conspectum hostium celerius opinione eorum
exercitum adducit.

1 VIII. Cum repente instructas velut in acie certo
gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant
ad Caesarem plena fiducia consilia perlata, sive certaminis
periculo sive subito adventu sive exspectatione nostri
consilii copias instruunt pro castris nec loco
2 superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optaverat,

tamen admiratus tantam multitudinem hostium valle intermissa magis in altitudinem depressa quam late patente castra castris hostium confert. Haec imperat 3 vallo pedum duodecim muniri, loriculam pro [haec] ratione eius altitudinis inaedificari, fossam duplicem pedum denum quinum lateribus deprimi directis, turris excitari crebras in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis constratisque coniungi, quorum frontes viminea lorica munirentur, ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, 4 hoc audacius longiusque permetteret tela, alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

X. Huius munitionis duplex erat consilium. Nam- 1 que et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum, et cum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim crebro paucis utrimque procurrentibus inter 2 bina castra palude interiecta contendebatur; quam tamen paludem non numquam aut nostra auxilia [aut] Gallorum Germanorumque transibant acriusque hostes insequabantur, aut vicissim hostes eadem transgressi nostros longius summovebant. Accidebat autem coti- 3 dianis pabulationibus, id quod accidere erat necesse, cum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquiretetur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur; quae res, etsi mediocre detrimentum iumen- 4 torum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat; qui tametsi 5 numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari nitebantur.

XI. Caesar cum animadverteret, hostem com- 1

plures dies castris palude et loci natura munitis se tenere, neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciose nec locum munitionibus claudi nisi a maiore exercitu posse, litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII., quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret;

2 ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas incursiones hostium sustinerent.

1 XII. Quod cum cotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellovaci delecta manu peditum cognitis stationibus cotidianis equitum nostrorum silvestribus locis

2 insidias disponunt eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros [insidiae], deinde circum-

3 ventos aggrederentur. Cuius mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. Namque hi, cum repente hostium equites animadvertissent ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius

4 insecuti peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt amisso Vertisco principe civitatis,

5 praefecto equitum; qui cum vix equo propter aetatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat neque

6 dimicari sine se voluerat. Infl[amm]antur atque incitantur hostium animi secundo proelio, principe et

7 praefecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admonentur diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

1 XIII. Non intermittunt interim cotidiana proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea Caesar traduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur, cum constantius universi pa-

ludem transissent paucisque in resistendo interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consuerant, turpiter refugerunt nec prius finem 3 fugae fecerunt saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent aut non nulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic om- 4 nes copiae sunt perturbatae, ut vix iudicari posset, utrum secundis minimisque rebus insolentiores an adverso mediocri casu timidiores essent.

XIII. Compluribus diebus isdem *in* castris con- 1 sumptis, cum propius accessisse legiones et Gaium Trebonium legatum cognovissent, duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta. Quorum per- 2 turbatum et confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit), oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Caesar neque resistentes aggrediendos 3 tanto collis ascensu iudicabat, neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. Ita, 4 cum palude impedita a castris castra dividi videret, quae transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset, atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animum adverteret, pontibus palude constrata legiones traducit celeriterque in summam planiciem iugi pervenit, quae declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis ad 5 ultimum iugum pervenit aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conici possent.

1 XV. Barbari confisi loci natura, cum dimicare
non recusarent, si forte Romani subire collem cona-
rentur, paulatim copias distributas dimittere non pos-
sent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt.
2 Quorum pertinacia cognita Caesar xx cohortibus in-
structis castrisque eo loco metatis muniri iubet castra.
3 Absolutis operibus pro vallo legiones instructas col-
4 locat, equites frenatis equis in statione disponit. Bello-
vacii, cum Romanos ad insequendum paratos viderent
neque pernoctare aut diutius permanere sine periculo
eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi ce-
5 perunt. Fasces [ut consueverant; namque in acie sedere
Gallos consuesse superioribus commentariis Caesaris
declaratum est] per manus stramentorum ac virgul-
torum, quorum summa erat in castris copia, inter se
traditos ante aciem collocarunt extremoque tempore
6 diei signo pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita
continens flamma copias omnes repente a conspectu
textit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehemen-
tissimo cursu refugerunt.

1 XVI. Caesar, etsi discessum hostium animad-
vertere non poterat incendiis oppositis, tamen id con-
silium cum fugae causa initum suspicaretur, legiones
promovet, turmas mittit ad insequendum; ipse veritus
insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis at-
que elicere nostros in locum conaretur iniquum, tar-
2 dius procedit. Equites cum intrare fumum et flam-
mam densissimam timerent ac, si qui cupidius intra-
verant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent
equorum, insidias veriti liberam facultatem sui reci-
3 piendi Bellovacis dederunt. Ita fuga timoris simul
calliditatisque plena sine ullo detrimento milia non
amplius decem progressi hostes loco munitissimo castra
4 posuerunt. Inde cum saepe in insidiis equites pedites-
que disponent, magna detrimenta Romanis in pabu-
lationibus inferebant.

1 XVII. Quod cum crebrius accideret, ex captivo

quodam comperit Caesar, Corream, Bellivacorum ducem, fortissimorum milia sex peditum delegisse equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum propter copiam frumenti ac pabuli Romanos missuros suspicaretur. Quo cognito consilio legiones plures, quam solebat, educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidio consuerat, praemittit; huic interponit auxilia levis armaturae; ipse cum legionibus, quam potest maxime, appropinquat.

XVIII. Hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patientem in omnes partes passibus mille, silvis undique aut impeditissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. Explorato hostium consilio nostri ad proeliandum animo atque armis parati, cum subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu cum sibi Corream oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus proeliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

XVIII. Cum dispositis turmis in vicem rari proeliarentur neque ab lateribus circumveniri suos paterentur, erumpunt ceteri Corream proeliante ex silvis. Fit magna contentione diversum proelium. Quod cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros coëgit cedere equites. Quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi constanter proeliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione; deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab

- insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum.
- 4 Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuntii afferuntur, im-
- 5 peratorem instructis copiis adesse. Qua re cognita praesidio cohortium confisi nostri acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam com-
- 6 municasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis atque itineribus diversis fugam quaerunt. Nequiquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen percussique maiore parte amissa consternati profugiunt partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga
- 8 a nostris acriter insequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate victus CorreuS excedere proelio silvasque petere aut invitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortissime proeliando compluresque vulnerando cogeret elatos iracundia victores in se tela conicere.
- 1 XX. Tali modo re gesta recentibus proelii vestigiis ingressus Caesar, cum victos tanta calamitate existimaret hostes nuntio accepto locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse passuum VIII milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu traducto progreditur.
- 2 At Bellovaci reliquaeque civitates repente ex fuga paucis atque his vulneratis receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, [cognita calamitate] interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, cum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.
- 1 XXI. Hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos confugit Germanos, a quibus ad id
- 2 bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos petuntque, ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate

numquam profecto esset illaturus. Afflictas opes 3
equestri proelio Bellovacorum esse; delectorum pedi-
tum multa milia interisse, vix refugisse nuntios caedis.
Tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo 4
proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auc-
tor belli, concitator multitudinis, esset interfectus:
numquam enim senatum tantum in civitate illo vivo,
quantum imperitam plebem, potuisse.

XXII. Haec orantibus legatis commemorat Cae- 1
sar: Eodem tempore superiore anno Bellovacos ceteras-
que Galliae civitates suscepisse bellum; pertinacissime
hos ex omnibus in sententia permansisse neque ad
sanitatem reliquorum deditione esse perductos. Scire 2
atque intellegere se, causam peccati facillime mortuis
delegari. Neminem vero tantum pollere, ut invitis
principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnan-
tibus infirma manu plebis bellum concitare et gerere
posset; sed tamen se contentum fore ea poena, quam
sibi ipsi contraxissent.

XXIII. Nocte insequenti legati responsa ad suos 1
referunt, obsides faciunt. Concurrent reliquarum
civitatum legati, quae Bellovacorum speculabantur
eventum. Obsides dant, imperata faciunt, excepto 2
Commio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam
committere salutem. Nam superiore anno Titus La- 3
bienus, Caesare in Gallia citeriore ius dicente, cum
Commium comperisset sollicitare civitates et coniura-
tionem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine
ulla perfidia iudicavit comprimi posse. Quem quia 4
non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne temp-
tando cautiorem faceret, Gaium Volusenum Quadratum
misit, qui eum per simulationem colloquii curaret
interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tra-
dit centuriones. Cum in colloquium ventum esset et, 5
ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset,
centurio vel[ut] insueta re permotus vel celeriter a
familiaribus prohibitus Commii conficere hominem non

potuit; graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Cum utrimque gladii dextra essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum, Gallorum, quod insidiis cognitis plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisset Commius dicebatur numquam in conspectum cuiusquam Romani venire.

1 XXIII. Bellicosissimis gentibus devictis Caesar, cum videret nullam iam esse civitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret, sed non nullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad praesens imperium evitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quaestorem cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diversissimam partem Galliae, quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus erat, satis firmas duas legiones habere existimabat.

3 Titum Labienum ad se evocat; legionem autem XV, quae cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu illorum erant oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum ac fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat adeo fines eius vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

1 XXV. Cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset atque omnia caedibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto Labienum cum duabus legionibus in Treveros mittit, quorum civitas propter Germaniae

vicinitatem cotidianis exercitata bellis cultu et feritate non multum a Germanis differebat neque imperata umquam nisi exercitu coacta faciebat.

XXVI. Interim Gaius Caninius legatus, cum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictorum litteris nuntiisque Durati cognosceret, qui perpetuo in amicitia manserat Romanorum, cum pars quaedam civitatis eius defecisset, ad oppidum Lemonum contendit. Quo cum adventaret atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari, neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra posuit loco munito. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognosset, copiis omnibus ad legiones conversis castra Romanorum oppugnare instituit. Cum complures dies in oppugnatione consump-
sisset et magno suorum detrimento nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat litterisque Gai Canini Rebili fit certior, quae in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus adventu Fabii cognito desperata salute, si tempore eodem coactus esset [et Romanum] et externum sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumine Ligeri, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus neque se Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defetigatione equorum in eadem

5 se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Dumnaci agmen et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi magna praeda multis interfectis potiuntur. Ita re bene gesta se recipiunt in castra.

1 XXVIII. Insequente nocte Fabius equites prae-
mittit sic paratos, ut configerent atque omne agmen
2 morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis ut res gereretur, Quintus Atius Varus praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit.
3 Confligit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus; qui toto agmine subsistentes equitibus suis
4 contra nostros ferunt auxilium. Fit proelium acri certamine. Namque nostri contemptis pridie superatis [que] hostibus, cum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi et cupiditate per se conficiendi proelii
5 fortissime contra pedites proeliabantur, hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

1 XXVIII. Cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus in vicem praesidio, cum repente confertae
2 legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis percussae barbarorum turmae ac perterritae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paulo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati, magno undique clamore sublato cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum valent, tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius milibus duodecim aut armatorum aut eorum, qui eo timore arma proiecerant, interfectis omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXX. Qua ex fuga cum constaret Drappetem 1
Senonem, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis
undique perditis hominibus, servis ad libertatem vo-
catis, exsulis omnium civitatum ascitis, receptis la-
tronibus impedimenta et commeatus Romanorum inter-
ceperat, non amplius hominum milibus ex fuga quinque
collectis provinciam petere, unaque consilium cum eo
Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commen-
tario prima defectione Galliae facere in provinciam
voluisse impetum cognitum est, Caninius legatus cum 2
legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne
detrimento aut timore provinciae magna infamia per-
ditorum hominum latrociniis caperetur.

XXXI. Gaius Fabius cum reliquo exercitu in 1
Carnutes ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo
proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas
sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate 2
submissiores essent futurae, dato vero spatio ac tem-
pore eodem instigante Dumnaco possent concitari.
Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis 3
civitatis Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui 4
saepe vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis
obsidibus veniunt in deditionem, ceteraeque civitates
positae in ultimis Galliae finibus Oceano coniunctae,
quae Aremoricae appellantur, auctoritate adductae
Carnutum adventu Fabii legionumque imperata sine
mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus errans 5
latitansque solus extremas Galliae regiones petere est
coactus.

XXXII. At Drappes unaque Lucterius, cum legi- 1
ones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine
certa perniciē persequente exercitu putarent provinciae
fines intrare posse nec iam libere vagandi latrocini-
orumque faciendorum facultatem haberent, in finibus
consistunt Cadurcorum. Ibi cum Lucterius apud suos 2
cives quondam integris rebus multum potuisset sem-
perque auctor novorum consiliorum magnam apud

barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit.

- 1 XXXIII. Quo cum confestim Gaius Caninius venisset animadverteretque, omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo tamen armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripertito cohortibus divisus trina excelsissimo loco castra fecit;
- 2 a quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

- 1 XXXIIII. Quod cum animadverterent oppidani miserrimaque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret, frumenti rationem esse habendam, constituunt omnium consensu parte ibi relictam copiarum ipsi cum expeditis
- 2 ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato proxima nocte duobus milibus armatorum relictis reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt. Hi paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant, non numquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum
- 4 adoriuntur. Quam ob causam Gaius Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non possit aut plurimis in locis infirma disponat praesidia.

- 1 XXXV. Magna copia frumenti comparata considunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido decem milibus, unde paulatim frumentum in oppidum
- 2 supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum restitit,

Lucterius agmen iumentorum ad oppidum ducit. Dis-
positis ibi praesidiis hora noctis circiter decima sil-
vestribus angustisque itineribus frumentum importare
in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles cas-
trorum cum sensissent, exploratoresque missi, quae
gererentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohorti-
bus armatis ex proximis castellis in frumentarios
sub ipsam lucem impetum fecit. Hi repentino malo
perterriti diffugiunt ad sua praesidia; quae nostri ut
viderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex
eo numero vivum capi patiuntur. Profugit inde cum
paucis Lucterius nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gesta Caninius ex captivis
comperit, partem copiarum cum Drappete esse in cas-
tris a milibus non [longe] amplius XII. Qua re ex
compluribus cognita, cum intellexeret, fugato duce
altero [perterritos] reliquos facile opprimi posse, magnae
felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex caede refu-
gissee in castra, qui de accepta calamitate nuntium
Drappeti perferret. Sed in experiundo cum periculum
nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites,
summae velocitatis homines, ad castra hostium prae-
mittit; ipse legionem unam in trina castra distribuit,
alteram secum expeditam ducit. Cum propius hostis
accessisset, ab exploratoribus, quos praemiseraat, co-
gnoscit, castra eorum, ut barbarorum fere consuetudo
est, relictis locis superioribus ad ripas esse fluminis
demissa, at Germanos equitesque imprudentibus omni-
bus de improvise advolasse proeliumque commisisse.
Qua re cognita legionem armatam instructamque ad-
ducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato
loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani
equitesque signis legionis visis vehementissime proeli-
antur. Confestim cohortes undique impetum faciunt
omnibusque aut interfectis aut captis magna praeda
potiuntur. Capitur ipse eo proelio Drappes.

XXXVII. Caninius felicissime re gesta sine ullo

paene militis vulnere ad obsidendos oppidanos revertitur externoque hoste deleto, cuius timore antea dividere praesidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari.

2 Venit eodem cum suis copiis postero die Gaius Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

1 XXXVIII. Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus xv in Bellovacis relinquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis
2 facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione
3 sanat. Cum in Carnutes venisset, quorum in civitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animadvertibat, quo celerius civitatem timore liberaret, principem sceleris illius et concita-
4 torem belli Gutruatum ad supplicium depoposcit. Qui etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quaesitus in castra perducitur.
5 Cogitur in eius supplicium Caesar contra suam naturam concursu maximo militum, qui ei omnia pericula et detrimenta belli [a Gutruato] accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

1 XXXVIII. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque
2 in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse afficiendam iudicabat, ne universa Gallia non sibi vires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret, neve hoc exemplo ceterae civitates locorum
3 oportunitate fretae se vindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam aetatem suae provinciae, quam si sustinere
4 potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus reliquit, qui iustis itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

XXXX. Caesar cum contra expectationem omnium Uxellodunum venisset oppidumque operibus clausum animadverteret neque ab oppugnatione recedi videret ulla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset, aqua prohibere hostem temptare coepit. Flumen infimam vallem dividebat, quae totum paene montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat: in infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate eorum cognita Caesar sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos.

XXXXI. Quorum omnis postea multitudo aquatorum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons aquae prorumpebat ab ea parte, quae fere pedum trecentorum intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Caesar unus videret, e regione eius vineas agere adversus montem et aggerem instruere coepit magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt et 3 eminus sine periculo proeliantur multosque pertinaciter succedentes vulnerant; non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre et labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore cuniculos tectos ab vineis agunt ad caput fontis, quod genus operis sine ullo periculo, sine suspicione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum LX, collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quae moenibus aequaret (id enim nullis operibus effici poterat), sed quae superare fontis fastigium posset.

6 Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditum, nec sine periculo possent aquari oppidani, non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hostium multitudo siti consumebatur.

1 XXXXII. Quo malo perterriti oppidani cupas sebo, pice, scandulis complent; eas ardentes in opera provolvunt eodemque tempore acerrime proeliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo de-
2 terreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exstitit. Quaecumque enim per locum praecipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa
3 comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quamquam periculoso genere proelii locoque iniquo premebantur, tamen omnia fortissimo
4 sustinebant animo. Res enim gerebatur et excelso loco et in conspectu exercitus nostri, magnusque
5 utrimque clamor oriebatur. Ita quam quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus esset eius, telis hostium flammaeque se offerebat.

1 XXXXIII. Caesar cum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere et simulatione moenium occupandorum cl-
2 morem undique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum, quid ageretur in locis reliquis, essent suspensi, revocant ab impugnandis operibus armatos
3 murisque disponunt. Ita nostri fine proelii facto celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt,
4 partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte amissa siti suorum in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venae
5 fontis intercisae sunt atque aversae. Quo facto repente perennis exaruit fons tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum voluntate factum putarent. Itaque se necessitate coacti tradiderunt.

1 XXXXIII. Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret neque vereretur, ne quid crudelitate

naturae videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures consilia inissent, exemplo supplicii deterrandos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui 2 arma tulerant, manus praecidit vitamque concessit, quo testatior esset poena improborum. Drappes, quem 3 captum esse a Caninio docui, sive indignitate et dolore vinculorum sive timore gravioris supplicii paucis diebus cibo se abstinuit atque ita interiit. Eodem tempore 4 Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi, cum in potestatem venisset Epasnacti Arverni (crebro enim 5 mutandis locis multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Caesarem habere), hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus 6 populo Romano, sine dubitatione ulla vinctum ad Caesarem deduxit.

XXXXV. Labienus interim in Treveris equestre 1 proelium facit secundum compluribusque Treveris interfectis et Germanis, qui nullis adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos redigit in suam potestatem, atque in his Surum Aeduum, qui et vir- 2 tutis et generis summam nobilitatem habebat solusque ex Aeduis ad id tempus permanserat in armis.

XXXXVI. Ea re cognita Caesar, cum in omnibus 1 partibus Galliae bene res geri videret iudicaretque, superioribus aestivis Galliam devictam subactamque esse, Aquitaniam numquam adisset, per Publium Crasum quadam ex parte devicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliae est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret aestivorum. Quam rem, sicuti cetera, 2 celeriter feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad Caesarem miserunt obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis ipse equitum praesidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit: quattuor legiones in Belgio collocavit 4 cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio legatis,

duas legiones in Aeduos deduxit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat, duas in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem illam regionem coniunctam Oceano continerent, duas reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernīs, ne qua
5 pars Galliae vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in provincia moratus, cum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognosset, bene
6 meritis praemia tribuisset (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque fuisset animo in totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque
7 auxiliis provinciae illius), his confectis rebus ad legiones in Belgium se recepit hibernavitque Nemetocennae.

1 XXXXVII. Ibi cognoscit, Commium Atrebatem
2 proelio cum equitatu suo contendisse. Nam cum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio esset, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consueverat, ne consilia belli
quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate cum suis equitibus latrociniis se suos-
3 que alebat infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, interceptiebat.

1 XXXXVIII. Erat attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum
2 hostium mittit. Volusenus ad eam virtutem, quae singularis erat in eo, magnum odium Commii adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis saepius equites eius aggressus
3 secunda proelia faciebat. Novissime, cum vehementius contenderetur ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset longius, inimicus homini suorum invocat fidem atque
auxilium, ne sua vulnera per fidem imposita pateren-

tur impunita, conversoque equo se a ceteris incautius permittit in praefectum. Faciunt hoc idem omnes 4 eius equites paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum coniungit equo Quadrati lanceaque infesta magnis viribus medium femur traicit Voluseni. Praefecto vulnerato 6 non dubitant nostri resistere et conversis equis hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium magno 7 nostrorum impetu perculsi vulnerantur ac partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod [ubi] malum dux equi velocitate evitavit, ac sic proelio secundo graviter ab eo vulneratus praefectus, ut vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra. Com- 8 mius autem sive expiato suo dolore sive magna parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit seque et ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae imperarit, obsidibus firmat; unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani. Cuius postulationem Antonius cum iudi- 9 caret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

Scio, Caesarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse; quod ego non existimavi mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus, L. Paulo, C. Marcello consulibus, nullas habet magno opere Galliae res gestas. Ne quis tamen ignoraret, 11 quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuissent, pauca esse scribenda coniungendaque huic commentario statui.

XXXVIII. Caesar in Belgio cum hiemaret, unum 1 illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. Nihil 2 enim minus volebat, quam sub decessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur,

quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo sus-
3 ciperet. Itaque honorifice civitates appellando, prin-
cipes maximis praemiis afficiendo, nulla onera iniun-
gendo defessam tot adversis proeliis Galliam condicione
parendi meliore facile in pace continuit.

1 L. Ipse hibernis peractis contra consuetudinem in
Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut
municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii,
quaestoris sui, commendaverat sacerdotii petitionem.
2 Contendebat enim gratia cum libenter pro homine sibi
coniunctissimo, quem paulo ante praemiserat ad peti-
tionem, tum acriter contra factionem et potentiam pau-
corum, qui M. Antonii repulsa Caesaris decedentis
3 gratiam convellere cupiebant. Hunc etsi augurem prius
factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat,
tamen non minus iustam sibi causam municipia et
colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret,
quod frequentiam atque officium suum Antonio prae-
4 stitissent, simulque se et honorem suum insequentis
anni commendaret, propterea quod insolenter adver-
sarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum
consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem
Caesaris spoliarent, ereptum Ser. Galbae consulatum,
cum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod
sibi coniunctus et familiaritate et consuetudine lega-
tionis esset.

1 LII. Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus
municipiis et coloniis incredibili honore atque amore.
Tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae
2 bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum,
itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat,
3 excogitari poterat. Cum liberis omnis multitudo ob-
viam procedebat, hostiae omnibus locis immolabantur,
tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel
spectatissimi triumphi laetitia praecipi posset. Tanta
erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud
humiliores.

LII. Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar 1
 percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemeto-
 cennam rediit legionibusque ex omnibus hibernis ad
 fines Treverorum evocatis eo profectus est ibique exer-
 citum lustravit. T. Labienum Galliae praefecit togatae, 2
 quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus
 petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum
 satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem
 existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat, Labienum 3
 ab inimicis suis sollicitari, certiorque fiebat, id agi
 paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate
 aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de
 Labieno credidit quicquam neque, contra senatus auc-
 toritatem ut aliquid faceret, adduci potuit. Iudicabat
 enim, liberis sententiis patrum conscriptorum causam
 suam facile obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis, 4
 cum Caesaris causam dignitatemque defendendam sus-
 cepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor
 armorum Caesaris laederet, quoniam Pompei dominatio
 atque arma non minimum terrorem foro inferrent,
 discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret:
 fore eo facto liberam et sui iuris civitatem. Neque 5
 hoc tantum pollicitus est, sed etiam sc per dis-
 cessionem facere coepit; quod ne fieret, consules ami-
 cique Pompei evicerunt atque ita rem morando dis-
 cusserunt.

LIII. Magnum hoc testimonium senatus erat uni 1
 versi conveniensque superiori facto. Nam Marcellus
 proximo anno, cum impugnaret Caesaris dignitatem,
 contra legem Pompei et Crassi rettulerat ante tempus
 ad senatum de Caesaris provinciis, sententiisque dictis
 discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem digni-
 tatem ex Caesaris invidia quaerebat, senatus frequens in
 alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi 2
 inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores
 pararent necessitates, quibus cogi posset senatus id
 probare, quod ipsi constituissent.

- 1 LIII. Fit deinde senatus consultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitteretur; neque obscure duae legiones
2 uni detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat confectam ex dilectu provinciae Caesaris, eam tanquam ex suo numero dedit.
3 Caesar tamen, cum de voluntate minime dubium esset adversariorum suorum, Pompeio legionem remisit et suo nomine quintam decimam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex senatus consulto iubet tradi; in eius locum tertiam decimam legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueretur, ex quibus praesidiis quinta
4 decima deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus III in Belgio collocat,
5 C. Fabium cum totidem in Aeduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, Aedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.
- 1 LV. Quo cum venisset, cognoscit, per C. Marcel- lum consulem legiones duas ab se remissas, quae ex senatus consulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse.
2 Hoc facto quamquam nulli erat dubium, quidnam contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia pati- enda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius disceptandi quam belli gerendi.
-

INDEX NOMINUM.

(Romanorum hominum nomina ex nominibus gentilibus digesta sunt.)

A

Acco, VI, 4, 1. 44, 2. VII, 1, 4, princeps coniurationis Senonum, supplicio afficitur; Galli de eius morte queruntur.

Adiatunnus, III, 22, 1. 4, princeps Sontiatum, eruptionem facit ex eorum oppido.

Admagetobryga, I, 31, 12, urbs Galliae Celticae haud procul a Vesontione sita, ut videtur. Ibi Galli ab Ariovisto vincuntur a. U. c. DCLXXXIII.

Aduatūci, II, 4, 9. 16, 3. 29 (1. 31, 4). — 33. V, 27, 2. 38, 1. 2. 39, 3. 56, 1. VI, 2, 3. 33, 2, gens Galliae Belgicae ex Germanis orta, quae habitat in sinistra ripa Mosae fluminis. Cum Nervii contra Romanos faciunt; Nerviorum clade nuntiata in oppidum suum se recipiunt; legatis de pacemissis armorum parte celata eruptionem faciunt; ab Ambiorige concitati vincuntur a Caesare; rursus bellum parant. — Inde

1.) Aduatucorum oppidum, II, 29, 2. (3. 5. — 33, 6), a Mosa fl. occidentem versus situm haud procul ab eo loco, ubi nunc est Leodium oppidum

regni Belgici (*Liège, Lüttich*); vide Aduatuci;

2.) Aduatūca, VI, 32, 3—5. 35, 8—10, castellum in mediis Eburonum finibus situm orientem versus a Mosa fl., fortasse eo ipso loco, ubi hodie est *Limburgum* oppidum Belgii. (Olim falso putabant esse idem, quod *Ad. Tungrorum*, nunc *Tongern.*) Q. Cicero legatus aegre ibi defendit Sugambrorum impetum.

Aedui (non Haedui), I, 10, 1. 11, 1—4. 12, 1. 14, 3. 6. 15, 1. 16 (1—5). 17, 4. 18, 3. 10. 19, 1. (—20.) 23, 1. 28, 5. 31, 3. 6. 8. 10. 33, 2. 35, 3. 4. 36, 3—6. 37, 1. 2. 43, 6. 7. 9. 44, 9. 48, 2. II, 5, (2.) 3. 14, 1. 3. 5. 6. 15, 1. V, 6, (1) 2. 7, 5. 9. 54, 4. VI, 4, 2—4. 12, 1—4. 6. 7. 9. VII, 5, 2—4. 9, 4. 6. 10, 1. 3. 17, 2. 3. 32, 2. 33, 2. 34, 1. 37, 3—5. 38, 5. 6. 10. 40, 1. 6. 41, 1. 42, 1. 43, 4. 45, 10. 50 (1). 53, 3. 54, 1—3. 55, 1. 4. 63, 1. 4. 8. 64, 4. 67, 7. 75, 2. 76, 2. 3. 77, 1. 89, 5. 90, 1. 3. 7. VIII, 45, 2. 46, 4, 54, 4. 5, gens maxima et potentissima Galliae Celticae, quae incolit inter Ligerem et Ararim fl., meridiem versus pertinet

paene ad Lugdunum oppidum. Caput *Bibracte*, hodie *Autun*. Amici populi Romani, fratres et consanguinei a senatu appellati, legatis ad Caesarem missis frumentum praebere iussi faciunt; de principatu Galliae, quem semper tenuerant, primo cum Arvernīs, deinde cum Sequanis, postremo cum Remis contendunt; victi a Germanis per Divitiacum apud Caesarem queruntur; Bellovacorum agros populantur; pro Senonibus deprecantur; a Caesare in antiquum principatum Galliae restituuntur; Biturigibus contra Arvernos copias mittunt, quae Ligerem fl. transire non audent; frumentum Caesari indigentius subministrant; civili dissensione orta legatos ad Caesarem mittunt; x milia militum Aeduarum ad hunc missa a Litavico per fraudem ad Arvernos perducuntur, a Caesare ad officium revocantur; legatos sui purgandi causa ad C. mittunt, sed clam de bello consilia ineunt; ad Vercingetorigem legatos mittunt de pace atque amicitia; Gallis ad Alesiam victis a Caesare reservantur, captivi iis redduntur; duae legiones apud eos hiemant. — Inde

civitas Aedua, II, 14, 2. V, 7, 1.

(a.) L. Aemilius, I, 23, 2, decurio equitum Gallorum, cuius servi Helvetiis deferunt, Caesarem itinere ab eis averso Bibracte contendere.

(b.) L. (Aemilius) Paulus, VIII, 48, 10, consul a. U. c.

DCCIII. cum C. Marcello; v. *Claudius* a.).

Africanum bellum, VIII. prooem. 8, bellum in Africa a Caesare cum Pompeianis gestum a. U. c. DCCVII. et VIII.

Africus, V, 8, 2, ventus medius inter Austrum et Favonium.

Agedincum (non Age(n)-dicum), VI, 44, s. VII, 10, 4. 57, 1. 59, 4. 62, 10, oppidum Senonum in Gallia Celtica ad Icaunam fl. situm, nunc *Sens* (dép. Yonne). Primum VI legiones ibi hiemant, deinde II cum omnibus impedimentis ibi relinquuntur.

Alesia, VII, 68.—89., oppidum Mandubiorum in Gallia Celtica situm, ut videtur, paulo supra Bibracte, ubi nunc est *Alise-Sainte-Reine* oppidulum Burgundionum (dép. Côte-d'Or). Circumvallatum a Caesare expugnatur.

Alexandria, VIII. prooem. 2, caput Aegypti. — Inde

Alexandrinum bellum, ib. 8, bellum gestum in Aegypto post pugnam Pharsalicam a. U. c. DCCVI. et VII.

Allobröges (sing. Allöbrox), I, 6, 2. 3. 10, 5. 11, 5. 28, 3. 4. III, 1, 1. 7, 1. VII, 64, 5. 7. 65, 3, gens Galliae provinciae Celtica origine, quae incolit inter Rhodanum et Isaram fl. et lacum Lemannum et Alpes. Caput *Vienna*, nunc *Vienne*. A. U. c. DCLXXXIII. a. C. Pompino praetore domantur; ad Caesarem se recipiunt; eius iussu Helvetiis frumenti copiam faciunt; Ser. Galba legatus apud eos hiemat;

sollicitati a Vercingetorige suos fines tuentur.

Alpes, I, 10, 3. III, 1 (1. 2. 2, 5) — 7, 1. III, 10, 3, ei montes, qui dividunt Galliam et Germaniam a Gallia Cisalpina (Italia), ex quibus oritur Rhenuus fl. Eas Caesar superat; Ser. Galba legatus gentes quasdam, quae eas incolunt, devincit.

Ambarrī (non Aedui Amb.), I, 11, 4. 14, 3, necessarii et consanguinei Aeduum, gens exigua Galliae Celticae inter Aeduos et Sequanos et Allobroges sita ab Arare fl. ad orientem versus, ubi nunc est pagus Francogalliae *le dép. Ain*. Ab Helvetiis vexantur.

Ambiāni, II, 4, 9. 15, 2. VII, 75, 3. VIII, 7, 4, gens exigua Galliae Belgicae ad Samaram fl. (*Somme*) sita, ubi post fuit regio Picardia. Caput *Samarobriva*, hodie *Amiens*. Caesari se dedunt; octavo belli anno cum Bellovacis contra Caesarem faciunt.

Ambibarii, VII, 75, 4, una ex civitatibus Aremoricis Galliae Celticae, sita fere, ubi nunc est *Lamballe* oppidulum (*dép. Côtes-du-Nord*).

Ambiliāti, III, 9, 3, gens exigua Galliae Belgicae, Venetorum socii, siti fere, ubi nunc est *Abbeville* Picardiae oppidum (*dép. Somme*).

Ambiōrix, rīgis, V, 24, 4. 26, 1. 2. 27. 31, 6. 34, 3. 36. — 37, 2. 38. 41, 2. 3. VI, 2, 2. 5, 1—4. 6, 3. 9, 2. 29, 4. 30. — 33, 3. 42, 3. 43, 4, 6. VIII, 24, 4 — 25, 1, princeps Eburonum, auctor defectionis, Cottam et

Titurium legatos magna clade afficit, Aduatucos et Nervios concitat, cum Treveris foedus init, paene a Basilo legato captus in Arduenna silva delitescit.

Ambivarēti (al. Ambil.), VII, 75, 2. 90, 6, gens Galliae Celticae, ut vulgo putant, in dextra ripa Ligeris fl. media inter Aeduos et Bituriges sita [forsitan inter Senones et Mandubios, ubi hodie est vicus *Ambilly-le-Sec* prope oppidum *Châtillon-sur-Seine* (*dép. Côte-d'Or*)]; Aeduum clientes.

Ambivarīti, III, 9, 3, gens Galliae Belgicae, quae habitat in sinistra ripa Mosae fl., fortasse ubi nunc est vicus Francogalliae *Hierges-Ambrives* prope oppidum *Givet* (*dép. Ardennes*). Usipetes et Tenciteri magnam partem equitatus ad eos praedandi frumentumque causa mittunt.

Anartes, VI, 25, 2, gens Daciae ad Tibiscum fl. (*Theiss*) et ad silvam Hercyniam (Carpates montes) incolens, ubi nunc est Hungariae pars orientalis.

Ancalītes, V, 21, 1, 2, gens Britanniae sita, ut videtur, ubi nunc est Comitatus Oxoniensis. Ad Caesarem legatos de deditione mittunt.

Andes sive Andi, II, 35, 3. III, 7, 2. VII, 4, 6. 75, 3. VIII, 26, 2, gens Galliae Celticae sita, ubi postea fuit provincia *l'Anjou*, nunc est *le dép. Maine-et-Loire*. Caput *Iuliomagus*, hodie *Angers*. P. Crassus praefectus cum VII.

legione ibi hiemat. A. cum Vercingetorige faciunt. Vide *Dumnacus*.

Andocumborius (al. Andecombogius, Andebrogius), II, 3 (1), unus ex principibus Remorum, legatus ad Caesarem mittitur. V. *Iccius*.

C. Antistius Regīnus, VI, 1, 1. VII, 83, 3. 90, 6, legatus Caesaris, ab hoc dilectum habere iubetur; Alesiae superiora castra tenet; in Ambivaretos mittitur.

M. Antonius (M. f. M. n.), VII, 81, 6. VIII, 2, 1. 24, 2. 38, 1. 46, 4. 47, 2. 48, 1. s. 9. 50, 1—3, Caesaris legatus et quaestor, eiusdem opera augur et tribunus plebis (triumvir r. p. const.), Alesiae laborantibus Romanis cum C. Trebonio legato subsidia mittit; hibernis Bibracti cum II legionibus praest; Caesarem iterum Ambiorigis fines vastantem sequitur cum XII. legione; cum XV cohortibus relinquunt in Bellovacis; in Belgio (prope Nemetocennam) hiemat cum C. Trebonio et P. Vatinio; C. Volusenum trib. mil. ad Commium Atrebatem persequendum mittit (a. U. c. DCCXXIII. ab Octaviano ad Actium victus ipse se interficit in Aegypto).

Apollo, VI, 17, 2, deus, a Gallis colitur morbosque depellere creditur.

Aprīlis, I, 6, 4. 7, 6, quartus mensis anni; (adi.) a. d. V. Kal. -les Helvetii ad ripam Rhodani convenire constituunt; ad Id. — Caesar eorum legatos reverti iubet.

Aquilēia, I, 10, 3, oppidum Venetorum in extrema Gallia

Cisalpina prope Hadriam inter orientem et septemtrionem situm in confiniis Norici et Pannoniae, nunc eodem nomine oppidum Istriae, provinciae imperii Austriaci. Caesar inde III legiones ex hibernis in Galliam ulteriorem ducit.

Aquitāni, I, 1, 1. 2. III, 21, 3, et

Aquitania, I, 1, 7. III, 11, 3. 20, 1. 21, 1. 23, 3. 26, 6. 27. VII, 31, 5. VIII, 46, 2, ea pars Galliae Transalpinae, quae spectat inter occidentem et meridiem, sita inter Pyrenaeos montes et Garumnā fl. et Oceanum (Atlanticum) et Galliam provinciam, postea *la Guyenne* provincia Franco-galliae. Maxima pars eius P. Crasso praefecto se dedit, omnes civitates obsides dant Caesari.

Arar, āris, I, 12, 1—3. 13, 1. 16, 3. VII, 90, 7. VIII, 4, 3, flumen Galliae Celticae, quod oritur ex monte Vosego, per fines Aeduorum et Sequanorum fertur, influit in Rhodanum; nunc ab eo nomine, quod post fuit, *Sauconna*, *la Saône*. Caesar Helvetios ad eum vincit. V. *Q. Tullius Cicero*.

Arduenna silva, V, 3, 4. VI, 29, 4. 31, 2. 33, 3, maxima totius Galliae, quae in Belgio inferiore ab Rheno fl. et finibus Treverorum per Remorum et Nerviorum fines pertinet ad fl. Scaldim; nunc *les Ardennes*, *die Ardennen*. Indutiomarus bellum parans eos, qui arma ferre non possunt, in eam abdit; Ambiorix ibi

latens effugit ex Romanorum persequentium manibus.

Arecomīci v. Volcae b.)

Aremorīcae civitates (non Armor.), V, 53, 6. VII, 75, 4. VIII, 31, 4, civitates Galliae (Celticae et Belgicae) natione Celtica in ora maritima septentrionem versus contra Britanniam sitae inter Ligerem et Sequanam fl., ubi postea fuerunt Britannia minor et Nortmannia provinciae. Magnis copiis L. Roscii legati hiberna in Esubiis adoriri parant, sed Caesaris de Nervii victoria nuntiata celerrime discedunt; C. Fabio legato se dedunt.

Ariovistus, I, 31, 10 — 53, 4. V, 29, 3. VI, 12, 2, rex Sueborum, postquam Gallos Admagetobrigae vicit annoque ante bellum Gallicum amicitiam populi Romani expetivit, ab Arvernīs et Sequanis in Galliam arcessitus crudeliter ibi imperat; superbe Caesari respondet; ad occupandum Vesontionem contendit; legatos Caesaris in catenas conicit; acerrimo proelio devictus Gallia excedit; quadriennio post moritur.

M. Aristius, VII, 42, 5. (6.) 43, 1, Caesaris tribunus militaris, ab Aeduis Cabillono per fidem elicitur; hi se ei purgant.

C. Arpinēius, V, 27, 1. 28, 1, eques Romanus, familiaris Q. Titurii legati, ab hoc cum Q. Iunio Hispano colloquendi causa ad Ambiorigem mittitur.

Arverni, I, 31, 3. 4. 45, 2. VII, 3, 3. 4, 1 (sing.). 5, 5. 6. 7, 1. 5.

8, 2. 4. 5. 9, 6. 34, 2. 37, 1. 38, 5. 7. 64, 6. 66, 1. 75, 2. 76, 4 (sing.). 77, 3. 83, 6. 88, 4. 89, 5. 90, 2. 3. VIII, 44, 4 (sing.). 46, 4, gens Galliae Celticae, quae ad Elaver fl. sita septentrionem versus pertinet ad Bituriges, meridiem versus ad montem Cevennam. Caput *Gergovia* (quod vide). Postea eidem regioni nomen fuit *l' Auvergne* (nunc *dép. Puy-de-Dôme* et *dép. Cantal*). A. U. c. DCXXXIII. a Q. Fabio Maximo Allobrogico (quem vide) vincuntur; de principatu Galliae cum Aeduis contendunt, Germanos arcessunt; Vercingetorige duce bellum contra Romanos movent, a Caesare opprimuntur; Allobrogibus bellum inferunt; capta Alesia a Caesare reservantur obsidesque ei mittunt.

(a.) Q. Atius Varus, VIII, 28, 2, praefectus equitum Caesaris, proelium equestre committit cum Dumnaco duce Andium.

(b.) T. (Atius) Labiēnus I, 10, 3. 21, 2. 22, 1—3. 54, 3. II, 1 (1). 11, 3. 26, 4. III, 11, 1. (2.) III, 38, 1. 2. V, 8. 1. 11, 4. 23, 4. 24, 2. 53, 1. 2. 57, (1. 4). — 58, (4.) 6. VI, 7, 1—8. 8, 2—7. 33, 1. 5. VII, 34, 2. 56, 2. 57, 1. (2.) 58.—62. 86, 1. (2.) 87, 3—5. 90, 4. VIII, 6, 3. 23, 3. 24, 3. 25, 1. 45, (1). 52, 2. 3., princeps legatorum Caesaris (pro praetore), primo munitioni contra Helvetios factae, deinde hibernis praeficitur; Caesari in pugna ad Sabim fl. commissa X. legionem subsidio mittit; in Treveros mittitur, quos postea vincit; Morinos in suam

potestatem redigit; Indutiomarus Treverum interficit; aliquot legiones in Senones Parisiosque ducit; Agedinco Lutetiam proficiscitur; Metiosedo potitur; exercitum Agedincum reducturus Camulogenum Aulercum vincit atque interficit; pugnae ad Alesiam factae interest; mittitur in Sequanos et Suessiones; Commium Atrebatem interficere conatur; equestri proelio in Treveris facto multos principes horum et Germanorum in suam potestatem redigit; Galliae Cisalpinæ praeficitur; ab inimicis Caesaris sollicitatur. (Paulo post in Pompei partes transit; cadit in proelio Mundensi.)

Atrēbas, III, 27, 2. 35, 1. V, 22, 3. VI, 6, 4. VII, 76, 4. VIII, 6, 2. 7, 6. 21, 1. 47, 1, et plur.

Atrebatēs II, 4, 9. 16, 2 (dat. -tis). 23, 1. III, 21, 7. V, 46, 3. VII, 77, 3. VIII, 7, 4. 47, 2, gens Galliae Belgicae inter Scaldim et Samaram fl. sita, ubi postea fuit provincia *l'Artois*, nunc est pagus *le dép. Pas-de-Calais*. Caput *Nemetocenna*, nunc *Arras*. Bello Belgico cum Nervii, postea cum Bellovacis coniuncti a Romanis profigantur. V. *Commius*.

Q. Atrius, V, 9, 1. 10, 2, in Britannia navibus a Caesare praeficitur, quae tempestate gravissime affliguntur.

Aulerci, II, 34. III, 29, 3. VII, 4, 6. 57, 3 (sing.). VIII, 7, 4, gens Galliae Celticae occidentem versus inter Sequanam et Ligerem fl. incolens. In quatuor partes dividuntur, quarum haec sunt cognomina:

1.) Brannovices, VII, 75, 2, Aeduorum clientes, qui incolunt ad Ligerem [finitimi eorum fuisse putantur Brannovii, vid. ib.];

2.) Eburovices, III, 17, 3. VII, 75, 3, haud dubie prognati ab Eburonibus; incolunt eam regionem, ubi postea fuit pars Nortmanniae et Insulae Franciae oppidumque nunc est *Evreux*, olim *Mediolanum*;

3.) Cenomani, ib., siti paulo infra Eburovices et

4.) Diablintes, III, 9, 9, qui incolunt in ea parte Galliae, quae postea vocabatur *le Maine* (nunc *dép. Mayenne* et *dép. Sarthe*), occidentem versus pertinent usque ad Curiosolitās. — AP. Crasso praefecto in dicionem rediguntur; postea cum Vercingetorige faciunt, postremo sunt Bellovacorum socii.

L. Aurunculeius Cotta, II, 11, 3. III, 22, 5. 38, 3. V, 24, 5. 26, 2. 28, 3 — 37, 4. VI, 32, 4. 37, 8, Caesaris legatus, equitatus praefectus Belgas Bibracte discedentes vincit; dum Caesar primum in Britannia versatur, cum Q. Titurio legato Menapiorum fines vastat; cum eodem contra Ambiorigem profectus fortiter pugnans interficitur.

Ausci, III, 27, 1., natio Aquitaniae, quae habitat circa ea loca, ubi nunc est oppidum *Auch* (*dép. Gers*). P. Crasso praefecto se dedunt.

Avaricum, VII, 13, 3. 15, 3 — 22. 24. — 28. 29, 4. 30, 2. 31, 3. 4. 32, 1. 47, 5. 7 (adi. Avaricensis). 52, 2, oppidum

maximum Biturigum situm in Gallia Celtica ad flumen *Avaram* (nunc *Evre*), quod hodie a gentis nomine vocatur *Bourges* (*dép. Cher*). A Caesare oppugnatum capitur, incolae interficiuntur.

Axōna, II, 5, 4 (—6). 9, 3 (—10, 4), flumen Galliae Belgicae, quod oritur in Remis, in Suessionibus influit in Isaram, nunc *l'Aisne*. Belgae ad eum a Caesare devincuntur.

B

Bacēnis silva, VI, 10, 5, ea pars silvae Hercyniae, quae Suebos a Cheruscis dividit, nunc mons Harticus (*der Harz*) et pars Leviae (*der Thüringer Wald*). Suebi ibi Romanorum adventum expectare constituunt.

Balbus v. Cornelius (a.).

Baleāres, II, 7, 1, incolae Balearium insularum, Maiorcae et Minorcae, quae sunt in Mari Interno prope litus Hispaniae citerioris; funditores in exercitu Caesaris.

T. Balventius, V, 35, 6, centurio Romanus (primipilaris), bello Ambiorigis gravissime vulneratur.

Batavorum insula, III, 10, 1, efficitur Vacalo fl. et Mari Germanico, nunc *de Betuwe* (*Betau*), pars Geldriae provinciae regni Batavorum (*die Niederlande*).

Belgae, I, 1, 1—3. 5. 6. II, 1. 2, 3. 5. 3.—11. 14, 1. 6. 15, 1. 5. 17, 2. 19, 1. III, 7, 1. 11, 2. III, 38, 4. V, 24, 3. VIII, 6, 2. 38, 1. 54, 5, et

Belgium, V, 12, 2. 25, 4. VIII, 46, 6. 49, 1. 54, 4 (= *Gallia Belgica*), ea pars Galliae Transalpinae, quae est septentriones versus, pertinet a Sequana fl. ad Rheni ostia, a Matrona ad Mare Germanicum. — Belgae, maximam partem prognati a Germanis, fortissimi omnium Gallorum, coniurant contra Romanos, Bibrax Remorum oppidum oppugnant; proelio ad Axonam fl. victi domum revertentes fugantur; T. Labienus legatus eos in officio contineri iubetur. Quarto belli anno omnes legiones Caesaris ibi hiemant, quinto et octavo et nono pars earum.

Bellovāci, II, 4, 5. 5, 3. 10, 5. 13, 1. 14, 2. 5. V, 46, 1. VII, 59, 2. 5. 75, 3. 5. 90, 5. VIII, 6, 2 (etiam sing.). 7, 1—6. 12(1). 14. —23, 1. 38, 1, gens potentissima Galliae Belgicae, quae inter Sequanam et Samaram et Esiam (*l'Oise*) fl. incolit. Caput *Bratuspantium*, cui olim nomen fuit *Caesaromagus*; nunc, ut videtur, *Montdidier*. [Ab ipsa gente nomen duxit oppidum *Beauvais* (*dép. Oise*).] Ab Aeduis vexantur; pacem ab Romanis petunt; M. Crassus quaestor ibi hiemat; defectione Aeduorum cognita aperte bellum parant contra Romanos; numerum militum a Gallorum principibus sibi imperatum non complent; devincuntur a Caesare.

Bibracte, I, 23, 1. VII, 55, 4. 6. 63(5). 90, 7. VIII, 2, 1. (2.) 4, 1, caput Aeduorum inter Ararim et Ligerem fl. situm, postea *Augustodunum*,

nunc *Autun* (dép. *Seine-et-Loire*). Prope B. Helvetii devincuntur; Galli ibi concilium habent; Caesar ibi hiemat septimo belli anno.

Bibrax, ctis, II, 6, 1 (—11, 4), oppidum Remorum prope Axonam fl. situm, nunc aut *Bièvre* (?) aut *Braine* vici aut, quod est maxime probabile, *Beaurieux* (dép. *Aisne*). A Belgis oppugnatur.

Bibrōci, V, 21, 1. (2.), gens Britanniae inferioris inter orientem et meridiem sita, paulo infra Trinobantes, ut videtur. (Quod ibi nunc situm esse ferunt oppidum *Bray*, nullum est.) Legatis missis Caesari se dedunt.

Bigerriōnes, III, 27, 1, gens Aquitaniae in Pyrenaeis montibus ad fl. Aturum incolens, ubi nunc est oppidulum *Bagnères de Bigorre* (dép. *Hautes-Pyrénées*). P. Crasso praefecto se dedunt.

Bituriges (sing. *Bitūrix*), I, 18, 6. VII, 5, 1—5. 8, 5. 9, 6. 11, 9 — 13(, 3). 15, 1. (—28.) 75, 3. 90, 6. VIII, 2.—4. 2. 11, 2, gens Galliae Celticae, cuius oppida sunt *Noviodunum* h.) et *Avaricum* (quae vide), siti, ubi postea fuerunt provinciae *le Berry*, *le Bourbonnais*, *la Touraine*; cognomine *Cubi*. (Altera pars eius gentis, cognomine *Vibisci*, est in Aquitania; caput *Burdigala*.) — Biturigum princeps est vitricus Dumnorigis Aedui. B. cum Arvernīs se coniungunt; Noviodunum et Avaricum a Caesare expugnantur,

postquam XX sua oppida ipsi incenderunt. A Caesare oppressi auxilium petunt contra Carnutes. T. Sextius legatus cum XIII. legione apud eos hiemat.

[Blannovii, VII, 75, 2.]

Boduognātus, II, 23, 4, Nerviorum dux, proelio Nervico dextrum cornu Romanorum aggredditur.

Bōii, I, 5, 4. 25, 6. 28, 5. 29, 2. VII, 9, 6. 10, 3. 4. 17, 3. 75, 3, gens Galliae Celticae, sita inter Ligerem et Elaver fl., cuius regionis maxima pars postea fuit *le Bourbonnais* provincia. Caput *Gorgobina*, quod vide. Una pars eius gentis a dextra ripa Rheni fl., ubi conederat, in Noricum, inde ad Helvetios transierat, cum quibus a Caesare victa ab Aeduis recipitur. Eorum oppidum expugnatur a Caesare.

Brannovices v. *Aulerici* 1.)

Bratuspantium, II, 13, 2. (3. 15, 2.), caput Bellovacorum gentis Belgii, nunc, ut videtur, *Montdidier* (dép. *Somme*; — al. *Breteuil*). Bellovaci postquam se suaque omnia eo contulerunt, pacem a Caesare petunt, qui castris ibi positīs eos DU obsidibus imperatis in fidem recipit.

Britanni, III, 21, 5. V, 11, 8. 9. (12.) 13(, 2—22). 21, 3, et

Britannia, II, 4. 7. 14, 4. III, 8, 1. 9. 9. III, 20(, 1). 21, 3. 22, 2. 23, 2. (27, 2. 28, 1. 2. 30.) — 36. 37, 1. 38, 1. 4. V, 2, 3. (5.—23.). 9, 2. 5. 12, 1. (13.) 22, 4. VI, 13, 11, insula a Gallia trans Fretum Gallicum septentrionem versus, a Mari Germa-

nico occidentem versus in Oceano Atlantico orientem versus ab Hibernia infra Oceanum Septentrionalem sita, quae complectitur *Britanniam* et *Caledoniam* (*Scotland*). Incolae partim sunt *Celtae*, qui a Belgio eo transierant, partim indigenae, qui post dicebantur *Caledōnes*. Caesar non cognovit nisi eam partem insulae, quae spectat inter meridiem et orientem, cuius potentissimus populus erant *Trinobantes*. — Caesar bis eo traiecit. Britanni ad Caesarem primum traiecturum legatos de deditione mittunt; postquam traiecit, Romanos navibus egredi prohibent; fugati legatos de pace mittunt; rebellionem facta Romanos commeatu intercludunt; castra Romana adorti iterum fugantur legatosque de pace mittunt. Postquam iterum traiecit C., cum ante discessissent a litore, complura proelia committunt; castra navalia Romanorum adorti devincuntur; legatos ad C. mittunt obsidesque dant. V. *Cantium*. — Inde

Britannicum bellum, V, 4, 1.

D. Brutus v. Iunius (a.)

C

Cabillōnum, VII, 42, 5. 90, 7, oppidum Aeduarum ad Ararim fl. situm, nunc *Châlons-sur-Saône* oppidum Burgundiae (*dép. Saône-et-Loire*). XIII. legio ibi hiebat frumentandi causa. V. *Aristius*.

Caburus v. Valerius (a.) Cadurci, VII, 4, 6. 5, 1 et 7, 1 (sing.). 64, 6. 75, 2. VIII, 30, 1 (sing.). 32, 1. 34, 3, gens Galliae Celticae finitima Provinciae, media inter Nitobroges et Rutenos sita, ubi postea fuit provincia *le Quercy*. Caput *Divōna* (al. *Dib.*), nunc ab gentis nomine *Cahors* (*dép. Lot*). Arvernorum clientes, cum Vercingetorige iuncti, ab hoc ad fines Volcarum depopulandos mittuntur. V. *Lucerius* et *Uxellodunum*.

Caeroesi, II, 4, 10, gens Galliae Belgicae origine Germana incolens eam regionem, quae nunc est inter oppida Leodium et Luciliburgum. [Nomen inde forsitan duxerit amnis, qui influit in Mosam, *le Chiers* prope *Sedan* oppidum Campaniae provinciae olim Francogallicae (*dép. Ardennes*).]

Caesar v. Iulius.

Calēnus v. Fufius (a.)

Calētes sive Calēti, II, 4, 9. VII, 75, 4. VIII, 7, 4, una ex civitatibus Aremoricis Galliae Belgicae, sita ad ripas Sequanae fl., ubi postea fuit Nortmanniae superioris pars *le pays de Caux*, nunc *dép. Seine-Inférieure*. (*Calais* quoque oppidum, quamquam aliquanto supra situm, nomen inde videtur duxisse.) Bellovacorum socii sunt octavo belli anno.

L. (Calpurnius) Piso, a.) I, 12, 7, legatus L. Cassii, a Tigurinīs interficitur (v. *L. Cassius*);

b.) — (—L. f. L. n. — Caesoninus), ib. et 6, 4, huius nepos, consul cum A. Gabinio a. U. c. DCLXXXVI, Caesaris socer. (V. p. VI v. 20.)

Camulogēnus, VII, 57, 3. (4.) 59, 5. 62, 5. 7, Aulercus admodum senex, a Parisiis et finitimis civitatibus ad summam imperii evocatus, a T. Labieno legato interficitur.

C. Caninius Rebilus, VII, 83, 3. 90, 6. VIII, 24, 2. 26, 1. (2.) 3. 27, 1. 30, 2. 32, 1. 33, 1. 34, 4. 35, 4. 36, (1). 37, 1. (2.) 39, 1. 4. 44, 2, legatus Caesaris, in Rutenos mittitur, Lemoni a Dumnaco oppugnatur, Drappetem Senonem et Lucterium Cadurcum Provinciam petentes bello persecutus illum capit, hunc pellit; Uxellodunum obsidet.

Cantābri (sing. Cantaber), III, 26, 6, gens Hispaniae septentrionalis finitima Aquitaniae, sita, ubi postea fuit *Biscaya* provincia (nunc *Viscaya*, *Guipuzcoa*, *Alava*). Socii Aquitanorum, a P. Crasso praefecto devincuntur.

Cantium, V, 13, 1. 14, 1. 22, 1, ea Britanniae regio, quae spectat inter orientem et meridiem Eretoque Gallico dividitur a Gallia (Morinis) hodie Comitatus *Kent*. Eius incolae, omnium Britannorum humanissimi, contra Caesaris castra profecti repelluntur.

Carnūtes, II, 35, 3. V, 25, 1. 4. 29, 2. 56, 1. 4. VI, 2, 3. 3. 4. 4. 5. 13, 10. 44, 1. VII, 2. — 3, 1. 11, 3. 75, 3. VIII, 4, 2. — 5. 31, 4. 32, 1. 38, 3. 46, 4,

gens Galliae Celticae, quae media totius Galliae Transalpinae habetur, media inter Senones et Cenomanos porrigitur ab septentrionibus ad meridiem in utraque ripa Ligeris fl., clientes Remorum. (In eorum finibus locus Gallorum est consecratus.) Caput *Cenābum*, nunc ab eo nomine, quod post fuit, *civitas Aurelianorum*, *Orléans*. — Caesar in eis hiemat altero belli anno. Carn. Tasgetio interfecto cum Senonibus consilia communicant; ad concilium Galliae a Caesare indictum postquam non venerunt, legatos obsidesque mittunt; principes se ex omnibus Gallis bellum Romanis facturos polliciti Cenabi cives Romanos interficiunt; bello Biturigibus illato Caesare appropinquante in finitimas regiones dissipantur; saepe vexati tandem subito se dedunt C. Fabio legato; Gutruatum ad supplicium in Caesaris castra perducunt; ad eorum fines C. II legiones ponit.

Carvilius, V, 22, 1. (2.), Britannus, unus ex IIII regibus Cantii, a Caesare repellitur.

Cassi, V, 21, 1. (2.), una ex gentibus Britanniae, quae spectat inter meridiem et orientem, Caesari legatis missis se dedunt.

L. Cassius (Longinus), I, 7, 4. 12, 5. 7, consul Romanus cum C. Mario a. U. c. DCXXXVII., bello Cimbrico ab Tigurinīs in finibus Allobrogum vincitur et occiditur; exercitus eius sub iugum mittitur. — Inde

Cassiānum, bellum, I, 13, 2. (4.)

Cassivellaunus, V, 11, s. (9.) 18.—22., dux Britannorum, oppido suo (*Verulamio*, nunc *St. Albans*) expugnato copiisque reiectis Caesari se dedit.

Castīcus, I, 3, 4, rex Sequanorum, ab Orgetorige ad coniurationem concitatur.

Catamantaloedes, I, 3, 4, pater Castici, Sequanorum rex, a senatu Romano amicus appellatur.

Caturīges, I, 10, 4. (5.), gens Galliae provinciae finitima Galliae Cisalpinæ, sita, ubi nunc est *Chorges* vicus Delphinatus (*dép. Hautes-Alpes*). Cum Ceutronibus et Graiocelis Caesaris per Alpes iter impedire conati compluribus proeliis pelluntur.

Catuvolcus (non Cativ. sim.), V, 24, 4. 26, 1. (2.) VI, 31, 5, rex dimidia partis Eburonum, auctor repentini tumultus, taxo se exanimat.

Cavarillus, VII, 67, 7, unus ex III nobilissimis Aeduis, captivus Caesaris. V. *Cotus*.

Cavarīnus, V, 54, 2. VI, 5, 2, rex Senonum, exsul, cum Caesare pugnat contra Treveros et Eburones.

Celtae sive Galli, I, 1, 1. (2. 5.), et Gallia (*κατ' ἑξοχήν*), I, 1, 6. 30, 1. 3. 4. 31, 3. II, 1, 2. 3, 1 et passim, = *Gallia Celtica*, ea pars Galliae Transalpinæ, quae pertinet a Garumna fl. ad Sequanam, a Matrona ad confluentem Mosellae et Rheni, quaeque postea dicta est *Gallia Lugdunensis*.

Celtillus, VII, 4, 1, Arvernus, Vercingetorigis pater, qui principatum Galliae obtinebat, propterea quod regnum appetit, ab Arvernīs interficitur.

Cenabenses, VII, 11, 2, incolae eius oppidi, cui nomen est

Cenābum (falso Gen.), VII, 3, 1. 3. 11, 4. 6. (—9.) 14, 1. 17, 7. 28, 4. VIII, 5, 2. 6, 1, Carnutum oppidum in Gallia Celtica ad Ligerem fl. situm, nunc *Orléans (dép. Loiret)*. Postquam cives Romani ibi interfecti sunt, Cen. a Caesare incenditur; Caesar ibi castra ponit; C. Trebonius legatus cum II legionibus ibi hiemat. V. *Carnutes*.

Cenimagni (non Icenī, Cangi), V, 21, 1 (2), gens Britanniae inter meridiem et orientem sita paulo supra Trinobantes, legatos de deditione ad Caesarem mittunt.

Cenomāni v. Aulerci 3.)

Ceutrōnes (non Centr.), a.) I, 10, 4, gens Galliae provinciae orientem versus sita in Alpibus Poeninis, finitima Galliae Celticae (Nantuatibus) et G. Cisalpinæ. Caput *Tarantasia*, unde nunc vallis quaedam (et vetus provincia) Sabaudiae dicitur *Tarantaise* [atque oppidum in ea a gentis nomine *Centron*?]. Cum Graiocelis et Caturigibus compluribus proeliis a Caesare pelluntur;

b.) V, 39, 1, gens Galliae Belgicae incolens circa id oppidum, cui hodie nomen est *Courtray*, situm in Flandria occidentali provincia regni Belgici. Nerviorum clientes, cum his et Eburonibus, Adua-

tucis, aliis Q. Ciceronis legati hiberna adorti Caesaris adventu discedunt.

Cevenna, mons (non Ceb.), VII, 8, 2. s. 56, 2, id iugum montium, quod Galliam Celticam (Gabalos, Arvernos, Vellavios) a Provincia (Volcis et Helviis) dividit, cui est etiam nunc nomen *les Cévennes*. Caesar eum semel superat.

Cherusci, VI, 10, 5, gens Germaniae inter Visurgim et Albim, silvam Hercyniam et Aleram fl. sita, quam silva Bacenis dividit a Suebis.

Q. Cicero v. Tullius.

Cimberius, I, 37, 3, Sueborum dux; vide *Nasua*.

Cimbri (sing. Cimer), I, 33, 4. 40, 5. II, 4, 2. 29, 4. (5.) VII, 77, 12—14, gens Germaniae, quae habitat in Chersoneso Cimbrica (nunc *Jütland*), cum Teutonis a. U. c. DCXXXI. Galliam, deinde Italiam invadunt, a. DCLIII. a C. Mario in campis Raudius prope Veronam devincuntur.

Cingetōrix, rīgis, a.) V, 3, 2. 5. 4, 3. 56, 3. 57, 2. VI, 8, 9, Trevir, cum Indutiomaro de principatu contendit, Caesaris opera principatum et imperium obtinet;

b.) V, 22, 1 (2), Britannus, unus ex IIII regibus Cantii, ad Caesaris castra profectus repellitur.

Cisalpinā Gallia v. Gallia 3.)

Cisrhenāni Germani, VI, 2, 3. (periphr. II, 3, 4. 4, 10. VI, 32, 1), *Eburōnes*, *Condrūsi*, *Pae-māni*, *Caerocesi*, v. post Germani p. 231.

(α.) Ap. Claudius (Pulcher), V, 1, 1, consul Romanus cum L. Domitio Ahenobarbo a. U. c. DCC.

(β.) C. (Claudius) Marcellus, a.) VIII, 48, 10. 55, 1, consul a. U. c. DCCIII. cum L. Aemilio Paulo; eo auctore II legiones a Caesare remissae Pompeio traduntur;

(γ.) b.) — (— M. f. M. n.) — VIII, 50, 4, consul cum L. Cornelio Lentulo Crure a. U. c. DCCV., Caesaris adversarius;

(δ.) c.) M. (Claudius) Marcellus, VIII, 53, 1, consul a. U. c. DCCIII. cum Ser. Sulpicio Rufo, ante tempus de Caesaris provinciis ad senatum refert.

(ε.) (P.) Clodius (Pulcher), VII, 1, 1, tribunus plebis turbulentus (a. U. c. DCLXXXVI.), a T. Annio Milone Papiano olim collega occiditur a. U. c. DCCII.

Cocosātes, III, 27, 1, gens Aquitaniae incolens ad Oceanum Atlanticum inter Bituriges Vibiscos et Sibuzates in ea regione, quae postea dicta est *la Gascogne* (nunc *dép. Landes*). Obsidibus ultro missis Caesari se dedunt.

Commius, III, 21, 7. (8.) 27, 2. (3.) 35, 1. V, 22, 3. VI, 6. 4. VII, 75, 5. 76, 1. 3. 79, 1. VIII, 6, 2. 7, 5. 10, 4. 21, 1. 23, 2—6. 47. 48., Atrebas, a Caesare rex civitatis constitutus, a Britannis in vincula coniectus, deficit; dux Bellovacorum victus ad Germanos confugit; C. Volusenum trib. mil. vulnerat; M. Antonio legato se dedit.

Conconnetodumnus (al.

Conetodunus sim.), VII, 3, 1, dux Carnutum cum Gutruato.

Condūsi, II, 4, 10. III, 6, 4. VI, 32, 1, una ex Germanicis Belgii gentibus, sita in dextra ripa Mosae fl., qua nunc est fere oppidum Leodium. [Nomine *Condros* etiam nunc significatur regio quaedam regni Belgici et vicus situs inter Leodium et Huum (*Huy*) oppida.] Treverorum clientes, ab Usipetibus et Tencteris lacesuntur; legatis ad Caesarem missis sese purgant de bello Ambiorigis.

P. Considius, I, 21, 4. 22 (2. 4.), praefectus equitum Caesaris rei militaris peritissimus habitus, timore perterritus Caesaris consilium Helvetios opprimendi ad irritum redigit.

Convictolitāvis (al. -litānes), VII, 32, 4. 33, (3.) 4. 37, 1. 39, 2. 42, 4. 55, 4. 67, 7, Aeduus, cum Coto de summo magistratu contendit, Caesaris opera potestatem obtinet, sollicitatus ab Arvernīs consilia contra Romanos init.

(a.) (L. Cornelius) Balbus, VIII. prooem. (1), (maior) Gaditanus, amicus Caesaris et Hirtii, is, ad quem Hirtius misit VIII. B. G. librum. [Consul suffectus a. U. c. DCCXIII.]

(b.) L. (Cornelius) Lentulus (Crus), VIII, 50, 4., consul a. U. c. DCCV. cum C. Claudio Marcello (b.), Caesaris adversarius.

(c.) L. (Cornelius) Sulla (Felix), I, 21, 4., dictator ab a. U. c. DCLXXII., decessit a. DCLXXVI. In eius exercitu P.

Considius praefectus equitum stipendia fecerat.

Correus, VIII, 6, 2. 7, 4. 17. —21., Bellovacorum dux, a Romanis fortissime pugnans interficitur.

Cōrus, V, 7, 3, ventus medius inter Aquilonem et Favonium (= Caurus).

Cotus, VII, 32, 4. 33, 3. 39, 2. 67, 7, Aeduus, cum Convictolitavi de summo magistratu contendit, a Caesare imperium deponere iubetur, captus ad eum perducitur. V. *Cavarillus*.

M. Crassus }
P. Crassus } v. Licinius.

Crētes (sing. Crēs), II, 7, 1, incolae Cretae insulae, sagittarii in Caesaris exercitu.

Critognātus, VII, 77 (2). 78, 1, nobilis Arvernus, orationem habet saevissimam Alesiae in concilio.

C. Curio v. Scribonius.

Curiosolītes (al. -lītae), II, 34. III, 7, 4. 11, 4. VII, 75, 4, una ex civitatibus Aremoricis, sita, ubi nunc est *Corseult* vicus Britanniae minoris (*dép. Côtes-du-Nord*). A P. Crasso praefecto subacti M. Trebium praefectum ab eodem missum retinent; Caesar Q. Titurium legatum in eos mittit.

D

Dāci, VI, 25, 2, gens Thraciae inter Danuvium, Tibiscum, Hierasum (*Pruth*) fl. Carpatesque montes (Caesar: silvam Hercyniam) sita, ubi nunc sunt Transsilvania (*Siebenbürgen*) et Rumania.

Danuvius (non Danubius), ib., flumen Europae, quod oritur ex silva Hercynia (Martiana, *Schwarzwald*), effunditur in Pontum Euxinum; inferior pars appellatur *Hister*, *Ister*; hodie *die Donau*.

Decetia, VII, 33, 2 (—4), oppidum Aeduorum ad Ligere fl. situm, hodie *Decize* (*dép. Nièvre*). Caesar conventu Aeduorum eo convocato Convictolitavi imperium adiudicat.

Diablintes v. Aulerci 4.)

Dis pater, VI, 18, 1., Jupiter deus inferorum, a Gallis colitur, qui se ab eo prognatos dicunt.

Divico, I, 13, 2. (—7.) 14, 7, Helvetiorum dux bello Cassiano, legationis ad Caesarem missae princeps.

Divitiacus, a.) I, 3, 5. 16, 5. (6.) 18, 1. 8. 19, 2. 3. (—5.) 20 (1. 6.) 31 (1. 3.) 32 (1. 4.) 41, 4. II, 5, 2. (3.) 10, 5. 14 (1, 15, 1. VI, 12, 5. VII, 39, 1, Aeduorum princeps, Dumnorigis frater, homo Romanorum studiosissimus, Caesaris in Galliam adventu in antiquum honorem restitutus, primo pro fratre, deinde pro Gallis (Celtis) omnibus eorumque legatis, denique pro Bellovacis Caesaris veniam implorat, auxilium a senatu Romano petit;

b.) II, 4, 7, rex Suessionum, et magnae partis Belgii et Britanniae imperium obtinet.

L. Domitius (Ahenobarbus), V, 1. 1., v. *Ap. Claudius*.

Drappes, etis, VIII, 30, 1. 32. 35, 1. 2. 36 (1. 5.) 44, 2, princeps Senonum, Provinciam

petit, Uxellodunum Cadurcorum oppidum occupat, a C. Caninio legato capitur, inedia vitam finit.

Dubis, I, 38, 4. (5.), flumen Galliae Celticae (Sequanorum), quod oritur ex monte Iura, in Ararim influit, Vesontionem oppidum cingit, nunc *le Doubs*.

Dumnacus, VIII, 26, 2. 27 (2. 5.) 29, 1. 31, 1. 2, dux Andium, Duratium Pictonem Lemoni oppugnans a C. Fabio legato vincitur.

Dumnorix, r̄gis, I, 3, 5. (—7.) 9, 2. 3. (4.) 18. 20. V, 6 (1. 2.) 7 (1. 3. 5.), princeps Aeduorum, frater Divitiaci, gener Orgetorigis Helvetii, plebi acceptissimus, Helvetiis transitu per Sequanorum fines impetrato a Lisco Aeduo apud Caesarem accusatur, fratris autem precibus servatur; a militibus Caesaris iterum in Britanniam traecturi interficitur.

Duratus, VIII, 26, 1. 2. 27, 1, dux Pictonum, Lemoni a Dumnaco Andium duce oppugnatur.

Durocortorum, VI, 44, 1. (2.), caput Remorum in inferiore parte Belgii situm, nunc ab gentis nomine *Reims* oppidum Campaniae (*dép. Marne*). Caesar Eburonum finibus primum vastatis exercitum eo reducit concilioque Galliae ibi habito de Accone Senone supplicium sumit.

E

Eburones, II, 4, 10. III, 6, 4. V, 24, 4. (5. 26. 27.) 28

(, 1). 29 (, 2). (32.—37.) 39, 3. (4) 47, 5. (—51.) VI, 5 (, 4). 31 (, 5). 32 (, 1. 2. 4.) (33.) 34 (, 8). 35 (, 1—6). (43.), gens Germanica Galliae Belgicae, cuius pars maxima habitat inter Mosam et Rhenum fl. in ea regione, quae nunc est fere inter Leodium et Aquisgranum (*Aachen*) oppida. Clientes Treverorum, Ambiorige et Catuvolco ducibus Romanorum hiberna prope Aduatucam sita oppugnant, Cottam et Sabinum legatos clade afficiunt; cum Nervii Q. Ciceronis legionem oppugnant; a Caesare victi in Arduennam silvam se abdunt; fines eorum bis a Caesare vastantur. V. *Aduatuca*, *Ambiorix*.

Eburovices v. Aulerci 2.)

Eläver, VII, 34, 2. (3.) 35 (, 2). 53 4, flumen Galliae Celticae, quod oritur ex monte Cevenna influitque in Ligerem prope Noviodunum Aeduorum, ubi Boios dividit a Biturigibus; nunc *l'Allier*. Caesar bis El. traicit, et Gergoviam petens et inde Noviodunum.

Eleutēti (non Eleut(h)eri Cadurci), VII, 75, 2, gens Galliae Celticae, incertum ubi sita, sub imperio Arvernorum.

Elusātes, III, 32, 1, gens Aquitaniae incolens, ubi postea fuerunt *le Condomois* et *l'Eausan* regiones Francogalliae. Caput *Elusa*, hodie *Eauze* (*dép. Gers*). P. Crasso praefecto se dedunt.

Epasnactus, VIII, 44, 3, Arvernus amicissimus Romanorum, Lucterium Cadurcum vinctum ad Caesarem deducit.

Eporedōrix, rigis, a.)

VII, 38, 2. 39 (, 1. 3). 40, 5 54 (, 1). 55, 4. (—10.) 63, 9. 64, 5. 76, 3. (4.), nobilissimus Aeduus, Litavici consilium ad Caesarem defert, Caesare deserto Noviodunum Aeduorum incendit, invitus Vercingetorigi pareret, communis Galliae seditionis dux fit. (Frater eius Vercingetorigis iussu bellum infert Allobrogibus.) V. *Viridomarus*;

b.) VII, 67, 7, dux Aeduorum in bello cum Sequanis gesto, a Caesare capitur. V. *Ca-varillus*, *Cotus*.

Eratosthēnes, VI, 24, 2, Cyrenaeus, φιλόλογος Alexandrinus tertii a. Chr. n. saeculi, in eo libro, qui inscribebatur Γεωγραφικά, silvam Orcyniam commemorat.

Esubii, (al. Esuvii, Esui, Sesuvii), II, 34. III, 7, 4. V, 24, 2, gens Galliae Celticae ad septentriones sita ab Aulercis, ubi postea fuit Nortmanniae pars inferior, nunc est oppidum nomine *Essey* (*dép. Orne*). A P. Crasso praefecto subiguntur.

F

a.) C. Fabius (Maximus), V, 24, 2. 46, 3. 47, 3. 53, 3. VI, 6, 1. VII, 40, 3. 41, 2—4. 87, 1. 90, 5. VIII, 6, 3. 24, 2. 27.—29. 31. 37, 3. 54, 4, legatus Caesaris, cum hoc Q. Ciceroni collegae auxilio venit; ex hibernis reversus Menapios aggreditur; in castris prope Gergoviam cum II legionibus relinquitur; postquam ad Alesiam pugnavit, in Remos, Suessiones,

diversissimam partem Galliae (Provinciam versus) mittitur; Dumnaco duce Andium ad Lemonum oppresso Carnutes in deditionem accipit; partem oppidi Uxelloduni obsidet; in Aeduis collocatur.

b.) L. Fabius (Maximus?), VII, 47, 6. 50, 3, centurio VIII. legionis, Gergoviae muro ascenso interficitur.

c.) Q. Fabius (Q. Aemiliani f. Q. n.) Maximus (Allobrogicus), I, 45, 2, consul Romanus a. U. c. DCXXXIII. (cum L. Opimio), ad confluentem Isarae et Rhodani vincit Arvernos et Rutenos coniunctos cum Allobrogibus.

(a.) Q. (Fufius) Calēnus, VIII, 39, 4, legatus Caesaris, ab hoc Uxellodunum profecturo in castris cum legionibus relinquitur.

(b.) C. Fufius Cita, VII, 3, 1, eques Romanus, Cenabi interficitur a Carnutibus.

G

Gabāli, VII, 7, 2. 64, 6. 75, 2, gens Galliae Celticae, quam Cevenna mons dividit a Provincia, sita, ubi postea fuit regio *le Gévaudan* oppidumque in ea nunc dudum eversum *Javouls* (nunc *dép. Lozère*). Arvernorum clientes, Lucterio Cadurco obsides dant; a Vercingetorige in Helvios mittuntur.

A. Gabinus, I, 6, 4, consul cum L. Calpurnio Pisone (b.) a. U. c. DCLXXXVI.

Galba, a.) II, 4, 7. 13, 1,

rex Suessionum, cuius filii Caesari deduntur;

b.) vide Sulpicius.

Galli, I, 1, 1. 2. 4. 5, 17, 3. 19, 4. 20, 2. 25, 3. (—5.) 31, 5. 12. 14. 33, 1. 39, 1. 40, 8. (42, 5.) 44, 2. s. II, 1, 3. 2. 3. 6, 2. 17, 2. 24, 4. 30, 4. III, 2, 1. 2. 8, 3. 10, 3. 14, 4. 18, 1. (sing.) 6. 19, 6. 28, 1. IIII, 2, 2. 5, 1. 13, 3. 15, 5. 20, 2. V, 6, 1. 24, 1. 27, 4. 6. 45, 4 (sing.). (48, 7. 49, 2. sing.) 49, 1. 50, 1. 51, 3 (sing.). 53, 5. 6. 54, 2. 56, 2. VI, 8, 1. (11, 2. —20.) 16, 1. 18, 1. 19, 4. 24, 1. 5. 30, 3. 34, 8. VII, 1, 2. 12, 6. 13, 2. 17, 7. 19, 2. 20, 7. 22, 1. 25, 2. (sing. —4.) 26, 1. 5. 29, 6. 30, 1. 40, 7. 45, 6. 46, 3. 51, 1. 59, 1. 69, 5. 70, 6. 73, 1. 75, (1.) 80, 1. 4. 82, 1. 83, 1. 85, 3. 6. 88, 6. VIII, 1, 2. 2. 1. 5, 2. 6, 2. 10, 2. 12, 5. [15, 5.] 39, 3, item

Galli equites I, 23, 2. 42, 5. II, 24, 4 (*Treveri*). V, 48, 3. VI, 7, 7. 8. 11, 2 (Remorum cet.) (VIII, 10, 2 *auxilia Gallorum*), auxilia Caesaris, et

Gallia, I, 1, 1. 6. 2, 2. 6. 7. 16, 2. 17, 3. 4. 30, 1. 2. 4. 31, 3. 5. 7. 10. 11. 16. 33, 3. 4. 34, 3. 4. 35, 3. 37, 2. 43, 7. 44, 2. 3. 6.—8. 10. 13. 45, 1. 3. 46, 4. 53, 4. II, 1. 2, 1. 3, 1. 4, 2. 7. 35, 1. III, 7, 1. 11, 3. 17, 4. 28, 1. IIII, 6, 5. 8, 1. 2. 16, 1. 3. 4. 19, 4. 20, 1. 3. (plur.) 29, 4. V, 5, 3. 4. 6, 3.—6. 8, 1. 12, 5. 13, 1. 2. 20, 1. 22, 4. 24, 1. 7. 27, 5. 29, 4. 6. 53, 3. 4. 54, 1. 2. 55, 3. 4. 56, 4. 58, 7. VI, 1, 1. 3. 3. 4. 5, 1. 11, 1. 2. 5. 12, 1. 4. 13, (1. 10. 11). (—20.) 31, 5. 44, 1. VII, 1, 1. 4. 5. 3, 2. 4, 1. 20, 2. 25, 1. 29, 6. 31, 4. 34, 1. 37, 3. 43, 5. 55, 2. 59, 1. 5. 66, 1. 3. 71, 9. 76, 2. 77,

7. 9. 14. VIII. prooem. 2. 1, 1. 22, 1. 24, 2. 30, 1. 31, 4. 5. 39, 2. 46, 1. 4. 6. 48, 10. 49, 2. 3. 51, 1. 54, 5, ea terra (gens), quae sita est inter Germaniam, Italiam, Hispaniam, Oceanum. Dividitur in tres partes, quarum maxima est

1.) Gallia ulterior, I, 7, 1. 2. 10, 3, sive Transalpina, VII, 1, 2. 6, 1. (2.), quae nunc complectitur Francogalliam, Helvetiam, eam partem Germaniae, quae occidentem versus sita est ab Rheno flumine, Batavorum regnum, quaeque praecipue vocatur *Gallia*, sicut incolae eius *Galli*. Dividitur ipsa quoque in tres partes, quas incolunt:

a.) Aquitani,	} quos vide
singulos
suis locis;
b.) Celtae sive Galli,	
c.) Belgae,	

2.) Gallia provincia, I, (6, 2. 7, 1. 3. 8, 1. 3. 10, 1. 2. 5. 14, 3. 15, 1.) 19, 4. 28, 4. (33, 4.) 35, 4. 44, 7. 8. 53, 6. (II, 29, 4.) III, (2, 5. 6, 5.) 20, 2. (VII, 6, 3. 7. 2. 56, 2. 64, 4. 65, 1. 4. 66, 2. 3. 77, 16. VIII, 30, 1. 46, 5. 6. 54, 2 provincia) sive ulterior provincia I, 10, 5 (quibusdam locis pars Galliae Transalpinæ dicitur), ea pars Galliae, quae incolitur a gentibus Celticis et Liguribus, sita est inter Aquitaniam, Galliam Celticam, Galliam Cisalpinam, Sinum Gallicum, quaeque sub Romanorum ditione fuit inde ab a. U. c. DCXXX(II.)VI., postea *Gallia Narbonensis*, deinde *la Provence* et *le Languedoc*; inde adi.

provincialis, VII, 7, 4. — Cimbri per eam iter fecerant. Omnes provinciales Aeduos defendere iubentur a senatu Romano, v. *M. Piso*. Caesar militibus ex Provincia conscriptis Helvetios transitu per eam prohibet. Lucterius per eam eruptionem facere contendit. Caesar, antequam Nemetocennam in hiberna proficiscitur, paucos dies ibi commoratur conventusque habet;

3.) Gallia citerior, I, 24, 2. 54, 3. II, 1, 1. 2, 1. V, 1, 5. 2, 1. VIII, 23, 3. 54, 3 (citerior provincia I, 10, 5), sive Cisalpina, VI, 1, 2, sive togata, VIII, 24, 3. 52, 1. 2, ea pars Italiae ab utraque parte Padi fl. sita, quae est inter Galliam provinciam, Alpes, Mare Hadriaticum, meridiionalem partem montis Apenini, Sinum Ligusticum, quam inde ab sexto a. Chr. n. saeculo gentes Gallicae incolebant, ab a. U. c. CCCXXXII. in provinciae formam redacta; postea continens regni Sardicium, regnum Lombardo-Veneticum, Parma et Modena ducatus, nunc regni Italici pars superior. — Caesar ibi II legiones conscribit, ter conventus agit, primo, quarto, septimo anno belli; legionem XV. inde eductam Pompeio tradit. — Inde (a gentis nomine) adi.

Gallicus, a, um, I, 22, 3 (arma, insignia) 31, 11 (ager). 47, 4 (lingua). III, 11, 5. 14, 7 (naves). III, 3, 3. V, 43, 1. VII, 48, 3 (mores, mos) III, 5, 2. V, 14, 1 (consuetudo). III, 20, 1. V, 54, 4 (bella, bellum). VI, 7, 7 (res,

pl.). VII 23 (, 1) (muri). 53, 3 (ostentatio).

Garumna, I, 1, 1. 5. 7, id flumen Galliae, quod dividit Aquitaniam a Gallia Celtica, oritur ex Pyrenaeo monte, Duranio recepto in Biturigibus Vibiscis infuit in Oceanum Atlanticum; nunc *la Garonne*, inferior pars *la Gironde*.—Inde

Garumni, III, 27, 1, Aquitaniae gens Hispaniae finitima, cuius finibus oritur *Garumna*. P. Crasso praefecto se dedunt; item

Gates (al. Garītes), ib., gens Aquitaniae orientem versus sita, quam ab Nitobrogibus dividit *Garumna* fl., quae incolebat, ubi postea fuit *le comté de Gaure* (nunc *dép. Gers*).

Geidumni, V, 39, 1, gens Galliae Belgicae, incertum ubi sita, clientes Nerviorum; v. *Ceutrones* b.)

Genāva (non Geneva, Genua), I, 6, 3. 7, 1. 2, oppidum Allobrogum situm, ubi Rhodanus effluit ex lacu Lemanno, nunc *Genève*, *Genf* oppidum Helvetiae. Caesar munitione ad eam facta Helvetios transire per Provinciam conantes repellit.

Gergovia, VII, 4, 2. 34, 2. 36(, 1). 37, 1. 38, 1. 7. 41, 1. 42, 1. 43, 5 (—53.), oppidum Arvernorum prope flumen Elaver situm, in meridionali parte eius planicie, quae etiam nunc vocatur *le plateau de Gergoie*, prope oppidum *Clermont-Ferrant* (*dép. Puy-de-Dôme*). Oppugnatur a

Caesare, qui magna clade accepta obsidionem solvit.

Germani, I, 1, 3. 4. 27, 4. 28, 4. 31, 4. 10. 11. 14. 16. 33, 2. 3. 36, 7. 39, 1. 43, 9. 44, 6. 47, 2. 4. 48, 4. 49, 1. 50, 4. 5. 51, 2. 52, 4. II, 1, 3. 3, 4. 4, 1. 10. III, (7, 1.) 11, 2. IIII, 1, 1. 3. 3, 3. 4, 3. 6. 6, 3—5. 7, 1—3. 13, 4. 14, 1. 15, 1. 16, 1. 4. 7. 19, 4. V, 27, 8. 28, 4. 29, 1. 3. 6. 55, 2. VI, 2, 3. 5, 4. 7, 3. 6. 8, 1. 7. 9, 7. 12, 2. (21.—28.) 29, 1. 32, 1. 35, 4. 37, 1. 41, 13. 42, 3. VII, 63, 7. 65, 4. 67, 5. 70, 4. 7. 80, 6. VIII, 7, 5. 10, 2. 4. 13, 2. 25, 2. 36, 2—4. 45, 1, et

Germania, IIII, 4, 1. V, 13, 6. VI, 11, 1. 24, 2. 25, 4. 31, 5. VII, 65, 4. VIII, 25, 2, ea terra, quae sita est inter Rhenum et Danuvium et Vistulam fl. et Oceanum, cuius principes sunt haec gentes:

- 1.) *Suēbi*
- 2.) *Cherusci*
- 3.) *Ubii*
- 4.) *Sugambri*
- 5.) *Marcomāni*
- 6.) *Usipētes* et
- 7.) *Tenctēri*;

praeterea commemorantur:

- 8.) *Harūdes*
- 9.) *Nemētes*
- 10.) *Tribōces* (ci)
- 11.) *Vangōnes*
- 12.) *Latovici*
- 13.) *Tulingi*
- 14.) *Sedusii*
- 15.) *Cimbri* et
- 16.) *Teutōni* (es),

quos singulos vide suis locis.
— Germani ab Arvernīs et Sequanis mercede arcessiti Rhenum transire assuescunt; a Caesare profligantur; dolent

qui in sinistra ripa Rheni fl. incolunt, in Gallia Celtica.

Ariovisti morte et Romanorum victoriis; auxilia eorum proelio Treverorum octavo belli anno cum his a T. Labieno legato victa partim interficiuntur. — Fertilissima Germaniae loca circa silvam Hercyniam a Volcis Tectosagibus occupantur. Caesar ex ea equitatum arcessit. — Inde

Cisrhenani Germani, VI, 2, 3. (8, 7 (s.) et II, 3, 4. 4, 10. III, 11, 2. V, 27, 8 Germani), eae gentes Germaniae, quae Rhenum transgressae in Gallia Belgica consederunt, Belgarum socii, *Condrusi*, *Eburones*, *Caerocesi*, *Paemani* (quos vide singulos suis locis); percepta Treverorum fuga cum propinquis Indutiomari domum se recipiunt. His opponuntur

Transrhenani Germani, V, 2, 4, sive Transrhenani (subst.) III, 16, 5. V, 2, 4. VI, 5, 5 (II, 35, 1), qui Germaniam incolunt; legatos ad Caesarem mittunt. — Deinde

Germani equites (et levis armaturae milites), VII, 13, 1. (65, 4. 5. VIII, 13, 2.) (VIII, 10, 2 *auxilia Germanorum*), *auxilia* Caesaris, et (adi)

Germanicum bellum, III, 16, 1, bellum cum Usipetibus et Tencteris gestum.

Gobannitio, VII, 4, 2, Arvernus, patruus Vercingetorigis, huic novas res molienti adversatur.

Gorgobina, VII, 9, 6. (12, 1), Boiorum oppidum, nunc, ut videtur, *la Guerche-sur-l'Aubois* vicus inter Ligerim et Elaver fl. situs (*dép. Cher*). Vercingetorix eam op-

pugnat, sed Caesaris adventu cognito oppugnatione desistit.

Graeci, VI, 24, 2, quidam Hercyniam silvam fama sibi notam Orcyniam appellant. — Inde (adi.)

Graecae litterae, I, 29, 1. V, 48, 4. VI, 14, 3, quibus utuntur Galli in publicis privatisque rationibus, utitur etiam Caesar in epistula ad Ciceronem scripta.

Graiocēli, I, 10, 4, gens Galliae provinciae et Cisalpiniae in Alpibus *Graiis* incolens, quorum oppidum *Océlum* situm est in G. Cisalp. V. *Caturiges*.

Grudii, V, 39, 1, gens Galliae Belgicae, incertum supra an infra Nervios sita (*Grôte an Grooten Berghe?*); Nerviorum clientes. V. *Centrones* b.)

Gutruātus (non Cotuātus), VII, 3, 1. VIII, 38, 3 (—s), princeps seditionis Carnutum, interficitur a Caesare.

H

Harūdes, I, 31, 10. 37, 2. 51, 2, gens Germaniae inter Rhenum, Moenum, Danuvium fl. incolens, oriunda et protecta ex Chersoneso Cimbrica; Aeduorum fines populantur, cum Ariovisto adversus Caesarem pugnant.

Helvetii, I, 1, 4. 5. 2 (1. s). 3, 6. — 29. 30, 1. s. 31, 14. 40, 7. 13. III, 10, 3. VI, 25, 2. VII, 75, 3, gens Galliae Celticae, quae incolit inter Rhenum fl. et montem Iuram et lacum Lemannum et Alpes Raeticas,

nunc *die Schweiz* (ab eorum finibus silva Hercynia oritur). Fortissimi omnium Gallorum, bello cum Caesare in Sequanis et Aeduis gesto vincuntur. — Inde

Helvetia, civi- } in quat-
tas, I, 12, 4. 6, } tuor pagos
—tius, ager, I, } dividitur,
2, 3, } et

Helveticum proelium, VII, 9, 6, proelium prope Bibracte Aeduorum oppidum factum, quo cum Helvetiis Boii [et Tulingi], eorum socii, a Caesare vincuntur.

Helvii, VII, 7, 5. 8, 1. 2. 64, 6. 65, 2, gens Celtica Galliae provinciae, sita inter montem Cevennam et fl. Rhodanum, ubi postea fuit provincia Languedociae *le Vivarais*, nunc est *le dép. Ardèche*. Caput *Alba Augusta*, nunc *Alpe* prope *Viviers* oppidum.

Hercynia silva, VI, 24, 2. 25. (—28.), saltus maximus Germaniae, qui pertinet a capitibus Danuvii fl. ad Daciae fines ideoque complectitur omnes Germaniae montes saltusque inde ab silva Martiana ad Carpates montes; v. *Orcynia* et *Volcae* a.)

Hibernia, V, 13, 2, insula in Oceano sita occidentem versus a *Britannia*, cum qua et *Scotia* (*Caledonia*) nunc efficit regnum Britanniae (maioris); hodie *Ireland*.

Hispani equites, V, 26, 3, auxilia Caesaris. — Eorum patria

Hispania, I, 1, 7. V, 1, 4. 13, 2. 27, 1. VII, 55, 3, extrema pars Europae occidentem versus, ea paeninsula, quae Pyre-

naeo monte dividitur a Gallia, complectitur ea, quae nunc sunt, regna Lusitaniam et Hispaniam. Q. Iunii patria. Caesar inde armamenta navium et equos coëmit. — Dividitur in duas partes, quae sunt

1.) Hispania citerior, III, 23, 3, postea *Tarraconensis*, ea pars, quae ad orientem spectat, finitima Aquitaniae, unde Aquitani auxilia ducesque accessunt;

2.) H. ulterior, ea pars, quae spectat inter meridiem et occidentem.

I

Iccius, II, 3(, 1). 6, 4. 7, 2, unus ex principibus Remorum, legatus ad Caesarem mittitur. Vide *Andocumborius*.

Illyricum, II, 35, 2. III, 7, 1. V, 1, 5 (—9), pars provinciae Caesaris, terra sita in ora Maris Hadriatici orientem versus Cerauniis montibus tenus, ubi nunc sunt Dalmatia et Istria. Caesar bis eo proficiscitur, alterum Pirustarum, qui finitimam sibi partem Illyrici vastabant, satisfactionem accepturus.

Indutiomārus, V, 3, 2—4. (—7.) 4, 4. 26, 2. 53, 1. 3. (—56, 5.) 57, 2. 3. 58, 1—6. VI, 2, 1. (2.) 8, 8, Trevir, cum Cingetorige de principatu contendit, bellum parat, legatos ad Caesarem mittit; qui cum Cingetorigi faveret, multo gravius in Romanos exardescit. Ambiorigem et Catuvolcum ad defectionem impellit, T. Labieni legati castra oppugnaturus Cae-

saris victoria deterretur, armato concilio indicto cum Remorum agros populari Labienumque oppugnare constituisset, a Labieni equitibus interficitur. (Propinqui eius Germanos sollicitant, Treveris victis ex civitate excedunt.) Vide *Cingetorix* a.)

Italia, I, 10, s. 40, 5. II, 35, 2. 3. VI, 1, 3. VII, 1, 1. 7, 5. 55, 3. 57, 1. VIII, 54, 5. 55, 1, ea paeninsula Maris Interni, quae pertinet ab Alpibus ad Fretum Siculum, continetur Germania, Gallia, Mari Tusco, Mari Siculo, Mari Hadriatico, cuius pars septentrionem versus sita est *Gallia Cisalpina* (quae sola intellegenda est I, 10, s. II, 35, 2. 3. VII, 1, 1). Caesar ibi duas legiones conscribit, supplementum inde adducit equosque coëmit, XIII. legionem eo praesidii causa mittit; quater eo proficiscitur. (Incolae *Itali*.)

Itius portus, V, 2, s. 5, 1, portus Morinorum in Fretto Gallico e regione Britanniae situs, nunc vicus *Wissant* (*port d'Esseu; dép. Pas-de-Calais*). Caesar inde bis in Britanniam traicit.

a.) (C. Iulius) Caesar, I, 7, (1. 4). 9. 10, 1. 11, 6. 12, 2. 7. 13, 3. 14. —54. II, 1—5. 6, 4. —17, 2. 18.—35. III, 1, 1—3. 7, 1. 9.—16. 19, 5. 28. 29. IIII, 5, 1. 6.—9. 11.—32. 34.—48, V, 1.—11, 8. 15, 4. 17, 2. —25. 27. 28, 3. —29, 1. 40, 1. 41, 3. 8. 45, 3. —51. 52.—54. (56, 3.) 58, 7. VI, 1.—7, 2. 9. —10, 3. (12, 1. 6.) 29. 32.—34. (35, 1. 6. 7. 36, 1. 38, 1.) 41, 2.

—44. VII, 1, 1. 6.—13. 16.—19. (20, 2. 7.) 24, 2—5. 27. 32. —36. (37, 4—7.) 39, (1.) 3. 40, 1—5. 41. 43.—55, 2. 56.—57, 1. (59, 1.) 62, (2.) 10. 63, 3. 8. 65, 4. (5.) 66, 2. 67, 2. —68. 70, 2. —74. 78, 5. 80, 1. 85.—90. VIII. prooem. 2. 3. 7.—9. 1, 1. 2.—22. (23, 3.) 24. 25. 38.—44. 46.—47, 1. (48, 10. 11.) 49.—55., vide pag. (III—) VI. VII.—(VIII.) et singulorum comm. argumenta.

b.) L. (Iulius) Caesar, VII, 65, 1., legatus et consanguineus (ex avis fratribus) Caesaris, praesidia ex Provincia arcessit. (Consul a. U. c. DCLXXX.)

(a.) D. (Iunius) Brūtus (Albinus), III, 11, 5. 14, 3. VII, 9, 1. (2.) 87, 1, adulescens, primo classi, deinde copiis a Caesare praefectus, Venetorum classem fugat, contra Vercingetorigem pugnat Alesiae.

(b.) M. (Iunius D. f. . .) Silānus, VI, 1, 1, legatus Caesaris, delectum habere iubetur [consul cum Imp. Caesare Augusto (VIII.) a. U. c. DCCXXVIII.]; v. *C. Antistius*.

c.) Q. Iunius, V, 27, 1. 28, 1, Hispanus, v. *C. Arpineius*.

Iuppiter, VI, 17, 2, a Gallis colitur caelestiumque imperium tenere creditur.

Iura, mons, I, 2, s. 6, 1. 8, 1, is saltus, qui Helvetios dividit ab Sequanis et meridiem versus pertinet ad Rhodanum fl. infra lacum Lemannum (quem vide).

L

Q. Laberius Durus, V, 15, 5, tribunus militum, in Britannia pugnans interficitur.

T. Labiēnus v. Atius (b.)
Latovīci (non — brigi),
I, 5, 4. 28, 3. 29, 2, gens Ger-
maniaefinitima Helvetiis, prope
dextram ripam Rheni fl. incol-
ens, postea, ut videtur, *der*
Klettgau, nunc ea pars
Magni-Ducatus Badensis, quae
maxime spectat ad orientem.
E finibus suis egressi a Caesare
reverti iubentur.

Lemannus, lacus, I, 2, 3.
8, 1. III, 1, 1, in extremis fini-
bus Helvetiorum occidentem
versus situs, ubi hi Provinciam
attingunt, nunc *le lac Léman*
sive *le lac de Genève*. Inde
ad montem Iuram munitionem
facit Caesar.

Lemōnum, (al. Limo, ō-
nis), VIII, 26 (1. 2. 4), Pic-
tonum in Gallia Celtica op-
pidum, nunc *Poitiers* (*dép.*
Vienne). Dumnacus dux An-
dium Duratum ibi obsidet, C.
Caninius legatus huic auxilio
venire non audet.

Lemovīces, VII, 4, 6. 75, 3.
88, 4. VIII, 46, 4, gens Galliae
Celticae occidentem versus ab
Arvernīs sita, ubi postea fuit
provincia *le Limousin*. Caput
Augustoritum, nunc *Limoges*
(*dép. Haute-Vienne*). Cum
Vercingetorige se coniungunt;
Caesar duas legiones eo mittit
in hiberna.

L. Lentulus v. Corne-
lius (b.)

Lepontii, III, 10, 3, gens
Celtica Raetiae in Alpibus
(*Lepontiis*) incolens inter Adual-
lam montem (*St. Gotthard*)
et lacum Verbanum, ubi nunc
est pagus Helvetiae *Tessin*
(*Ticino*) inque eo vallis *Le-*

vantina. Rhenus fl. inde
oritur.

Leuci, I, 40, 11, gens Gal-
liae Celticae sita in ea regione,
quae postea fuit pars australis
Lotharingiae (nunc *le dép.*
Meurthe). Caput *Tullum*,
hodie *Toul*.

Levāci, V, 39, 1, gens Gal-
liae Belgicae sita ad fluvium
Lieva prope Gandavum oppi-
dum (*Gand, Gent*); Nervio-
rum clientes. V. *Centrones* b.)

Lexobii (al. Lexovii),
III, 9, 9. 11, 4. 17, 3. (—19.)
29, 3. VII, 75, 4, gens maritima
(Aremorica) Galliae Celticae
finitima Belgio. Caput *Novio-*
māgus, nunc *Lisieux* oppi-
dum Nortmanniae (*dép. Cal-*
vados). A Venetis socii con-
tra Romanos asciti senatu suo
interfecto se cum Viridorice
coniungunt, a. Q. Titurio legato
vincuntur; Caesar in eorum
finibus hiemat.

M. (Licinius) Crassus a.)
pater, I, 21, 4. III, 1, 1. VIII,
53, 1, unus ex triumviris q. v.,
consul a. U. c. DCLXXXV. III.,
a Parthis interfectus a. U. c.
DCCI. In eius exercitu P. Con-
sidius fuerat;

b.) filius (maior), V, 24, 3. 46,
1. 2. 47, 1. 2. VI, 6, 1, quaestor
Caesaris, in Bellovacis hiemat,
Samarobriuae praeficitur, cum
Caesare Menapios adit;

c.) P. (Licinius) Cras-
sus, I, 52, 7. II, 34. III, 7, 2.
(—4.) 8, 2. 5. 9, 1. 11, 3. (20, 1),
21, 2. 3. 22, 4. 23, 1. (7.) 24, 5.
25, 1. 2. 26, 1. 27, 1. VIII, 46, 1,
eiusdem filius minor, equitum
praefectus in proelio cum Ario-
visto facto, Aremoricas civi-

tates in dicionem redigit, in Andibus cum legione septima hiemat, Caesarem de Gallorum coniuratione certiozem facit, in Aquitaniam proficisci iussus Sontiates vincit, Vocationem et Tarusatum castra expugnat, maximam partem Aquitaniae in deditionem accipit.

Liger, III, 9, 1. VII, 5, 4. (5.) 11, 6. 9. 55, 1. (8.) 9. 10. 56, 3. (4.) VIII, 27, 2. (4.), flumen Galliae Celticae, quod oritur ex Cevenna monte, medio cursu Bituriges dividit ab Aeduis, Elavere recepto influit in Oceanum; nunc *la Loire*. Ad eum Dumnacus opprimitur a C. Fabio legato.

Lingones, I, 26, 5. 6. 40, 11. III, 10, 1. VI, 44, 3. VII, 9, 4. (5.) 63, 7. 66, 2. VIII, 11, 2, gens Galliae Celticae, inter Matronae, Mosae, Araris, Sequanae capita. Caput *Andematunum*, nunc *Langres* (*dép. Haute-Marne*). Frumenta et equites Caesari subministrant, absunt a concilio Gallorum.

Liscus, I, 16, 5 — 18, 2, summus magistratus (vergobretus) Aeduorum, apud Caesarem oratione habita se purgat de frumento non misso, Dumnorigem accusat.

Litavicus (al. Litavicus), VII, 37, 1. 7. 38. 39, 3. 40, 3—7. 42, 1. 4. 43, 2. 54, 1. 55, 4. 67, 7, eiusque fratres, Aedui amplissima familia nati. L. conspirat cum Convictolitave, Aeduis persuadet, ut cum Arvernibus se coniungant, fraude perspecta a suis desertus Gergoviam profugit, bonis suis publicatis cum omni equi-

tatu ad sollicitandos Aeduos profectus Bibracti ab eis recipitur.

Q. Lucanius, V, 35, 7, centurio Romanus (primipilaris), bello Ambiorigis interficitur.

Luciterius, VII, 5, 1. 7, 4. 8, 1. VIII, 30, 1. (2.) 32. 34. 35. 39, 1. 44, 3, Cadureus, homo audacissimus, a Vercingetorige in Rutenos missus hos Arvernibus conciliat; in Provinciam eruptionem facere conatus a Caesare reprimitur, post cum Drappete eandem invadit, oppidum Uxellodunum occupat, a Caninio legato oppressus cum paucis profugit; victus ab Epasnacto Arverno Caesari traditur.

Lugotōrix, rīgis, V, 22, 2, dux Britannorum, capitur a Romanis.

Luna, VI, 21, 2, dea, a Germanis colitur.

Lutetia, VI, 3, 4. VII, 57, 1. 58, 3. 5. 6, Parisiorum in Gallia Celtica oppidum positum in insula Sequanae fl., hodie *Paris*. Caesar ibi concilium Galliae habet; L. a Gallis incenditur.

M

L. Mallius (Maximus?) III, 20, 1, proconsul (praetorius) Romanus, impedimentis amissis ex Aquitania profugit a U. c. DCLXXVI.

Mandubii, VII, 68, 1. 71, 7. 78, 3. (—5.), gens Galliae Celticae septentrionem versus ab Aeduis incolens; caput *Alesia*. Inde cum liberis atque uxoribus exire coguntur a Caesare.

Mandubracius, V, 20, 22, 5, filius regis Trinobantum a Cassivellauno interfecti, Caesaris in Gallia fidem implorat ab eoque in regnum restituitur.

C. Marcellus } vide Clau-
M. Marcellus } dius (β-δ.)

Marcomanni (al. —manni), I, 51, 2, gens Germaniae, quae est inter Rhenum et Moenum et Danuvium fl., pugnant in Ariovisti exercitu.

Mare Oceanum vide Oceanus.

C. Marius, I, 40, 5, septiens consul, a. U. c. DCLII. Teutonios vincit ad Aquas Sextias, anno post Cimbros in campis Raudiis.

Mars, VI, 17, 2 (—5), deus, a Gallis colitur bellaque regere putatur; animalia bello capta ei immolantur (VII, 19, 3. VIII, 19, 2 *aequo Marte* dimicare, *pari M.* inire proelium).

Matisco, VII, 90, 7, oppidum Aeduorum ad Ararim fl. situm, hodie *Mâcon* oppidum Burgundiae (*dép. Saône-et-Loire*). Sexta legio ibi hiebat frumentandi causa.

Matrōna, I, 1, 2, flumen Galliae Celticae superioris, quod oritur ex Lingonibus, Gallos (Celtas) a Belgis dividit, influit in Sequanam; nunc *la Marne*.

Mediomatrici (vel —ces), III, 10, 3. VII, 75, 3, gens Galliae Celticae superioris, quae incolit inter Treveros et Leucos (Rhenum eos accollere a C. traditur). Caput *Divodurum*, postea *Met(t)is* sive *Metia*, nunc *Metz*.

Meldi (sive —dae), V, 5, 2, gens Galliae Celticae finitima Belgis, inter Matronam et Sequanam fl. sita, ubi nunc est oppidum *Meaux* (*dép. Seine-et-Marne*). Caesar ibi naves fieri iubet, quibus in Britanniam traiciat.

Menapii, II, 4, 9. III, 9, 9. 28, 1. (—29, 3) III, 4, 2—7. 22, 5. 38, 3. VI, 2, 3. 5, 4. — 6. 9, 1. 33, 1, gens Galliae Belgicae inter Mosam et Scaldim fl., infra Rheni ostia incolens, meridiem versus a Batavis, qua nunc est superior pars regni Belgici, provinciae utraque Flandria, Antverpia, Transmosana (*Limburg*), in hac castellum Menapiorum, nunc *Kassel* oppidum. Ab Usipetibus et Tencteris opprimuntur; a Venetis socii contra Romanos asciscuntur; a Caesare cum Morinis vincuntur, Cotta et Sabino legatis, postea ipso Caesare appropinquantibus in silvas se abdunt, postquam uni ex Gallis de pace legatos ad Caesarem non miserunt, tandem sexto anno belli mittunt.

Mercurius, VI, 17, 1, deus, maxime colitur a Gallis; omnium artium inventor, itinerum dux, quaestus mercaturaeque deus fertur.

M. Messala vide Valerius (f.)

Metiosēdum (al. Mel(i)odunum), VII, 58, 2. 6. 60, 1. 61, 5, oppidum Senonum in insula Sequanae positum, nunc ab altero nomine *Melun* oppidum Insulae Franciae (*dép.*

Seine-et-Marne). A Labieno occupatur.

M. Metius, I, 47, 4. (—6.) 53, 3, hospes Ariovisti, legatus ad eum a Caesare missus ab Ariovisto in catenas conicitur, eo victo liberatur.

Minerva, VI, 17, 2, dea, a Gallis colitur ut operum atque artificiorum magistra.

L. Minucius Basilius, VI, 29, 4. (5.) 30, 1. (—4.) VII, 90, 5 [i. e. M. Satrius adoptatus a fratre matris L. Min. Bas.], ab Caesare cum equitatu per silvam Arduennam praemittitur ad investigandum Ambiorigem, qui deprensus ex eius manibus effugit; cum legione in Remis collocatur.

Mōna, V, 13, 3, insula inter Britanniam et Hiberniam sita, nunc *Anglesea*, pars Cambriae (*Wales*).

Morini, II, 4, 9. III, 9, 9. 28, 1. (—29, 3.) IIII, 21, 3. (—9.) 22, 1. 5. 37, 1. (—4.) 38, 1. (2.) V, 24, 2. VII, 75, 3. 76, 1, gens Galliae Belgicae Oceanum accolens, inter Scaldim et Samaram fl., ubi postea fuerunt provinciae Flandria, Artesia, Picardia septentrionalis. Oppidum eorum olim *Gessoriacum*, postea *Bononia*, hodie *Boulogne s. m. (départ. Pas-de-Calais)*; *portus Morinorum* = *Itius portus*, nunc *Wissant*; *castellum M.*, hodie *Kassel* oppidum Flandriae (*départ. Nord*). V. *Menapii*. — Venetorum socii, omni Gallia pacata soli cum Menapiis in armis sunt; in paludes se conferunt; obsides dant; CCC milites Romanos ex navibus ex-

positos adorti fugantur; omnes fere in T. Labieni legati potestatem perveniunt; Gaius Fabius legatus in eorum finibus hiemat; Commio Atrebatii attribuantur.

Moritasgus, V, 54, 2, frater Cavarini, rex Senonum.

Mosa, IIII, 9, 3. 10, 1. 2. 12, 1. 15, 2. 16, 2. V, 24, 4. VI, 35, 3, flumen Galliae (Celticae et) Belgicae, oritur in Lingonibus ex monte Vosego, fertur per Arduennam silvam, Sabi (Caes. 'Scaldi') recepto confluit cum Vacalo, parte Rheni fl., cum septentrionali parte Rheni et Mari Germanico insula Batavorum effecta haud procul ab Rheno in mare influit; hodie *die Maas*, *la Meuse*. Usipetes frumentandi causa eum transgrediuntur.

L. Munatius Plancus, V, 24, 3., 25, 4, legatus Caesaris, primo cum legione in Belgis (Suessionibus), deinde in Carnutibus collocatur.

N

Nammēius, I, 7, 3 (—5), unus ex principibus eius legationis, quam Helvetii ad Caesarem mittunt petunt, ut transire per Provinciam sibi liceat. Vide *Verucloetius*.

Namnētes, III, 9, 9, gens Galliae Celticae in dextra ripa Ligeris fl. infra Venetos et Andes incolens; caput *Condivincum*, nunc ab gentis nomine *Nantes (départ. Loire-Inférieure)*; Venetorum socii.

Nantuātes, III, 1, 1. 4. 6, 5. IIII, 10, 3, gens Alpina Galliae

Celticae sita in confinio Provinciae, ubi nunc est pagus Helvetiae *das Wallis*. (Falso a C. traditur, Rhenum per eorum fines ferri.) A Ser. Galba legato vincuntur.

Narbo, III, 20, 2. VII, 7, 2. 4. VIII, 46, 3, civitas florentissima Volcarum Arecomitorum in Gallia provincia sita; inde ab a. U. c. DCXXXVI. colonia Romana, cognomine *Martius*, a qua postea omnis Provincia nomen accepit *Gallia Narbonensis*; nunc *Narbonne* (dép. *Aude*). Caesar nuntio accepto, Lucterium Cadurcum N. versus eruptionem facere parare, eo proficiscitur praesidiumque ibi constituit; anno post eodem cum equitatu proficiscitur.

Nasua, I, 37, 3, unus ex Sueborum ducibus, frater Cimmerii, cum quo praest C pagis Sueborum, qui Rhenum transire conantur.

Nemētes, I, 51, 2. VI, 25, 2, gens Germana Galliae Celticae in sinistra ripa Rheni fl. inter Vangiones et Triboces incolens, ubi nunc est Spira Nemetum (*Speyer*). In bello Ariovisti cladem accipiunt. Ab eorum finibus Hercynia silva oritur.

Nemetocenna, VIII, 46, 7. 52, 1, oppidum Atrebatum, nunc *Arras* oppidum provinciae Francogalliae *l'Artois* (dép. *Pas-de-Calais*). Caesar ibi hiemat.

Nervii, II, 4, 8. 15, 3. — 17. 19(, 1. 23, 4. 5). — 28(, 1). 29, 1. 32, 2. V, 24, 2. 38(, 2.—4. 39, 3. 41, 1. 42, 1). — 43. 45, 2. (—5. sing.) 46, 4. 48, 2. (—51.) 56, 1.

58, 7. VI, 2, 3. 3, 1. (2.) 29, 4. VII, 75, 3, gens bellicosissima Galliae Belgicae, occidentem versus a Menapiis sita, quae pertinet ab ora maritima ad Arduennam silvam, ubi nunc sunt provinciae regni Belgici *le Hainaut* (*Hennegau*) et *Namur*. Caput *Bagācum*, nunc *Bayay* oppidum Flandriae Gallicae (dép. *Nord*). Postquam [cum Atrebatibus et Viromanduis] trans Sabim fl. consederunt, proelio acerrimo a Romanis prope ad inter necionem rediguntur. Ab Ambiorige concitati Q. Ciceronis legati hiberna in suis finibus oppugnant, sed Caesari appropinquanti obviam profecti iterum ab eo vincuntur. Rursus bellum parant, sed Indutiomari Treveri morte cognita discedunt. Paulo post a Caesare oppressi in deditionem accipiuntur. Vertico Nervius in castris Ciceronis versatur. — Inde

Nervicum proelium, III, 5, 2, illud, quod primo loco commemoravimus.

Nitiobrōges (sing. -brox; al. —brīges), VII, 7, 2. 31, 5. 46, 5. 75, 3, gens Aquitaniae in utraque ripa fl. Oltis (*Lot*) incolens. Caput *Aginnum*, nunc *Agen* oppidum situm ad Garumnam fl. (dép. *Lot-et-Garonne*). Postquam Lucterio Cadurco obsides dederunt, ad Vercingetorigem perveniunt. Vide *Teutomatus*.

Norēia et

Norīcus ager (= *Noricum*), I, 5, 4, oppidum et ager Noricorum sive Tauriscorum

(nomen Celticum); regnum (post Caesarem provincia Romana), quod Oeno fl. dividitur a Raetia, Danuvio fl. a Germania, orientem versus attingit Pannoniam, meridiem versus Venetiam, complectitur eam regionem, ubi nunc sunt provinciae Austriae Iuvavia (*Salzburg*), Stiria, Carinthia, Carnia. Caput *Norica*, hodie oppidum Stiriae *Neumarkt*. — Boii eo invaserant. (Ibi a. U. c. DCXXXI. Romani C. Carbone duce magna clade a Cimbris afficiuntur). — Inde subst.

Norica, I, 53, 4, altera Ariovisti uxor ex Norico orta, regis Vocconis soror, in fuga perit.

Noviodūnum, a.) VII, 55 (1), oppidum Aeduorum in Gallia Celtica ad Ligerem fl. situm, nunc *Nevers* (*dép. Nièvre*), ab Eporedorige et Viridomaro interfectis custodibus et mercatoribus Romanis diripitur atque incenditur;

b.) VII, 12, 2. (—13, 2.) 14, 1, oppidum Biturigum (Cuborum) gentis Galliae Celticae, nunc *Nouan-le-Fuzelier* vicus aliquanto infra Cenabum (*Orléans*) situs (*dép. Loir-et-Cher*), a Caesare expugnatur;

c.) II, 12, 1 (—13, 1), oppidum Suessionum in Gallia Belgica situm, postea *Augusta Suessionum*, hodie *Soissons* (*dép. Aisne*), Caesari se dedit.

Numidae, II, 7, 1. 10, 1. 24, 4, incolae Numidia regionis Africae septentrionalis, milites levis armaturae in exercitu Caesaris, intersunt bello Belgico, Bibracti fortiter pu-

gnant, ad Sabim fl. in fugam vertuntur.

O

Oceānus, a.) I, 1, 5. 7. III, (7, 2 mare Oceanum.) 9, 1. 7. 13, 4. 29, 1. VI, 32, 3. VII, 4, 6. VIII, 46, 4, mare Atlanticum, quod occidentem versus alluit Britanniam, Galliam, Hispaniam, Africam;

b.) III, 10, 2. 4. 5. VI, 33, 1, mare Germanicum, quod est inter Oceanum Septentrionalem, Britanniam, Scandiam, Galliam, Germaniam (*die Nordsee*).

Ocēlum, I, 10, 5, oppidum Graiocelorum in Gallia Cisalpina, hodie aut *Oulx* aut *Exilles* regni quondam Sardici (Pedemontii) oppidum. Caesar inde in Vocontios iter facit.

Octodūrus, III, 1, 4 (—2, 1. 6, 4), vicus Veragrorum situs in Gallia Celtica, qua haec attingit G. provinciam et G. Cisalpinam, nunc *Martigny* oppidum Helvetiae (*canton du Valais*) situm ad flumen *la Dranse*. Ser. Galba legatus Caesaris postquam aliquot dies cum octo cohortibus ibi hiemavit, ab Sedunis et Veragris subito oppressus hos fugat, vicum incendit, deinde in Provinciam contendit.

Olovīco, VII, 31, 5, rex Nitiobrogum, a senatu Romano amicus appellatus, pater Teutomati.

Orcynia silva, VI, 24, 2, Graecum nomen Hercyniae silvae.

Orgetōrix, rīgis, I, 2 (1). — 4. (5, 1.) 9, 3. 26, 4,

princeps Helvetiorum, his persuadet, ut de finibus suis exeant; legatus ad proximas civitates missus conspirat cum Castico et Dumnorige; in vincla coniectus postquam causae dictioni se eripuit, moritur. Eius filia et unus ex filiis a Caesare capiuntur.

Osismi, II, 34. III, 9, 9. VII, 75, 4, una ex civitatibus Aremoricis sita in extrema Gallia Celtica occidentem versus, postea pars provinciae *la Bretagne* (nunc *dép. Finistère*). A P. Crasso praefecto in dicionem rediguntur; Venetorum socii.

P

Pădus, V, 24, 4, (nomine Graeco *Eridanus*) flumen Galliae Cisalpiniae (quo haec dividitur in *G. Transpadanam* et *Cispadanam*), medium inter Alpes et montem Apeninum; oritur ex Alpibus Maritimis in ipsis finibus Provinciae, effluit in Mare Hadriaticum; hodie *il Pô, der Po*. Caesar trans eum a. U. c. DCC. legionem XV. conscribit.

Paemāni, II, 4, 10, gens Galliae Belgicae origine Germana sita in Arduenna silva orientem versus a Mosa fl., qua nunc est fere oppidum regni Belgici Leodium (*Liège, Lüttich*).

Parisii, VI, 3, 4. (5.) VII, 4, 6. (—10.) 34, 2. 57, 1. 75, 3, gens Galliae Celticae, quae ad utramque ripam Sequanae fl. incolit inter Senones et Galliam Belgicam; caput *Lutetia*,

nunc *Paris*. Cum Vercingetorige se coniungunt.

Parthicum, bellum, VIII, 54, 1. 55, 1, ab a. U. c. DCC. ad a. DCCIII. a M. Crasso et C. Cassio gestum; huius belli persequendi causa Caesar duas legiones tradit (M. Bibulo proconsuli Parthiae).

L. Paulus vide *Aemilius b*.)

Q. Pedius, II, 2, 1. 11, 3, legatus Caesaris, bello Belgico primum duabus legionibus, deinde cum L. Aurunculeio Cotta equitatus praeficitur.

Petrocorii, VII, 75, 3, gens Galliae Celticae ad ripam dextram Garumnae fl. incolens, postea *le Périgord*. Caput *Vesunna*, nunc *Périgueux* (*dép. Dordogne*).

M. Petronius, VII, 50, 4 (—6), centurio Romanus, ad Gergoviam fortiter pugnans occiditur.

L. Petrosidius, V, 37, 5, aquilifer Romanus, in bello Ambiorigis post Titurii et Cottae caedem fortissime pro castris pugnans occiditur.

Pictōnes, III, 11, 5. VII, 4, 6. 75, 3. VIII, 26, 1. (—4.) 27, 1, gens Galliae Celticae finitima Santonibus infra Ligerem fl. incolens, postea *le Poitou* (nunc *dép. Vendée, deux Sèvres, Vienne*). Caesar eis naves imperat ad bellum Veticum; cum Vercingetorige se coniungunt. Vide *Lemonum*.

Pirustae, V, 1, 5. —7 (—9), gens Illyrici, finitimam partem provinciae (Illyrici) vastant,

Caesari contra se profecto satis faciunt.

L. Piso v. Calpurnius a.)
b.)

(c.) M. Piso v. Pupius.

(d.) Piso, III, 12, 4 (—6), Aquitanus regia stirpe prognatus, unus ex equitibus Romanis, fratre suo servato occiditur (item ut hic paulo post) in proelio cum Usipetibus et Tencteris facto.

L. Plancus v. Munatius. Pleumoxii, V, 39, 1, gens Galliae Belgicae, clientes Nerviorum; ibi fere videntur habitasse, ubi nunc est Flandria orientalis, provincia regni Belgici.

Cn. Pompēius, a.) (Cn. f. Sex. n. Magnus) III, 1, 1. VI, 1, 2. 4. VII, 6, 1. VIII, 52, 4 — 54, 3. 55, 1, iterum consul a. U. c. DCLXXXVIII. cum M. Licinio Crasso triumphatus q. d. collega; per C. Trebonium trib. pl. privilegium fert de imperio Caesari prorogando, quam contra legem quadriduo post frustra ad senatum refert M. Marcellus consul; proconsul Hispaniarum ad Romam remanet rei frumentariae causa, dilectum habet, Caesari legionem commodat, res urbanas in commodiorem statum adducit; terrorem foro infert dominatione sua et armis; legionem a Caesare reposcit redditamque in Italia retinet. (Postquam cum Caesare ad Dyrrachium pugnavit, Imperator appellatur; pugna Pharsalica victus fuga capta in Aegypto occiditur.)

b.) V, 36, 1, interpretes Q. Titurii Sabini legati.

Ptianii, III, 27, 1, gens Aquitaniae, incertum ubi sita, P. Crasso praefecto se dedunt.

T. Pulio, V, 44 (1. 3. 6. 7. 10. 12), centurio in legione Ciceronis, aemulus Voreni, bello Ambiorigis in castris Ciceronis fortissime pugnat

M. Pupius Piso (Calpurnianus), 1, 2, 1. 35, 4, consul a. U. c. DCLXXXIII. cum M. Valerio Messala Nigro. His consulibus Orgetorix nobilitatis coniuratione facta Helvetiis persuadet, ut de suis finibus exeant; senatus consultum fit, ut, quicumque Galliam provinciam obtineret..., Aeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet.

Pyrenaei montes, I, 1, 7, is saltus, qui Galham (Aquitaniam et Provinciam) dividit ab Hispania.

R

Raurici (al. Raurăci), I, 5, 4. 29, 2. VI, 25, 2. VII, 75, 3, gens Galliae Celticae, quae incolit ad Rhenum fl. eoque dividitur a Germania; porrigitur a Vosego monte ad Arolam fl. (*Aar*). Caput *Augusta Rauricorum*, nunc *Augst* prope Basileam. Proficiscuntur cum Helvetiis finitimis suis; ab eorum finibus silva Hercynia oritur; II milia militum eis imperantur a concilio Gallorum.

Redōnes, II, 34. VII, 75, 4, una ex civitatibus Aremoricis Galliae Celticae sita inter Curiosolitas et Venetos, ubi nunc est *Kennes* oppidum Britan-

niae minoris (*dép. Ille-et-Vilaine*). A P. Crasso praefecto in dicionem populi Romani rediguntur.

Rēmi, II, 3(, 1). 4(, 4). 5, 1. 4. 5. (6.). 6, 1. 4 (sing.). 7, 2. 3. 12, 1. 5. III, 11, 2. V, 3, 4. 24, 2. 53, 1. 54, 4. 56, 5. VI, 4, 5. 12, 7. (—9.) 44, 1. VII, 63, 7. 90, 5. VIII, 6, 2. 11, 1. 12, 3. (—) 7, potentissima gens Galliae Belgicae finitima Galliae Celticae, incolens inter Axonam et Matronam fl., Romanorum amici. Caput *Durocortorum*, postea *Remi*, hodie *Reims* (*dép. Marne*). Legatis ad Caesarem missis obsidibusque datis impetrant, ut Suessiones conserventur. T. Labienus legatus in eorum finibus hiemat. Indutiomaruse eorum agros populari constituit. Deprecantur pro Carnutibus clientibus suis, per Caesarem in Suessionum dignitatem succedunt; absunt a concilio Galliae Bibracti habito. Caesari nuntiant, Bellovacos exercitus comparare; eorum equites fugantur a Bellovacis.

Rhēnus, I, 1, 5. 6. 2, 3. 5, 4. 27, 4. 28, 4. 31, 5. 11. 16. 33, 3. 35, 3. 37, 3. 53, 1. 54, 1. II, 3, 4. 4, 1. 35, 1. III, 11, 1. IIII, 1, 1. 3, 3. 4(, 2. 3. 6. 7). 10(, 1—3). 14, 5. 15, 2. 16(, 1—6). 17(, 1—). 19(, 4.). V, 3, 1. 4. 27, 3. 29, 3. 41, 3. 55, 1. 2. VI, 9, 1. (—5.) 24, 1. 29, 4. 35, 4. 6. 41, 1. 42, 3. VII, 65, 4. VIII, 13, 2, id flumen, quod Galliam a Germania dividit, oritur ex Alpibus Lepontiis, influit in Mare Germanicum; nunc *der Rhein*. Caesar bis ponte facto eum

cum exercitu transit, quarto et sexto belli anno.

Rhodānus, I, 1, 5. 2, 3. 6. 1. 2. 4. 8, 1. 4. 10, 5. 11, 5. 12, 1. 33, 4. III, 1, 1. VII, 65, 3, flumen, quod oritur in Helvetiis ex Alpibus, fluit per lacum Lemannum, recepto Arare Provinciam dividit, effunditur in Sinum Gallicum, nunc *die Rhone, le Rhône*. Allobroges ad eum praesidia disponunt.

Rōma, I, 31, 9. VI, 12, 5. VII, 90, 8 (urbs, I, 7, 1. 39, 2. VI, 1, 2), urbs Italiae. Divitiacus ibi auxilium a senatu petit; ter ibi supplicatio habetur in Caesaris honorem, secundo et quarto et septimo belli anno.

— Eius incolae

Romani, I, 17, 3, 4. 18, 8, 9. 23, 3. 25, 7. 44, 9. 46, 4. 51, 3. II, 10, 4. 12, 5. 13, 3. 16, 2. 24, 5. 31, 2. III, 2, 5. 8, 4. 9, 6. 18, 3. 8. 19, 1. 24, 3. 4. IIII, 7, 4. 19, 3. 24, 1. 34, 5. V, 32, 1. 34, 1. 3. 51, 3 (sing.). 56, 1. VI, 4, 1. 10, 4. 5. 35, 3. 42, 3. VII, 14, 2. 7. 9. 19, 2. 20, 1. 3. 6. 26, 4. 5. 29, 2. 35, 1. 37, 3. 5. 38, 2. 8. 58, 7. 66, 2. 3. 71, 1. 77, 10. 15. 78, 4. 84, 3. 85, 3. 8. 89, 2. VIII, 1, 2. 3, 3. 7, 7. 14, 2. 15, 1. 4. 19, 6. 23, 6 (sing.). 26, 1. 3. 30, 1. 39, 2. 42, 1. 45, 1. 47, 2. 48, 9 (sing.), pro quo passim *nostrī*, cum Caesaris milites intelleguntur. — Idem adi. sing. et plur. num.

populus Romanus, I, 6, 3. 8, 3. 10, 2. 12, 6. 13, 3. 4. 7. 14, 1. 7. 18, 9. 19, 2. 30, 2. 31, 7. 14. 16. 33, 2. 3. 34, 4. 35, 2. 4. 36, 1. 2. 5. 40, 2. 3. 42, 3. 43, 8. 44, 5. 7. 9. 12. 45. II, 1, 1. 3. 3, 2. 13, 2. 14, 3. 15, 5. 31, 6. 32, 2.

34. III, 23, 6. IIII, 7, 3. 16, 1. 4.
7. 17, 1. 21, 5. s. 22, 1. V, 3, 8.
23, 4. 27, 4. 28, 1. 29, 4. 41,
5. 7. 54, 4. 5. VI, 1, 4. 7, 8. VII,
1, 3. 17, 3. 33, 1. 39, 3. VIII,
1, 2. 44, 3;

cives Romani, VII, 3, 1.
17, 7. 42, 3. VIII, 24, 3;

equites Romani, III, 10, 2.
VII, 65, 5; sing. V, 27, 1. VI,
40, 4. VII, 3, 1, ordo medius
inter senatum et plebem;

exercitus Romanus, VI,
34, 6;

[hostis Romanus, VIII,
27, 2;]

milites Romani, VII,
20, 8.

L. Roscius (*Fabātus*), V, 24,
2. 7. 53, 6, legatus Caesaris, in
Esubiis hiemat; praest XIII.
legioni.

Rutēni, I, 45, 2. VII, 5, 1.
7, 1. 4 (provinciales). 64, 6.
75, 3. 90, 6, gens partim Gal-
liae Celticae partim Provin-
ciae, media inter Cadurcos et
Gabalos. Caput *Segodūnum*,
nunc *Rodez* (*dép. Aveyron*).
Bello superantur a C. Fabio
legato; a Lucterio Cadurco
Arvernīs conciliantur; praesi-
dium Caesar in inferiore parte
Rutenorum constituit; ad fines
Volcarum depopulandos mit-
tuntur; C. Caninius Rebilus le-
gatus in eis hiemat.

S

Sabīnus v. Titurius.

Sabis, II, 16, 1. (2.) 18, 1
(—3. 19, 4. 7. 23, 1—3. 24, 2.
27, 5), flumen Galliae Belgicae,
quod in Aduatucis influit in
Mosam, nunc *la Sambre*.

Caesar altero belli anno Ner-
vius eorumque socios ad eum
devincit.

Samarobrīva, V, 24, 1.
47, 2. 53, 3, oppidum Ambia-
norum gentis Galliae Belgicae,
hodie *Amiens* (*dép. Somme*).
Gallorum concilium ibi peragi-
tur; Caesar ibi impedimentis,
obsidibus, litteris publicis re-
lictis Crassoque quaestore ei
praefecto circum eam hiemat.

Santōnes (sing. *Santo*) sive
Santōni, I, 10, 1. 11, 6. III,
11, 5. VII, 75, 3, gens maritima
Galliae Celticae supra Garum-
nam et ad Carantonum (*la Cha-
rente*) fl. incolens, postea *la
Saintonge* provincia Franco-
galliae. Caput *Mediolānum*,
nunc *Saintes* (*dép. Cha-
rente-Inférieure*). Caesar
Helvetios eo tendentes oppri-
mit; naves inde convenire iubet;
XII milia militum iis im-
perantur a Gallorum concilio.

Scaldis, VI, 33, 9, flumen
Galliae Belgicae, quod oritur
ex Atrebatibus, fertur per Ner-
vius et Menapios, effluit in
Mare Germanicum, hodie *die
Schelde*. (Caesar eum in Mos-
sam influere dicit, quare falso
hoc nomen pro Sabis nomine
posuisse creditur). Ad eum C.
Amborigem investigat.

C. (Scribonius) Curio,
VIII, 52, 4 (5), tribunus plebis
a. U. c. DCCIII., Caesaris cau-
sam defendendam suscipit.

Sedulius, VII, 88, 4, dux
Lemovicum, ad Alesiam inter-
ficitur.

Sedūni, III, 1, 1. 2(, 1—).
7, 1, gens Alpina Galliae Cel-
ticae finitima Veragris. Caput

Sedunum, nunc *Sion* (*Sitten*), oppidum Valesiae pagi Helvetiae. A Ser. Galba legato victi cum Veragris bellum renovant, impetu in castra eius facto iterum fugantur.

Sedusii, I, 51, 2, gens Germaniae, quam putant incoluisse ibi, ubi nunc est Palatinatus (ad Rhenum); socii Ariovisti.

Segni, VI, 32, 1 (2), gens Germana origine Galliae Belgicae, infra Condrosos finitimos, media inter Eburones et Treveros in dextra ripa Mosae fl. sita. (Videtur ab hoc nomine nomen ducere oppidulum Belgicum *Ciney* infra Namurcum situm.) Legatos ad Caesarem cum Condrosis mittunt oratum, ne se in hostium numero ducat.

Segontiāci, V, 21, 1 (2), gens Britanniae meridiem versus incolens, legatis missis Caesari se dedunt.

Segōvax, V, 22, 1 (2), rex quartae partis Cantii; Cassivellauni iussu ad castra navalia Romanorum profectus repellitur.

Segusiāvi (non — ani), I, 10, 5. VII, 64, 4. 75, 2, gens Galliae Celticae in sinistra ripa Rhodani fl. incolens, ubi postea fuit provincia *le Lyonnaise* (maxime eius pars *le Forez*); finitimi Allobrogum, clientes Aeduorum. Caput conditum imperatore Augusto *Lugdunum*, nunc *Lyon* (*dép. Rhône*). Caesar ex Italia revertens per eorum fines proficiscitur; Vercingetorix pedites eis imperat.

M. Sempronius Rutilius,

VII, 90, 4, praefectus equitum Caesaris, cum T. Labieno legato collocatur in Sequanis.

Senōnes, II, 2, 3. (4.) V, 54, 2. (3.) 56, 1, 4. VI, 2, 3. 3, 4—6. (4.) 5, 2. 44, 3. VII, 4, 6. (—8.) 11, 1. 34, 2. 56, 5. 58, 3. (—6.) 75, 3. VIII, 30, 1 (sing.), una ex potentissimis gentibus Galliae Celticae, meridiem versus a Sequana fl. sita, ubi postea fuit pars inferior provinciae *la Champagne* et pars occidentalis provinciae *la Bourgogne*; finitimi et socii Parisiorum, in fide Aeduorum. Caput *Agedincum*, hodie a gentis nomine *Sens*. Cum reliquis nationibus finitimis Belgio Caesarem certiores faciunt de eis rebus, quae apud Belgas geruntur; Cavarinum regem ab eo constitutum interficere conati domo regnoque expellunt; omnem suum senatum ad Caesarem mittere iussi non obediunt, ad concilium ab eo indictum non veniunt; legatos deprecandi causa mittunt; cum Vercingetorige se coniungunt. Eorum oppida Vellaunodunum a C., Metiosedum a Labieno capiuntur.

Sequāna, I, 1, 1. VII, 57, 1. 4. 58, 3. (5.) 6, flumen Galliae (Celticae superioris), quod oritur ex Vosego monte in Lingonibus, cum Matrona Belgas dividit ab Celtis, Matrona et Isara receptis influit in Oceanum prope Fretum Gallicum; nunc *la Seine*. — Inde

Sequāni, I, 1, 5. 2, 3. 3, 4. (sing. et pl.) 6, 1. 8, 1 —. 9, 10, 1. 11, 1. 12, 1. 19, 1. 31, 4. 7. 10. 32, 2—5. 33, 2. 4. 35, 3.

38(, 1). 40, 11. 44, 9. 48, 2. 54, 2. III, 10, 3. VI, 12, 1. (4.) — 6. VII, 66, 2. 67, 7. 75, 3. 90, 4, gens potentissima Galliae Celticae finitima Helvetiis et Allobrogibus, quae incolit inter Ararim et Rhodanum fl. et montem Iuram, ubi postea fuit *la Franche-Comté* (nunc *dép. Haute-Saône, Doubs, Jura*). Caput *Vesontio*, hodie *Besançon*, ad Dubim fl. situm. — Helvetios per suos fines ire patiuntur; cum Arvernios Germanos arcessunt, sed ab Ariovisto, qui tertiam partem agri Sequani occupat, vehementer vexantur. Frumentum Caesari subministrant; hic in eorum finibus hiemat. Totius Galliae principatum obtinent, amissum Remis tradunt. T. Labienus legatus cum II legionibus et equitatu in eis collocatur. — Inde ager Sequanus, I, 31, 10, optimus totius Galliae.

Q. Sertorius, III, 23, 5, Sabinus, legatus C. Marii, in Hispania provincia contra Sullam (Qu. Metellum et Cn. Pompeium) feliciter bellum per decennium gerit, donec a. U. c. DCLXXXII. Oesae percutitur. — Aquitani eos duces deligunt, qui cum eo fuerant.

(a.) P. Sextius Baculus, II, 25, 1. III, 5, 2. VI, 38(, 1. 4.), primipilus legionis XII. fortissimus, proelio Nervico graviter vulneratur, bello Alpinorum Galbae eruptionem suadet, altero bello Eburonum aeger Sugambros a Ciceronis castris arcet.

(b.) T. Sextius, VI, 1, 1.

VII, 49, 1. (2.) 51, 2. 90, 6. VIII, 11, 1, legatus Caesaris, delictum habere iubetur, cum XIII. legione Gergoviae in subsidio collocatur, ex Biturgibus, ubi hiemabat, in Bellovacos arcessitur.

Sibuzātes, III, 27, 1, gens Aquitaniae maritima in Pyrenaeis montibus ad Aturum fl. incolens circa Baionam oppidum, prope quod situs hodie est vicus *Saubusse* (*dép. Basses-Pyrénées*), P. Crasso praefecto se dedunt.

M. Silānus v. Iunius.

T. Silius, III, 7, 4. 8, 2, Caesaris tribunus militum, in Venetos missus ab his retinetur.

Sol, VI, 21, 2, a Germanis deorum numero ducitur.

Sontiātes (non Sotiates), III, 20, 2 — 21, 2. (22.), gens Aquitaniae potentissima finitima Galliae Celticae, incolens ea loca, ubi nunc est oppidum *Sôs* (*dép. Gers*), a P. Crasso praefecto devinctur.

Suēbi (non Suevi), I, 37, 3. 4. 51, 2. 54, 1. III, 1, 2. 3. (—3.) 4, 1. 7, 5. 8, 3. 16, 5. 19, 1—3. VI, 9, 8. 10. 29, 1, gens Germaniae longe maxima et bellicosissima inter silvas Batenim et Hercyniam sive inter Albim et Vistulam et Danuvium fl. incolens, a qua postea nomen duxerunt *die Schwaben*. Rheno trajecto Ariovisti socii sunt in pugna cum Caesare facta, illo superato domum revertuntur multis ab Ubiis occisis; Usipetes et Tencteros premunt, cum Caesare in mediis suis finibus decer-

tare constituunt (sed Caesar se recipit trans Rhenum); Treveris auxilia mittunt; Caesarem iterum in Germaniam profectum ad initium silvae Bacenis exspectant, deinde in silvas se recipiunt. — Inde subst. f.

Sueba, I, 53, 4, altera uxor Ariovisti ex Suebis orta, in fuga perit.

Suessiones, II, 3, 5, 4, 6. (7.) 12(, 1. 4.). 13, 1. VIII, 6, 2, 3, gens Galliae Belgicae finitima Remis et Galliae Celticae, inter Isaram et Matronam fl. agros latissimos et feracissimos incolens. Caput *Noviodunum*, postea *Augusta Suessionum*, hodie *Soissons*. — Cum Belgis consentiunt contra Romanos, Caesari se dedunt; postea Remis attri buuntur.

Sugambri (al. Sig. vel Sic.), III, 16, 2. (—4.) 18, 2, 4, 19, (1.) 4. VI, 35, 5 (—42.), gens Germaniae inter Lupiam et Laganam (*Lahn*) fl., orientem versus ab Usipetibus, Tencteris, Ubiis, incolens eam regionem, quae nunc est inter oppida *Dortmund* et *Neuwied*. Recusant, ne Caesari Usipetes et Tencteros dedant, qui ad eos confugerant; cum in silvas se abdidissent, a Caesare eorum fines vastantur. Eburonum fines populantur, Aduatucam contendunt, Cicero nis castra oppugnant; paulo ante Caesaris adventum trans Rhenum se recipiunt.

L. Sulla v. Cornelius (c.) (a.) P. Sulpicius Rufus, III, 22, 6. VII, 90, 7, legatus Caesaris, cum praesidio satis

firmitate portum inferiorem Morinorum (Itium) tenet; cum VI. legione frumentandi causa in Aeduis collocatur.

(b.) Ser. Sulpicius Galba, III, 1(, 1. 4. 3, 1. 5, 2). — 6(, 4). VIII, 50, 4, Caesaris legatus, in Nantuates missus Alpinos, postquam impetum eorum vix sustinuit, vincit legionemque incolumem in Provinciam ducit; frustra consulatum petit.

Sūrus, VIII, 45, 2, nobilissimus Aeduus, inter Treverorum principes a T. Labieno legato capitur.

T

Tamēsis, V, 11, 8. 18(, 1.), flumen Britanniae, quod Cassivellauni fines a civitatibus maritimis dividit, in Mare Germanicum effunditur inter Trinobantes et Cantium; hodie *the Thames*, *die Themse*. Caesar cum exercitu vado eum transit.

Tarbelli, III, 27, 1, gens Aquitaniae inter Aturum fl. et Pyrenaeos montes sita, ubi nunc est oppidum *Tarbes* (*dép. Hautes-Pyrénées*), P. Crasso praefecto se dedunt.

Tarusātes, III, 23, 1. (—) 27, 1, gens Aquitaniae septentrionem versus ab Aturo fl. incolens, ubi nunc est oppidum *Tartas* (*dép. Landes*). Cum Vocatibus copias contra P. Crassum parant, ab hoc in castris oppressi et fugati obsequia dant.

Tasgetius, V, 25, 1. (—) 4. 29, 2, princeps Carnutum in

regnum maiorum restitutus ab inimicis suis interficitur.

Taximagūlus, V, 22, 1 (2), rex quartae partis Cantii, castra Romana adortus repellitur.

Tectosāges v. Volcae a.)

Tenctēri, III, 1, 1. (2.) 4 (, 1). (6, 3. — 9. 11. — 15.) 16, 2. 18, 4. V, 55, 2. VI, 35, 5, gens Germaniae finitima Galliae Belgicae, ad Lupiam et Ruram fl. incolens, ubi nunc sunt oppida Borussiae *Wesel*, *Duisburg*, *Essen*. Cum Usipetibus ab Suebis exacti Rhenum transeunt, Menapios opprimunt; a Gallis invitati in fines Eburonum et Condrusorum invadunt; partim a Caesare opprimuntur et devincuntur, partim a Sugambris recipiuntur.

Tergestīni, VIII, 24, 3, incolae Tergestis (nom. — e) oppidi Istriae (Venetiae) in litore Maris Hadriatici inter septentriones et orientem siti (nunc *Triest* oppidum Austriae), repentino impetu Alpionum opprimuntur.

T. Terrasidius, III, 7, 4. 8, 3, praefectus militum, a P. Crasso frumenti causa in Esu-bios missus retinetur. V. *Tre-bius*.

Teutomātus, VII, 31, 5. 46, 5, rex Nitiobrogum, Olloviconis filius, cum equitibus et Nitiobrogibus et Aquitanis conducticiis ad Vercingetorigem pervenit, Gergoviae dormiens ab Romanis militibus in tabernaculo oppressus vix se ex eorum manibus eripit.

Teutōni sive Teutōnes, I, 33, 4. 40, 5. II, 4, 2. 29, 4. (5.) VII, 77, 12, gens Germaniae

ad litus Maris Suebici incolens, ubi nunc est Magnus Ducatus Megalopolitanus (*Mecklenburg-Schwerin*) et pars Pomeraniae. Cum Cimbris a. U. c. DCXXXI. primo Galliam, ubi uni Belgae eis resistebant, deinde Italiam populabundi invadunt, anno post ab C. Mario ad Aquas Sextias devincuntur.

Tigurīni sive Tigurinus pagus, I, 12, (2—) 4. (—) 7, unus ex quattuor pagis Helvetiorum situs inter lacus Neocomensem (*lac de Neuchâtel*) et Lemannum, ubi postea fuerunt *das Uechtland* et *Waadtland*. V. L. *Cassius*. — Caesar eos, priusquam Ararim fl. traicerent, inopinantes aggressus devincit.

Q. Titurius Sabīnus, II, 5, 6. 9, 4. (5.) 10, 1. III, 11, 4. 17, (1. 5). 18, (4. 6). 19, (2. 5). III, 22, 5. 38, 3. V, 24, 5. 26, 2. 27, 1. 7. 29, 1. 30. 31, 3. 33, 1. 36, 1. (3.) 37, 1. (2.) VI, 1, 4. 32, 4. 37, 8, legatus Caesaris, ad Axonam fl. relinquitur, in Venellos, Curiosolitas Lexobiosque missus Viridovicem vincit, cum L. Aurunculeio Menapiorum fines devastat, deceptus ab Ambiorige cum XV cohortibus caeditur.

Tolōsa, III, 20, 2, oppidum florentissimum Volcarum Tectosagum, gentis Galliae provinciae, ad Garumnem fl. situm, hodie *Toulouse* (*dép. Haute-Garonne*). — Eius incolae

Tolosātes, I, 10, 1. (III, 20, 2.) VII, 7, 4. P. Crassus multis Tolosatibus fortibus evoca-

tis in Sontiates proficiscitur; praesidia in eis ponit Caesar.

Transalpina Gallia v. Gallia 1.)

Transrhenani (Germani) v. Germani p. 231.

M. Trebius Gallus, III, 7, 4. 8, 3, praefectus militum, a. P. Crasso frumenti causa in Curiosolitas missus retinetur. V. *Terrasidius*.

C. Trebonius, a.) VI, 40, 4, eques Romanus, ad Aduatucam a Sugambriis obsessus per hostes perrumpens suos servat;

b.) V, 17, 2. (—4.) 24, 3. VI, 33, 2. 5. VII, 11, 3. 81, 6. VIII, 6, 1. 11, 1. 14, 1. 46, 4. 54, 4, legatus Caesaris, cum III legionibus et equitatu frumentatum missus, a Britannis lacessitus eos in fugam pellit; cum M. Crasso et L. Munatio Planco praest legionibus in Belgio collocatis; ad depopulanda ea loca, quae ad Aduatucam adiacent, mittitur; Vellaunoduni relinquitur; Alesiae laborantibus Romanis subsidia mittit; Cenabi in hibernis collocatur; cum III legionibus Caesari auxilio venire contra Bellocas iubetur; in Belgis hiemat.

Trevēri, I, 37, 1. 3. II, 24, 4. (5.) III, 11, 1. IIII, 6, 4. 10, 3. V, 2, 4. 3. (3. 4.) 4. (1. 3.) 24, 2. 47, 4. 5. 53, 2. 55, (1.) —58, (1.) VI, 2, (1—3). 3, 4. 5, 1. 4. 6. 6, 4. 7, (1.) 8, (7). 9, 1. 2. 5. 29, 4. 32, 1. 44, 3. VII, 63, 7. VIII, 25, (1.) 45, 1. 52, 1, gens Galliae Celticae origine Germanica, quae incolit in utraque ripa Mosellae fl. Caput *Augusta Treverorum*, nunc *Trier*. Caesari nuntiant, Suebos Rhe-

num transituros esse; equites eorum proelio ad Sabim fl. deserto domum revertuntur. Imperio Caesaris non parent; Germanos frustra sollicitant, ut Rhenum transeant. Indutimaro interfecto imperium ad eius propinquos deferunt, cum Ambiorige foedus faciunt; non veniunt ad Galliae concilium a Caesare indictum; a T. Labieno, quem adoriri parabant, fugantur; absunt a concilio Gallorum Bibracti habito. In eorum finibus exercitum lustrat Caesar.

Tribōces sive Tribōci (al. Tribocci), I, 51, 2. IIII, 10, 3, gens Germanica in Gallia Celtica inter Vosegum montem et Rhenum fl., inter Nemetes et Rauricos incolens circa ea loca, ubi est oppidum Argentoratum (nunc *Strassburg*); Ariovisti socii.

Trinobantes, V, 20, (1.) 21, 1. 22, 5, gens maritima Britanniae potentissima, quae spectat inter meridiem et orientem, Tamesi fl. dividitur a Cantio; nunc Comitatus *Essex* et *Suffolk*. Caput *Camu(a)-lodūnum*, hodie *Colchester*. Obsides dant Caesari; hic eos a Cassivellauno defendit.

Tulingi, I, 5, 4. 25, 6. (—26.) 28, 3. 29, 2, gens Germaniae septentrionem versus, ut videtur, ab Helvetiis sita; socii Helvetiorum in pugna cum Caesare facta, in fines suos reverti iubentur.

Q. Tullius Cicero, V, 24, 2. 27, 9. 38, 4. (39, 1. 40, 1. 7.) —41. 45, 2. (—) 5. 48, 3 (7) —49, (2.) 6. 52, 1—4. 53, 1.

VI, 32, 6. 36(, 1 — 42). VII, 90, 7, legatus Caesaris, oratoris frater minor, cum una legione in Nervii hiemat, oppugnatus ab his et Aduatucis Eburonibusque fortiter resistit, a Caesare collaudatur; Aduatuciae praesidio relictus inopinato Sugambrorum impetu terretur; in Aeduis ad Ararim fl. rei frumentariae causa collocatur.

Turōnes sive Turōni, II, 35, 3. VII, 4, 6. 75, 3. VIII, 46, 4, gens Galliae Celticae ad utramque ripam Ligeris fl. incolens, media inter Andes et Carnutes; Vercingetorigis socii. Caput *Caesarodūnum*, hodie *Tours* (dép. *Indre-et-Loire*). Secundo belli anno pars legionum ibi hiemat, postremo II legiones ibi collocantur ad fines Carnutum, quae totam illam regionem contineant.

U

Ubii, I, 54, 1. III, 3, 3. (4.) 8, 3. 11, 2. (3.) 16, 5. (—s.) 19, 1. 4. VI, 9, 8. 10(, 1. 2). 29, 1. 3, gens Germaniae, quae in dextra ripa Rheni fl. porrigitur a Colonia Agrippina ad Laganam fl.; amici Caesaris, cui auxilia praebebant, ideoque ceteris Germanis invisi. — Suebos insecuti multos occidunt; ab eisdem vectigales facti Caesaris auxilium implorant, obsides dant, naves ei ad exercitum Rhenum transportandum pollicentur; reversum in eorum fines de Sueborum consiliis certiore faciant; legatis missis de Treverorum motu se purgant.

Usipētes, III, 1, 1. (2.) 4, 1. (2. 4—7. 6, 3. — 9. 11.—15.) 16, 2. 18, 4. VI, 35, 5, gens Germaniae finitima et coniuncta Tencteris, quae secundum Rhenum porrigitur ab Isala (*Yssel*) ad Ruram fl., ubi nunc est pars regni Belgici et Guestphaliae provinciae. A Suebis pressi cum Tencteris Rhenum transeunt, Menapios opprimunt; in fines Eburonum et Condrusorum invadunt; a Caesare opprimuntur. V. *Tencteri*.

Uxellodūnum, VIII, 32, 2. (—) 40, 1. 2 (—43.), oppidum Cadurcorum in Gallia Celtica situm ad fl. Atim, ubi nunc est villa *la Pistoule* prope oppidum *Luzech* (dép. *Lot*); sec. al. oppidum *Capdenac* vel *le Puy d'Issou*, ib. — A Lucterio occupatum obsidetur a C. Caninio legato; a Caesare ad deditionem cogitur; omnibus, qui arma ibi tulerant, manus praeciduntur.

V

Vacālus (al. *Vahalis* sim.), III, 10, 1, ea pars Rheni, quae occidentem versus fertur atque in Mosam influit prope *Workum* oppidum regni Batavorum.

(a.) C. Valerius Cabūrus, I, 47, 4. VII, 65, 2, ex Gallia provincia oriundus (Helvius), a. C. Valerio Flacco civitate donatur. — Eius alter filius

(b.) C. Valerius Donno-taurus, VII, 65, 2, princeps Helviorum, proelio a Gabalis Arvernisque interficitur.

(c.) C. Valerius Flaccus,

I, 47, 4, proprætor Galliae a. U. c. DCLXXI, Caburum civitate donat.

(d.) C. Valerius Proculus, I, 19, 3. 47, 4. 53, 5 (—7), alter filius Caburi (a.), princeps Galliae provinciae, Caesaris familiaris atque interpres in colloquio cum Dumnorige habito, ad Ariovistum missus in vincula conicitur, sed a Caesare ex manibus hostium eripitur.

(e.) C. Valerius Praeconinus, III, 20, 1, legatus bello Sertoriano in Aquitania exercitu pulso interficitur, incertum quo anno.

(f.) M. (Valerius) Messala, I, 2, 1. 35, 4, consul a. DCLXXXIII. cum M. Pisone, v. *M. Pupius Piso*.

Valetiācus, VII, 32, 4, Aeduus, frater Coti, summus magistratus (rex) Aeduum anno sexto belli.

Vangiōnes, I, 51, 2, gens Germana Galliae Celticae media inter Treveros et Nemetes, Ariovisti socii. Caput *Borbetomagus*, nunc *Worms*.

P. Vatinius, VIII, 46, 4, legatus (et affinis) Caesaris, in Belgio hiemat cum M. Antonio et C. Trebonio. (Is, in quem et pro quo dixit Cicero.)

Q. Velanius, III, 7, 4. 8, 2, praefectus militum Caesaris, cum T. Silio a P. Crasso in Venetos missus retinetur.

Veliocasses (sive —i; al. Velo—, Vellio—), II, 4, 9. VII, 75, 3. VIII, 7, 4., gens Galliae Belgicae, quae habitat infra Bellovacos in dextra ripa Sequanae fl. Caput *Rotomagus*, hodie *Rouen* oppidum Nort-

manniae (dép. *Seine-Inférieure*; — olim ibi fuit regio nomine *le Vexin normand*). Primum cum ceteris Belgis, deinde cum Bellovacis bellum parant contra Caesarem.

Vellaunodūnum, VII, 11, 1. (—) 4. 14, 1, oppidum Senonum in Gallia Celtica medium fere inter Agedincum et Cenabum situm, nunc *Château Landon* vel etiam *Montargis* (dép. *Loiret*). — A Caesare oppugnatur; obsides dat.

Vellavii, VII, 75, 2, gens Galliae Celticae finitima Provinciae, sita in monte Cevenna inter Segusiavos et Helvios, ubi postea fuit regio *le Velay*, pars provinciae Languedociae, nunc dép. *Haute-Loire*; Arvernorum clientes.

Venelli (non Unelli), II, 34. III, 11, 4. 17, 1 (—19, 5), una ex civitatibus Aremoricis Galliae Celticae sita in lingua Britanniam versus in Fretum Gallicum procurrente, nunc ea pars veteris Nortmanniae, quae spectat inter septentrionem et occidentem (dép. *Calvados* et dép. *Manche*). Postquam P. Crasso praefecto se dederunt, deficiunt, sed a Q. Titurio legato consilio vincuntur.

Venēti, II, 34. III, 7, 4. (8, 1. 9, 3. 11, 5. 16, 1.) — 17, 1. 18, 4, et

Venetia, III, 9, 8., una ex civitatibus Aremoricis Galliae Celticae, quae maxime ad meridiem vergit, potentissima navibus, postea pars provinciae *la Bretagne*. Caput *Venētae*, hodie *Vannes* (dép. *Morbihan*). — Veneti a P. Crasso

praefecto in dicionem redacti legatos eius retinent et contra Romanos coniurant sociis ascitis, proelio navali devicti se dedunt, senatus eorum necatur, reliqui sub corona veneunt. — Inde

Veneticum bellum, III, 18, 6. III, 21, 4.

Verāgri, III, 1, 1. 4. 2 (1 — 6, 4), gens Galliae Celticae finitima Galliae provinciae et Cisalpiniae, quae media inter Nantuates et Sedunos incolit Alpes Poeninas, nunc pars eius pagi Helvetiae, qui vocatur *le canton du Valais, das Wallis*. A Ser. Galba legato victi bellum renovant et fugantur. Vide *Octodurus*.

Verbigēnus pagus (non Urbig.), I, 27, 4, unus ex quattuor pagis Helvetiae, incertum ubi situs. Post bellum Helveticum magna pars eius pagi e castris egressi ad fines Germanorum contendunt.

Vercassivellaunus (non Vergass.), VII, 76, 3. (—5.) 83, 6. (—8.) 85, 4. (—6.) 88, 4, Arvernus, consobrinus Vercingetorigis, unus ex quattuor ducibus Gallorum rebellantium, Alesiae in superiora castra Romanorum impetum facit; in fuga comprehenditur.

Vercingetōrix, rigis, VII, 4, 1. (—5.) 8, 4. (5.) 9, 1. 6. 12, 1. 4. 14(, 1. 15, 5. —) 16(, 1). 18(, 1 —). 20(, 1). 21, 1. 26, 1. 2. 28, (1 —) 5. (—) 31(, 1). 33, 1. 34, 3. (35, 3. 7. —) 36(, 2). 44 (, 5. —) 51(, 4). 53, 2. (— 4.) 55, 4. 63, 4. 6. (—) 9. (66, 2 —) 67, 5. 68, 1. (70, 7 —) 71(, 1). 75(, 1). (76, 3. 81, 3. 82, 3. 83,

6 —). 89(, 1. 4), Arvernus potentissimus, Celtilli filius, bellum concitat contra Romanos, rex appellatur, omnes Galliae civitates maritimas sibi adiungit; in Bituriges et Arvernos proficiscitur, Gorgobinam oppugnare instituit, Caesari adventanti obviam profectus, ad Noviodunum equitatu suo pulso, concilio habito amplius XX Biturigum urbes incendit, Avarico parcit; quod cum eo invito fortissime a Gallis defensum Caesar expugnasset, reliquas civitates sibi adiungere studet; Elaveris fl. pontibus interruptis castra prope Gergoviam ponit, Caesarem magna clade afficit obsidionemque Gergoviae solvere cogit; summus dux a Gallis constitutus Caesarem in itinere aggressus vincitur; Alesiam se confert omnemque Galliam ad bellum evocat; ibi socios obsidione liberare conatus profigatur, vivus Caesari traditur.

Vertico, V, 45, 2. (3.) 49, 2, Nervius loco honesto natus, qui ad Q. Ciceronem legatum perfugerat in eiusque castris versabatur, binas litteras per servum ad Caesarem perferendas curat.

Vertiscus, VIII, 12, 4 (—6), Remorum princeps et praefectus equitum, proelio a Bellovacis interficitur.

Verucloetius (non Verudoctius), I, 7, 3 (—5), alter ex principibus legatorum Helvetiorum, qui mittuntur ad Caesarem; v. *Nammeius*.

Vesontio, I, 38(, 1). 39(, 1). (—41, 4), caput Sequanorum

gentis Galliae Celticae in dextra ripa Dubis fl. situm, hodie *Besançon* (dép. Doubs). A Caesare occupatur praesidio imposito. Seditio militum ibi orta ab eodem sedatur.

Vienna, VII, 9, 3 (4), oppidum Allobrogum in Gallia provincia prope G. Celticam ad Rhodanum fl. situm, nunc *Vienne* (dép. Isère). Caesar Boiis auxilio profectus ibi equitatum praemisum consequitur.

Viridomārus, VII, 38, 2. 39, 1. (2.) 40, 5. 54, 1. 55, 4. (—10.) 63, 9. 76, 3 (4), Aeduus adulescens, a Caesare ex humili loco ad summam dignitatem perductus, Litavici consilium ei defert, perfidia inductus Noviodunum incendit; invitatus Vercingetorigi paret, Alesiae est unus ex imperatoribus Gallorum. Vide *Eporatoria* a.) [Prop. V, 10, 41 nomen est *Viridomārus*].

Viridōvix, vicis, III, 17, 2—5. 18, 7 (—19, 5), Venellorum princeps summusque dux, castra Romana aggressus fugatur.

Viromandui (al. Verom.), II, 4, 9. 16, 2. (—4.—) 23, 3., gens Galliae Belgicae, quae inter Atrebatas et Remos, supra Suessiones incolit ad superiorem partem Esiae fl. (*Oise*), ubi postea fuit *le Vermandais*, parva regio Picardiae, cum capite *Vermand*, nunc est superior pars pagi *le dép. Aisne*. Caput *Augusta Viromanduorum*, nunc *St.-Quentin* (ib.). Ad Sabim fl. cum Nervii et Atrebatibus a Caesare profugantur.

Vocātes, III, 23, (1—). 27, 1., gens Aquitaniae, quae supra Sontiates ad Garumnam fl. incolit, circa ea loca, ubi nunc est oppidum *Bazas* (dép. *Gironde*; — alii eos ponunt in *dép. Dordogne*). Cum Tarusatibus copias contra P. Crassum parant; victi se dedunt.

Voccio, I, 53, 4, rex Norici, sororem suam Ariovisto in Galliam mittit alteram uxorem.

Vocontii, I, 10, 5, gens Galliae provinciae inter Isaram et Druentiam fl. sita in inferiore parte veteris Delphinatus (dép. *Isère* et *dép. Drôme*). Caesar ex Italia revertens per eorum fines in Allobrogas et Sequanos iter facit.

Volcae, a.) VI, 24, 2 (—6), b.) VII, 7, 4. 64, 6, gens Galliae provinciae, quae infra Cebennam montem, supra sinum Gallicum porrigitur ab Aquitaniae finibus (Garumna) ad Rhodanum fl. Dividuntur in duas partes his cognominibus:

a.) V. Tectosāges (sive —i), qui ad occidentem vergunt, pertinent ab radicibus montium Pyrenaeorum usque circa Narbonem oppidum, ubi nunc sunt pagi Francogalliae *dép. Haute-Garonne, Ariège, Aude, Pyrénées-Orientales*. Caput *Tolosa*, hodie *Toulouse*. Pars eorum, gentis olim fortissimae, in locis circa Hercyniam silvam consedit Germanorumque est in dicione;

b.) V. Arecomīci, qui ad

orientem spectant, incolunt, ubi nunc sunt pagi Francogalliae *le dép. Hérault et Gard*. Caput *Nemausus*, nunc *Nîmes*. Caesar praesidium ibi constituit; Ruteni et Cadurci eorum fines depopulantur.

C. Volcaci^{us} Tullus, VI, 29, 3, adulescens, pontis in Rheno fl. facti praesidio a Caesare praeficitur.

C. Volusēnus Quadratus, III, 5, 2. IIII, 21, 1. (2.) 9. 23, 5. VI, 41, 2. VIII, 23, 4. 5. 48, 1. 3. 5 (—7), tribunus militum Caesaris consilio et virtute insignis, Ser. Galbae legato eruptionem contra Alpinos suadet, a Caesare in Britanniam praemittitur; post Sугамброрум discessum cum

equitatu Caesaris in castra Ciceronis venit; Commium Atrebatem per simulationem colloquii interficere conatus graviter ab eo vulneratur.

L. Vorēnus, V, 44 (, 1. 3. 5. 9. 11)., centurio in legione Ciceronis, in bello Ambiorigis fortitudine cum T. Pulione collega concertat.

Vosēgus, mons, IIII, 10, 1, situs in ea parte Galliae Celticae, quae spectat inter septentriones et orientem, porrigitur a Vangionibus ad Lingones et Rauricos, hodie *die Vogesen, les Vosges*, in Alsatia; ex eo profluit Mosa.

Vulcānus, VI, 21, 2, deus, a Germanis colitur.

3610